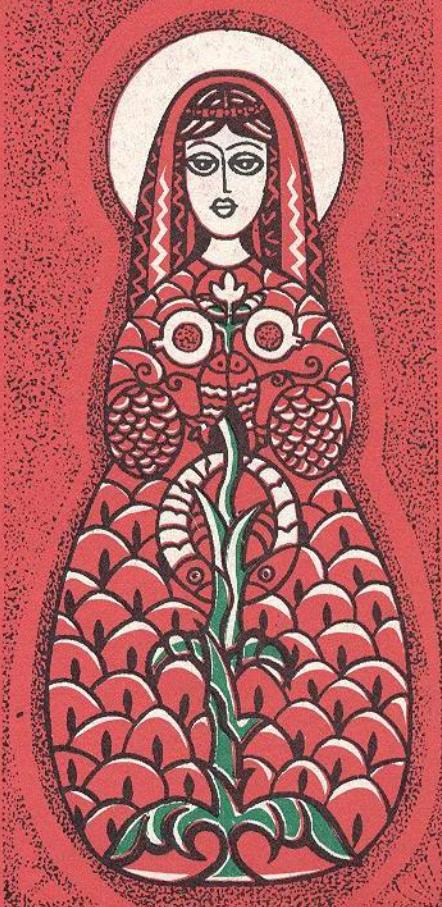

ԱՐԵԳԻԿ ՀԱՐՈՅԱՆ

QUSHI

Վահագանակ Ա Խորենին
անուն չեւ տուած ու ունակ
ու մասն բառ մասնակ
ա հիման վահան

Պ Ա Տ Ի Ս

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
«ՄԻՒԹԱՐ ՄԵԲԱՍՏԱՑԻ»
Կրթական Համալիր
ԵՐԵՎԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Նվիրվում է Հայաստանում
բրիսուննեռությունը որպես
պետական կրոն բնդունելու
1700 - ամյակին:

Ա. Հարոյան, «Զատիկ», Եր. «Շատիկ», 1996թ., 104 էջ
Հ 397

Գրում հեղինակը լուսաբանել է Զատիկի տոնակատարությունը, փորձել ճշտել տոնի ակունքները, ներկայացրել ժողովրդական ու կրոնական պատկերացումները՝ նյութ ու նենալով նրա հետ կապված ծիսական արարողությունները (զոհարերություն, ուտեստներ, պարերգեր, ձվախաղեր և այլն):

Գիրքը ընթերցողին իրավեկ կղարձնի տոնակատարության մանրամասներին ն կօգնի Զատիկի տոնը նշել ըստ պատշաճի:

Հ 0403000000 96
783(01)-96

ԳՐԴ 86 · 37

© Հարոյան Ա., 1996 թ.

ՆԱԽԱԲԱԿՆԻ ՓՈԽՎՐԵՆ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ, ԿԱՄ ՈՐ ՍՈՒՅՆՆ Ե՝ ԿԱՐՄԻՐ ԶԱՏԻԿ

Զատիկն ասել ա՛,
Հենց զամ, արմանաւ,
Հենց զնամ, զարմանաւ:

Գալիս է Զատիկն ու գնում, և մեր ու մանուկ, արար աշխարհ Զատիկի բնած իրաշրից արմանը-զարմանը են կտրում:

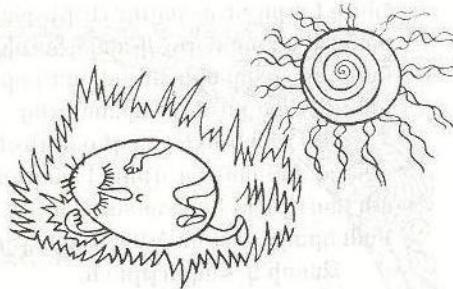
Երեկ սաղց շապիկ էր գետակը հագել, սուս ու փուս ծվարել, խև այսօր ահա բչքոցն է գլուխը գյել, մեջքը հաստապել ու ճամփա լնկել:

Երեկ ծառն էր տիպ-տկի որ ցցվել՝ մերկ ձեռքիրը երկինք պարզած, այսօր տեսնում են՝ բուրոց է բննել, տերն է հագել, ծիլ, ծայիկ արել, ծառամեջ մտել:

Առաջ արերութիկը ծույլ էր, ալ արերտ, շտաբում էր՝ մոր գրքի կում ննջի, խև այսօր ահա հապար տեսնող կուզգած, զարդարված՝ շորոր է գալիս՝ հանդեսի ելած:

Դեռ երեկ ամպից ձյան փաթիլն էր լոիկ-մնջիկ, խալ ու պարով ներքի սահում, հենց խմանաս նորահարսն է սկնարոշ սուած պոտուտ տալիս, դե խև իրմա հենց նույն ամպը, գորզուալով, կայծակները ցրիկ տաղով, վերից վար տղմկելով, անձրեսում է ու կարկտում: Ու դեռ քիչ է, հենց որ հալվում ու մաշվում է, կամ իր ձայնից վախինցած, կադակներից ծվին-ծվին պատառուված՝ անհաղտանում, տապ է անում, նրա տնշակ կանաչ-կարմիր տղենամկը՝ ծիսածանն է երկնքով մեկ կամար կապում: Ձե կարող ես վարփ'ր, հասի՞ր ու թե հասնես, տակով անցի՛ր, հաստատ իրաշը կլատարվի:

Դու լո՛վ նավիր շուրջդ բոլոր ու կտեսնես, որ ոչ երեկ, այս հենց պատր հապար տեսակ, հապար կանչով, թևիսալերով, թոշուն-

Ներն են րո շորջ բարիք եւ խնչան էլ վերև նայես՝ հավթառուկի պարին կարու, որ կը առ գետնի խորից տնրոց հողի, որ պահանջն է երկու նքի, ու սպիտի բար կդան՝ ծոր քրտինք գետնին տալու, մաս բռնելու պահանջից:

Դադեռ ի՞նչ է, դա կետ ոչինչ Ասա՛, լս ՇՄ ևս զվարյա ծիծաղն անհոց մանկան, որ ծնվել է գարնան թուով ու ձենձնել ամենքին: Ձե լուս ևս ու հաստատում, ու թամն կա... կա հրաշքը, որ քեզով է նաև հրաշք ու առու ևն է Հարություն:

Զատիկ կ. Հարություն:

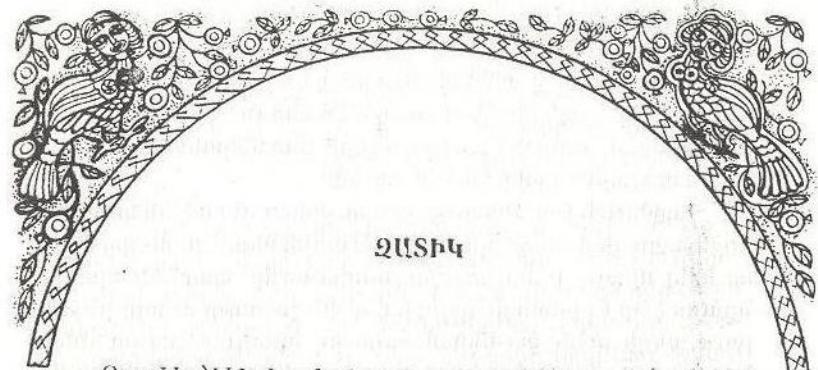
Եթե ասեմ ինձ՝ նկարի՛ր կու Զատիկի, կամ որ նույն է՝ Հարություն, ապա գիտեն, կմերցնաւ երկու գուշի՝ կանաչ, կարմիր մատիտներ ու մերժելով ձմօանգույնը՝ ձյունանման թվից փրա ես վերլու մի կարմիր գույնով մի մեծ արփի կմկարեմ՝ ճոխի վարսերը բարոք ձգած, խոյ ներքուում՝ կանաչ գույնով, կանաչ-կանաչ ծիրեր առաւու: Ասս կարմիր մատիտն առած՝ կանաչ փափուկ ծիրեի մեջ մի մեծ ձու էլ կմկարեմ կարմիր գույնով:

- Միան ազգբա՛ն, կհարցնեք դուք զարմացած: - Հապա ո՛ւր են րո նկարու մ նոր-նոր երած օիլ-ձաղիկը զանազան, պերճ ծառեռ ու բողոք հագած, մանուկները՝ գեղածիծած, թռչունները՝ թևատարած, թռի սանվերը՝ կայծակներով, ծիստանը՝ վառ գույններով, մարդը՝ արդար իր գործերով:

- Հապա նորի՛ք, - կասևմ ես ձեզ, - մի լավ նայեք դուք նկարին ու կիսամովքեր, որ անձ խորհուրդ, խարին խորհուրդ կա դրանում: Նկարդած պահն է այստեղ արտարման. կյանքի նշան՝ արյան գույնով գունապարզված այս ձուն ահա, որ դեռ երեկ սառն էր սինրան ու անմիտան, արևի տաք շնչով արքած, նոր ծիլ տված արտղավորման, բօլմանախորման կանաչ ու ծով կենադանացել, շունչ է առել ն ուր որ է Հար է տապա: Ու հենց ձարեց, ձեր ապշահար աշքի տառած մի նոր կրանք է աշխարիք գալու հապար տեսակ իր ձեռերով, հապար տեսակ իր խաղերով:

Նորն է ծնունդ առնում էսպան ու շարունակ պատույտ տաւիս կրանքի անմենամենակի:

Դա է հրաշքն, որից էլ ի՞նչ եզ առնուն է այդ հրաշքի՝ Հարություն, կամ որ նույն է՝ Կարմիր Զատիկի:

ԶԱՏԻԿ

Զատիկիր՝ եկեղեցական տոնացու լցով Հիսուս Քրիստոսի հարության տոնը, հայ յողովրդին հոգեկարասաւ, թերեւ նրա ստավիկ սիրած տոններից է: Որտեղի ց են զալիս Զատիկի տոնի արմատները: Չու որ քրիստոնեական տոն է Զատիկը, թե՝ իին ծեսի նորովի շարունակություն, ինչպիսի նև այս տոնի դրսնորման ձենքը հայ իրավանության մեջ: Սրանք հարցեր են, որ հետաքրքրում են շատերին:

Զատիկի բառը հայ մատևնագրու թյան մեջ ստացին անգամ հիշատակվել է առևտարանի հապերեն թարգմանություն ունմ՝ որպես հունարեն պատրակ կամ պատրակ բարի համարմեր: Պատերը երացեցիների նվիրական տոններից մեկի անվանումն է (Եբրայիրեն՝ բասեխ, բնախ), որ նշանակում է ելք, անցք:

Պատերի տոնը, տաել է թե Զատիկիը, Քրիստոսի ծննդից լարեր ստաց եբրայեցիները սահմանել և ամեն տարի տոններ են ի հիշատակ եգիպտական գերությունից դուրս գալու Եգիպտոսից դեպի Ավետյաց երկիր իրենց երի: Ավանդությունն ատում է, թե եկից նախանջան գիշերը սատակիշ իրեշտակը Եգիպտոսով անցել և մենցը ել ամեն մի Եգիպտացից ընտանիքի, աղի խում նոյն իմակ փարավոնի, ստացնելին, սամրայն եբրայեցիների դրան սեմին նախօրոր բալուծ գոհարքեմած գառան սրբած նշանը տնանելու ձեռք չի տվել նրանց ստացնելիներին: Պատերի նախօրեին՝ նիստն ատմալ 14-ի երեկոյան, եբրայեցիները զենում են պատերի (Զատիկի) գառը և հրամարվում խոր հայցից, իսկ հաջորդ օրվանից՝ նիստն 15-ից, պատարունն է, որ կոչվում է նաև «Քայլարշամեկարաց օրեր» և տևում է յոթ օր:

Պատերի գառը եբրայեցիները զենում, նույն գիշերը ամբող-

1. Եցիպտոսից եկեղեւ ամիսը՝ նիստն, եբրայեցիները համարել են նմիրական ամիսի և գարձելի իրենց եկեղեցական տարգան առաջին ամիսից:

2. Քայլարշամեկարաց օրեր - այսինքն՝ բաղարշամեկարաց օրեր: Քայլարշը շրջան ինորից, առանց իսլամի թիվամբ հայցն է: Այն թիվում է ինչպես անլուդ, այնպես էլ յուղու:

3. Զինուլ - անասունց մորթիլ, կոնիկ:

շապիս խորով մ ն ու տում էին բաղարց հայոց ու դպար բոլոր մասունք: Ըստ որում՝ զատից ոչ մի ուժը չէր կորակում, և կթե մի մասն էր ամենանար, անպարհուն պես է արքեք: Տնի յոթ օրերի լնիացրում, որպես հայ, բաղարչն էր միայն օգտագործ վամ, և ընտառնեան տուախմբու յօյն նների հետ մեխան հստարակու- իսն և ապօպին գոհեր էին մասունցում:

Կարծում եմ, որ Հատիկիր, պրավու քրիստոնեական առն, կապ չունի եքրաբեցիների այս ապօպան տունի հետ: Այսուելիս փոխ է, առնվիլ միայն տունի գոտիկի անխառությ՝ պարզանալուրված նրանու, որ Քրիստոսի կյանքի վերջին շարադրը ու այլ բնրացրում տեղի ունեցած մնացախքնուրի իրադարձությունները հապրայության խորհրդի հասաւուում մը, համուն մարդկանց փրկության տիրոջ սրբության առջարաժնք և մաս բնոյունելլ, հարություն տանելը, համընթառում են եքրաբեցիների պատերի (Օտուկի) տունի օրերին:

Եթե հունարեն պատրաս և պատվիններեն պասխար բառերը իրենց հնայունական և իմաստային կողմներով սկրտորեն տղերափուլ են երապերեն բառեն կամ բնապի բառերին. ապա սրանց համարժեք հայերեն զատիկը բարդութիւն ույ ծագում է, ես չում: Այս Ենթապրո թյունը Ե՛ ամենի հսկանական է, դառնում, երբ նկատի են առնվտի մասեւ հայերի՝ Զատիկի արտգրուս թյուններում նույսաքիշտունական ժամանակներից պահպանված բարում հետքերը՝ կապված մտասով, ձկի, ածիկի և այլնի հետ, որոնք էապես տարբերվում են երապականից և այլ իմաստ ունեն: Այս փաստերը նկատի ու նենապալը՝ զիտու թան մեջ զատիկը բառի և այդ սանից ծագման ու նշանակության մուսին տարրեր մեկնարաւություններ են կատարվել. Զատիկը բառը փառել են բացատրել սպասություն և, զատել, զոհել, զենել. տոն և այլ բառերում: Անմանը զատիկից անունը նույնապարեն են եզրակացներն, հնդկական, վրայական, ասորական, պարսկական իշխանական սպասվածների (Աստիք, Աստիք, Զայթին և այլն) անունների հետ, այն արտածել հարեւան ապքերի (օրինակ՝ շումերների) լեզվի նմանակ բառերի իմաստից և այլն: Այս բայորից հսկանականը, թերեւ, զատիկ բառը հատանեկ՝ «զատել», բաժանել, անշատել» բայց բխեցնեն է: Հետաքրքրական է և զատիկի բառը ընծայ, ձոն: Կոհ պատարաց բառերի շաբրում իրեն հոմանիշը բնապուների:

Ինչ վերսիքերո՞ւմ է, Զատկի տոնին մնելապահնեանը, ուզու բա-
լապապ ինմըքը կան ենթառեցու, որ այն հալեկի նպառարինուու-

Նեմական շրջանին հասար ն տանը ից է, որ բայտելողակի է աշխարհի նրացը ունի, թու թաւն զարթոնքը ու վերափոխութիւն և, ինչպէս քրիստոնեական Զատիկից գարնաև աւքնինքին է տոնվել: Ըստ որու և, այս Ժողովրդի պատուման աւզպայի տարրեր չերտուրում հիմնախառնում պահպատնելու նախնական բայտելողակությունը ունի:

Մեզ հսկող քանուիր ամփակ: Կրոջերի հսկայրու մը թու և
1. տպիս և նախադրիլու, որ հնաւքս լն ծամանուկներս մ մեր ժողովուրդը նոր տարին նշել է՝ գարնաւուին գիշերահովանարի (հոկտեմբերի բաւանաւուն) օրը, որպես զարնան հարու յան, նորացման, երկրագործական աշխատանքների միջնառվորման տուն, որի ժուռանակ բավարիտի ծխական արարություններ և հաւաքառելու պրազուն փրատքնություններ են կատարվել: Այս սուսմուն չի բացառիկում, որ զատրիկ բառը, որպես հիշալ տոնի սույնանում: Լազվելով տիեզերական արարագործության խորհրդի հետ, իր զատել, բաժանմել, առանձնանալ իմաստով նըրաւի ու նի նոր առեղծվող տարևտ միջպր սրբագրություն փհարերու թու նոր (զատել - հաւաքանել, այսինքն՝ փոխին մասնաւել, բաժանել, որի մարմնի մասերից վերաշինվում է աշխարհը):

Զի բացառությունն անուն, որ մարդկանց սպարուտն հարցում է երկրագործության դեմք բարձրացնելու ժամանակաշրջանում Զատիկի գործառնությունները նշանավորություն տոնակատարություններից մեկն է, ենթակա և ամենահաջար նոր սաստվածներին, և տոնվելու հայտրության շամփառ կատարելու շետու՝ արգասարերություն սպահություն մեռած սատծու հոգության ժամանակը Հին Հայաստանում պայօնինակ ամենասիացն ի ասուլու ք Արտ Գեղեցիկն է, որի պաշտամունքը բազմաթիվ հետքեր է խողի հայ դիցարանու թյան մեջ և խորիրացնչի նաև բարականությունուն ու հայտառությունուն:

Այս մեկնարթությունը հավատական է: թվում, բանի որ

ա) մինչ օրս ԼՂ պատկանինել Լ. տանը պնտիներում սերմա-

1 - «Էթուական գրականություն» մեջ հարծիք կա, որ հնագույն ժամանակներում հայերը գտնվուին, հայուսործակուն աշխատանքները ուրիշեցի Խախորհին, Արա տառօձու մասին ու հարու, չյունին էն տոնիլ հայ գործաներին ու հարմենիներին և Արային ուղղական վայրեաի ծխական հրցերից մնացած աշխատանքային երգեր են: Առաջ Դք, Խախունցընի, Արային կույ Հարուիկ նշանաւուին է՝ «Արա, օդինի բնու, Առա, շարիին»:

յր ների որոշ տեսակներ (գորի, ցորեն և պղն) ծիկներու (ածխի) և Զառնիք օրը լրացմիք ձվի հետ սեղանին դներու, որից հետո ծիկերը պաշտի կամ ջրի մեջ ցվելու ստորոտքը նը, ինչը տվալ տարում գորի, ցորենի հարուստ թիրը ստանալու հմարություն է: Նույն նպատակն է, հետապնդել նաև Զառնիք մատասիք արյան մեջ բաշի ծառի ձյուլու խաթափելու ու հացահատիկի դաշտերու մ անմերկու արտրույտ թրունը:

բ) չի բացառվում, որ զառնիք բառը հասու - զիսու - զառնիք - զիսունիք - զառնիք լեպիտական փոխակերպումների արդյունք է, ուր «հասու» բառը նշանակել է, մեկ հաստիք, մերժ, հունոյ: Ի դեպ, մշևիների բարբառում զառն բառը գործածվում է, դաշտի աշխատավորին ու դարձելով հայ, կերպուր թիմաստներով, իսկ գոտուրուն էլ մշակներին: գործափորներին հայ տառադն էր.

գ) մեր երկրում մ թրիստոնեական այս կում այն տոնն է հիմնականում փոխարինել է, նախարիստոնեական այն տոննին, որը խորհուրդով ու կատարման ժամանակի առումնվ մտա է եղել առաջինին: Զատուկն էլ, թերեւս, այս առումնվ բացառություն չէ, և թրիստոսի մետներու ու հարություն առներու տոննը, հավանաբար, վերածելիք, փոխարինել է այդ տոնին, որ կյանքի նորացման, մատնելու և հարություն առնելու խորհուրդը դրսերպի է: մարդու համար ամենաներականին՝ հացահատիկի ցանքի՝ սերմի հօրի մեջ բաղերու (մատի) և դրա հարություն առնելու (ծլարձակում) միջոցով:

Թրիստոսը եկամ փոխարինելու հին աշխարիի մերնող-հատուղ աստվածներին (Օսիրիս-Իսիդա, Թամուգ-Իշտար, Ալբոնիս-Աստարտե և պղն): և նրա հարությունը, ինտրիկ, պատաժական չէր, որ ենոյ գարնան զարթոնքի, հարության օրերի հետ էր համբնելի և դրանով յայլ պարմանափորել հին պաշտամունքի շատ ծխական խորհուրդների պահպանում մը:

Թրիստոնեամբն Զատուկի օրը տարիվ մեջ հաստատուն չէ: Տանի գալստյանը բոլորն տպասել են անհամերեք: Գրան նախորդի է բառաւուն օր մատապարտ պատ՛ պահելը, ինչի ընթացքում մար-

1. Կառ - գրոշանազ, ինըն իրեն մի բանից գրել, տումբայիք: Հին կառարանում ու ամենաբանում պառն նշանակում է կերտակուրներից գրոշանազ, չուտել, ծուտել: Այն մարդիկի ուժերը անորի մնալ չեն կարող, տկար էլն: Պողոս առարյանի բարյութու թառնք սկսեցին մի բժշ բանշար ուտել: Արագա, թիր կերպուրներով մնելով կոչչից պառ:

Պատերից ամենաականը Մոծ պառն է Այն առում է, որի շաբար՝ բուն բարեկենականի հաջորդ երկու բարբարից միջնին Ավագ Շաբաթ օրը: Եկեղեցու կողմների համաճայն պատշաճ գործին պառն պառն չեն առում:

ոյիկ ապրել են ինքնագննության՝ խորությի, գոյզումի ու ապաշխարության օրերը: Զառնիք տոննին մարդիկի երկար են նախապատրաստվել՝ մատուցի համար միջոցներ են հսկութել, ոյք բարձրջ են թիւել, ձու են կու տակել, հրամակը են պարերից, հարսանյաց հանունեներից, տունն ու տեղն են մարքել, համուերձները նորացնել, հազար ու մի արարուություն նների դիմել՝ հիվանդություն ններից, յավից, շուխոց, կրծողներից, չար ոգիներից, երաշտից, կարկուտից, ջրիեղեղներից, կողեններից վերծ մնալու, տարին խերով անցնացնելու համար: Գու շակր թրու ններ են կատարել տարւաւ լավ ու վաւ մատին, ծխական կերպուրներից, կողեններից վերծ մնալու, տարին խերով անցնացնելու համեմելու մ անիկել ու ձաշտվել:

Տոնի նախօրենին և բուն Զատուկի տոնին օրը մարդիկ միմյանց ուղարկուել են Քրիստոսի հարության առջիւ, մասնակցել պատարագին, ծխական սեղանին շուք թշք հավաքվելուց պատից գուրս ենիկ, մասաւայ են արել, ձվակի խմիւնը, հանրացին պարեր ու խողեր կապակերպել, նախշած ձվեր միմյանց նմիւրել, խնջուրներու մ ուրախացնել:

Այս էլ Զատուկի տոնակայտարությունը մեր ցանկալի ու սպասակած տոններից է: Այն ամեն տարի նշում են եկեղեցին ու ժողովուրդը: Սամբան ինչ-ինչ պատճառներով այս տոնի ժողովրդական սպանադները թուլացնել են:

ԶԱՏԿԻ ՎՈՄԵՆՈՒՆԵՐ

Ասակածից վեր է, որ Զատկի տոնականաբարությունը նոր նոպիա-րի բատօնեամբան Հայութառնուում նշվել է գարնան գալստյան, բնա թյան գարբունքի օրերին։ Խակադն փառաների բայսակարության պատճառութ դժվար է ճառանանչել, յու կրներն առ գարնան որ տմախն և որ օրերին է նշվել։

Մի բան պարզ է, որ քրիստոնեության տարածման և որպես պետական կրոնի ընդունման առաջին շրջանում Զատկի տոնականաբարությունը նշվել է հրեաների Պատերի օրը։ Նիմիացի ամենավարձկան ժողովում (Ա.թ. 325թ.) որբշկայ Զատկիլլ նշել գարնան գիշերիափառին հաջորդող լուսնի լրման, տափնքն՝ լիպուսնի (ի տարրերություն և տարբա բնացրում լուսնի մքուս լրու մների, այս լրու մը կաշին մ է Ավագ լրում) առաջին կիրակի օրը։ Այդ ժամանակներից ի վեր Զատկիլլ շարժաման տոնն է դարձել և բառ արդ է լ տոնվում է, մարտի 21-ից մինչև տարիի 25-ը։

Ենին ուսքի Զատկի օրը կարելի է ովոչեկ՝ գանելով լուսա-նի լվանք լրման օրը և օրացույցի օգնությամբ էլ դրան հա-ցողությ կիրակի օրը։

Նոր տոմսորով լուսնի Ավագ լրումը որոշելու համար տարեթիվը բաժանում են նոր 19-ի ն բառ տոնացված մնացոր-դի գանառութ այդ օրը՝ համաձայն թերթած ալյուսամի։

Էտուի Լվագ լրման օրը գտնելու համար նախ որոշ-վում են յուսնի լրման օրըք ամվազ տարբան մասու և ապրիլ ամիսներին։ Եթե առաջինը ընկնան մ է մարտի վերջին տառ-նօրդակում մ, ապա զա Ավագ լրման օրը կը ինի։ Խոկ եթե այն ընկնի մորտի 21 ից առաջ կը ինի ապրիլ ամսակարման օրը։

Օդինակ՝ պատճենը, թե երբ կը ինի Զատկիլլ 1996 թվակա-նին։ Դրա համար 1996-ը նախ բաժանում են նոր 19-ի Բա-ժանուառ մնացորով համասար է։ 1-ի։ Բայ ալյուսամի։

մնացորով	1990-2199թ. համար	մնացորով	1990-2199թ. համար
1	ապրիլի 3	11	ապրիլի 13
2	մարտի 23	12	ապրիլի 2
3	ապրիլի 11	13	մարտի 22
4	մարտի 31	14	ապրիլի 10
5	ապրիլի 18	15	մարտի 30
6	ապրիլի 8	16	ապրիլի 17
7	մարտի 28	17	ապրիլի 7
8	ապրիլի 16	18	մարտի 27
9	ապրիլի 5	19	ապրիլի 14
10	մարտի 25		

1 մնացորովի վեցրում յուսանի Ավագ լրումը տեղի կուննատ ապրիլի 3-ին, իսկ Զատկի ապրիլի 7-ին, որովհետև բառ օրացույցի լուսնի լրումը հետո այն ստացին նիրակին է։

Հնում այս եղանակով կազմվել են ալյուսակներ, իսկ ներկայում Զատկի օրվա հաշվարձները նաև հասունիքա-նակնի միջոցով են կատարվում։

Եշնոր որ յուսանի Ավագ լրումն և օրացույցի միաժամանակակի պարբերությունը 532 տարի է։

Բանի որ Զատկի տոնականաբարությունը կատարվում է, մասն և ապրիլ ամիսների ընթացքում, հետաքրքիր է պարզել, յե հուլ-յան տոնմարով մարտ և ապրիլ, ինչպես նաև հայկական տոնմարով դրուց հիմնականում և հոմապատասխանութ արևել և ահելեան ամ-սանունները որբանում են տոնչվում Զատկի խորհրդին, այսինքն՝ գարնան հարու թյանը։

Մ Ա Ր Տ : Հուլյան տոնմարով այս ամիսն իր ամսանումը ստա-ցել է հոոմեացիների Մարս աստծո անունից։ Մարտին պատկե-րում է ին անեղ տևարով, գիհաւարելում՝ կազմակը Նոր հայտնի է ը շատուրին որպես սապմի աստված, սակայն պատերազմելու Մարս աստծո հիմնական «գործը» չի եղել։ Ավելի վառ մամանակներում նա առմիջական կարգ է ունեցել գարնան հետ, եղել է դաշտանի ու նախիքների աստվածք և զեաք, ին հոոմեացիների նոր տարին մարտի մելլից է սիմբոլ առել։

Մարտը փոխականական, ին նյթ ամիս է։ Հայերը առվորություն են ունեցել նախօրոր մորում պահեա մարտ տամաւ երեսունների օրերից մեկը, որի նապատափը կամ ամնապատ լինելուց է լ պատել Ան տարիին երշանիկ, յե հոգաչչու կի ինի։

1. Երբի շատրվանի կան Զատկի օրերը 1995-2010 թվականներին։

Մարտը համարել են նույն ամիսը, երբ երեսն են գալիս մարդու զավերը («մարտը եկավ, դարյու եկավ»); Սակայն, հաղերի համար մարտը, ազնու ամենանախնի, կնալանու թան, շարժման, երերացործական աշխատանքներն ականու առու մներով բաղադահ ամիս է; Արդեն իսկ ժեստիվարի վերջին օրը, ուր յս մարտի 1-ի իւսուզիչին ընտանիքներու մ ամեն մնելը, մի-մի փառու վերցրած, խիսկ է առան պատերին, հատակին՝ ձայնալցյալով. «Շիտոր՝ դուք քա, մարտի ներս» Ասախս վտարվել է, վետրիվարը՝ ձմռան վերջին ամիսը, և հապածվել են ձմռան բնթացրում տներում բույն դրած շար ողիները (Շվոյ):

Հայ զրու իսպան մեծ սիրով է, վերպերվելի գարնանամին թրոշու նմերին՝ կրու նմին, սարյակին, ծիծեռնամին, և սամենից շատ գարնամի պատճին ավետառպերին՝ արագիին: Հնուց յ է, զախս «մարտի 9-ին լապտակ վեր բնին» սապագածքը: Ամեն տարի մարտ ամսին մարդիկ կու գ վաճառքարդ պիմափորեկ են հարապատ բույնը վերանայ արձոյ արագին նմերին, դիալ-կու ոնայով հանդիսու յարուներ են իսպանակերպեկ, երգեր երգել, բարի զարուտի, զինու դաման մաղամանըներ ելեկ: Համատու մ էին, որ արագիլը աներենույթ օճառով սրբալու, մարբեկու է ձմռան կետոր, աշխարիկ լցնելու է, ծիյ ու ծառիկ բերք ու բարիքով: Աշնանն է, երբ տարին մանավանդ ստառու յամփորձանք է, որ անցած թինում, նորու հանայ խատիրու թշամք ձարձրի հետ նրանց ճամանակարի էին դնում, բարձրածայն օրինու բարի ճամանակարի մալթում և խնդրում, որ իրենց շմուռան լու վերապատճան:

Հայերի պատերերացմամբ մարտ ամիսը նույն անձնավորու ողի է ու նեցել. Ալբաստիայու մ, օրինակ, նրան անվանել են Մարտիկ Էմիմ, որը ամասա մկրտից թատի տներն է, երեսով աղցելել և մեկական օր այնուն երս բրնձագիլը:

Ա Ր Ե Գ : Հարց ոտումարի ու թերորդ ամիսն է, միավել է: մարտի 9-ից և վերջայի ապրիլի 7-ին: Առանիսի Շիրակացին (VII դար), Հովհաննես Սարկառագ Իմաստաներ (1045-1129թթ.) և Քրիստո Տայթացին (1346-1409թթ.) նշել են, որ Արևիք Հայկ Խահապետի դրամորերից մեկի անու նն է, ելեկ:

Արևիք բարու հայկական ծագում ունի: Արևիք նույն արեգակը, արեն է, որը նշանակու մ է՝ փաղելի: Արևիք ամսին լցերելու մ է, զիշերին, այսինքն՝ ցերեկն ավելի երկար է, դառնառ, բայն գիշերը և գնարիվ այլ տարրերու թրու նոր մեծանում է: Միա-

համանակ Արևիքակի փարացման շատրիխիլ բուլսերի առավելագույն շփոփով պարյանում և փայտում են:

Արևեալը իին Հայուստանի ամենաստածված պաշտամունքներից է, և աղ մատին բազմաթիվ վիստու թրուններ կան: Արևու պատությունն ալնրան խոր արմատներ է, ունեցել եալ ժողովրդի կամքալում, որ քրիստոնեությունը իրեւ պետական կրուն ընդունելուց (մ.թ. 301թ.) հարբուրակիր տարիներ առն նույնիսկ դրա դեմ, որպես աղանդափորական շարժման, պարար է մղվել: Արևորդիներն աղոթելիս դեմքերը դեպի արեն են դարձրել՝ արևի դեմ պահելով բարդու, շուշանի և բարբակենու սրբապան ստունք:

Հետարքիր է, որ ուրարտայինների պատկերացմամբ մարտ տմիսը ևս արևի հետ է տունչվել: Սեպազգիր արձանագրություններում (Վան՝ Միերի գուու) հիշտուակիւմ են խաղաղը էտերու, խաղողը խշմարելու և խաղուլը հաստուանապատ հետ կապված երկրազործական երեք ծեսները: Դրանցից առաջինը՝ խաղողի էտումը, կատարել են արևի (Շիվինիի) ամսին և աղ առթիվ զոհեր են մասուցել բոլոր աստվածներին ու սրբություններին: Զոհեր են մասուցել նաև Խաղողի և Թելշերացից հետո հարբությամբ երրորդ՝ Շիվինի ատածուն, որը արևի ու արդարության, լույսի ու օրվա աստվածն էր ուրարտական դիցարանու մ՝ ու նաև պարգևելու կրտն և ուրախություն:

Սամագեստների կարծիքով, արևի (Շիվինիի) տմիսը համապատասխանել է հայկական արեգ (մարտ) ամսին և ահա թե ինչո՞ւ: Նախ՝ խաղողի էտումը Վանում և այլուր առավել սպես մկանում է: մարտ ամսի վերջին տասնօրյակում և տեսում մինչև ապրիլի կեսերը, երկրորդ՝ աղ տոնին Շիվինիի պատվին այլ կեննդանիների հետ փոխարեւել են նաև ուղեր (արձանագրու յայն մեջ թվով 6-ը), իսկ հայտնի է, որ ապձերի ծինը տարվա մեջ հիմնականում տեղի է ունենում վենորդարմարտ ամիսներին: և, հետևս գար, նորածին ուլեր կարու են փոխարեւել միան վետրիվարի վերջին և մարտ ամսին:

Ըսդհանրապես, որպես կեննդանաշրջանի, տարվա եղանակների եղանակ հայերը և հնդեվրոպական այլ ժողովուրդներ ընդունել են արեգ ամիսը, ապելի ճիշտ՝ մարտի 21-ը: Քրիստոնեա-

1. Շիվինիի պաշտամունքը տարածված է եղել հայուսական Վանուու (Տուշպա) և Վանա լճի շրջակապարու: Ակադեմիի Բ. Պիոտրովսկու կարծիքով, ուրարտական դիցարանում Շիվինիի կենը՝ Տուշպաւես դիցուին էլ Արևի աստվածությունն է եղել: թերեւ արշալուսի դիցուին: և պատկերվել է որպես Խահա-

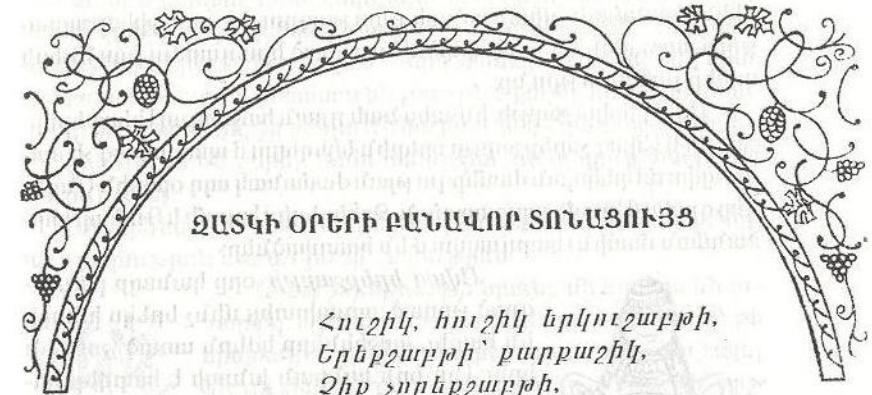
կան պատճեմիս օրացու յշի ելամեառը ևս դորձել է մարտի 21-ը, և որանից եւ ներկ է, որ սրչվում է Զատուկիլ Նշելու կիրակին: Եղեալ իրանական օրացու յշը ապօք էլ պահապանում է սրբական տուրեմիպը՝ մարտի 21-ը, և հայկական օրացու յշի տարեմիպըն էլ մարտի 21-ին տեղադրելիս, իհարկեն ոչ պատահաբար, հայոց շորորի ամսամտունը՝ Տրէն, համլակնում է, իրանական շորրորդ ամսին՝ Թիրին, իսկ բարերորդը՝ Մեծեկանը, իրանական բանրորդին՝ Մեհրին:

ԱՊՐԻԼ: Ամիսը իր անոն նը ստուցել է յատիներեն «ապրիլս» բառից, որն առաջացել է «ապրիլ» կամ «ապերիո» բայերից: «Ապերիո» նշանաւորում է «քանսոր» (իին հոգմեացիները ասում են՝ «Շառը ծառիկ է բայց մ», «Ապրիլը գարուն է բայց մ»), «ապերիո» նշանաւորում է «հաջորդ, երկրորդ», առել է թե մարտ տամսվան (մինչեւ Հունիս Կևարը դա հոգմեացիների առաջին ամսին էր) հաջորդող ամսիպ:

Ապրիլը գարնան ամսին է, և մարտիկ այն դիմավորում են ուրախ տրամադրությամբ, սպարիմելելան կատամեներով, որոնց հիմքում անմեղ առ առ է ու կեղծիքը:

Ա Հ Ե Կ Ա Ն : Հայոց տոմարի իններորդ ամսին է, որ ակտին է ապրիլի 8-ից և վերջացնել մայիսի 7-ին: Անսնիստ Շիրտկացու վկարությամբ ապա ամիսը հնում կոչվել է Հարավսնաց, որը հավանաբար տարբառ ազգ եղանակին տարածված աշխատանքների բնույթից է բխում և ի հոտ հարել, հնաել, քաղել է նշանակում:

Ապրիլին համապատասխանող ահեկան ամսամտունը կոփուալը է, հանգում է, իրանական «Ամրտական» բարին, որը, բայտ մասնագիտների և նրանց թարժան, կապվում է կրակին և դրա պաշտամունքին ինք:

ԶԱՏԿԻ ՕՐԵՐԻ ԲԱՆԱՎՈՐ ՏՈՆԱՑՈՒՅՑ

Հուշիկ, հուշիկ երկուշաբթի,
Երեքշաբթի՝ քարքաշիկ,
Չիր չորեքշաբթի,
Ավագ հինգշաբթի,
Հուդայի ուրբաթ,
Չատկի շարաթ,
Ախարի կիրակի:
Երկուշաբթի մեռելոց,
Կանաչ-կարմիր կիրակի:

Բարնավոր ամսանդված Զատկի օրերի ժողովրդական այս տոնացու յշը¹ ներառում է Հիսուս Քրիստոսի կրանքի վերջին շաբաթից (այս նկենեցին անվանել է Ավագ շաբաթ՝ ի տարրերու լրջուն և տարբառ բռնոր շաբաթների՝ ավագ կոչումը տարածելով նաև աղող շաբաթվար բուրաբանչուր օրվա վրա) մինչեւ Կանաչ-կարմիր կիրակի ընկած, ժողովրդի կորմից կարերպիլ եկեղեցական խորհուրդների, ժողովրդական տոնների, առինուն դժների ու համատապիրների մասին ակնարկներ:

Ավագ Երկուշաբթիա «հուշիկ, հուշիկ» որակումն երբեմն վիճակին վկանել է «Ա»-ով (այս երկու շաբթի), որը հականիր բնութափում է: Առաջինը՝ «հուշիկ-հուշիկ», որը կարծես ամնարկում է առաջիկա շաբաթվար օրերի, հոգսերի, իրադարձությունների ատահանական, սամայն, ամեննեին էլ ոչ պարզ, ոչ դյուրին ընթացքի մասին, ընդունելու իրորիրդատիրի կատարման, սպասումի թաքուն մի երանգ է պարունակում: Մինչդեռ «Ա»-ը գունային

1. **Տոնացույց** - Եկեղեցական գրքերից մեկն է, որ պարունակում է տարբառ եկեղեցական կատարման տոնների կարգը: Տոնացույցը հիմքն է Եջմիածնում ամեն տարի հրատարակվող օրացու յշների, որտեղ յուրաքանչյուր օրվա պատշաճները կան:

մակնաբարնմամբ՝ միտնշանսից քնութագրում է առաջիկա շաբախում սպասիով դրամատիկմով հագեցած իրադարձությունների ոլլերից ականությունը:

Ավտոկ երկու շաբթի, ինչպես նաև դրան հաջորդող Ավագ երկրշաբթի և Ավագ շորերշաբթի օրերին Ավելից առաջ չի մնաւու ցուում: Երեւան ժամանակու յօնուն ժամանակ պար օրերին Ծննդոց գրքից (Ավագի արտաքաման, Զքիեղեղի, Սովորի և Գոմորի կործանման մասին) կարդացվու մ են հատկաներ:

Ավագ երեւանիքի օրը կանագը քաղաքու քարծ խողած, առավոտից մինչ երեկո խնոցի ևն հարել, առջիկները կժերն առած՝ ջուր ևն կրել: Այդ օրն այնքան խնոցի է հարվել, որ քան չի հարվել Մեծ պատի անցած քոլոր օրնին: Պատրաստված կարագի մի մասը, անապի քոլներով, պահել են կճռուճներում, որ հինգշաբթի օրը օրինել տան, այլապես կովերը կարծից կլորութեն, պատուկները «կրոռաւնան»:

Այն, որ երեւանիքին հաց եցած է եղել աշխատանքային եռուցեալ, ամենաքու մ է նաև տոնացուցից «երեւանիք՝ քարքաշիկ» քնութագրումը: Ժողովուրդը Մեծ պատի վերջին շաբաթվա ծանրությունը ներկայացրել է աղապես:

Քարքաշան, քարքաչան,

Ճմշեր հազան ու մաշան:

Արդյոք «քարքաշիկ» ձևակերպումը չի առնչվում ժողովրդական «քարքաչ» ևս բաշել, մեջքը ևս ցավացրել» արտահայտությանը:

Ի դեպ, հնում գերիների, ստրուկների ուռերին քարե ծանրուցներ (որոնք հետագաքառ մ փոխարինվելիքին մետսղական գրնութերով) է, ին կապու մ, որոնք քարչ տալը ահուելի տառապանք էր:

Քարքաշիկ է, կոչվել նաև ահուելի ջրաղացրաքի փոխադրամիցներից մենքը: Քարքաշիկը կամ քարքաշը 1,5 մետրանոց երկճյուղ, հոտու, չիկած փայտ է, որի վրա ամրացնելով ջրաղացրաքը՝ 30-40 մարդու, 20 զույգ ևսով քարչ են տվել ջրաղաց:

Զատոկի տոնացուցի մենք այլ տարրերակում երեւանիքին որսկում է, «չի» ածականով շիլ երեւանիքի: Այստեղ «չի» բառը հավատարար չել իմաստան ու նի:

Ավագ երեւանիքի երեւան Ավելից պատրաստում վիճակ հանելու արարություն ն է կատարվել: Տար երեւանիք եղել եցաւրան շապիկ ևն հացըրել, ավելապատրանի տակ կամսգներել, առեն մենք ձեռքը մի-մի

մում տվել և ավետարանը կարդապու: Կամսապատաման պահին սպազմակի բաշել ստիսնի մեջ եղած տապա թղթերից մենքը: Այդ տապա թղթերից հինգի վրա գրված է եղել «հիմար», մրւս հինգի վրա՝ «իմաստուն»: Նա, ով իմաստունի խուղթն է բաշել, մինչև ավետարանը կարքի դուրս են բերել, մոմի հանգըրել, եղեղեցուց ծաղրելով դուրս հանել:

Մամիկներն արդ օրը երկուին երկու քար են դրել. մենք՝ որպես բարության նշան, մուսայ՝ արության:

Ավագ չորեւանիքի նրանք մի երեխա ևն ուղարկել, որ գնա ու քարերից մենքը բերի: Նախած թե երեխան որ քարը կրնարեր, դրանով էլ գուշակել են, թե տարին գերդաստանին երջանի կ, թե՛ թըշքատ օրնը կապագնի:

Հատ տեղերում չորեւանիքին ու խսագնացության օր էր: Մոտակա պրավադրերը մասուիկ ուխտի են գնացել, մում վասել, սղոյթել: Ուխտաւունից նրանք իրենց հետ անպայման հող են վերցրել, այդ հողով հիվանդություններ են բռնի: Դարձի ճանապարհին թեր տեղանքություն մենք առ քարեր են գորեկ կամ նետնել, որպեսավի իրենց հիվանդություններն էլ արդ քարերի հետ կորչեն, վերջանան, ուխտաւունից էլ ծառերից հագուստի ծվեններ են կտավել, որ իրենց հիվանդություններն աղնանել կտավկած մնան:

Չորեւանիքին չքը է: Այդ օրը մարդիկ հիմնուին մաքրել են տեսերը՝ սուլը «իր են արել»: Շուշեցի սոցիկներն արդ օրը խաչիաց հարելու քարը գետնին են բան ու տանել.

Չիր, չիր, մուլը չիր,

Չիր, չիր, լուն չիր,

Չիր, չիր, կարիճը չիր,

Չիր, չիր, չարականը չիր,

Չիր, չիր, հիվանդություն նու չիր,

Չիր, չիր, օձը չիր...

Զանգեպուրում չիրը հարց ու պատուախանի ձեռն էր արփում: Նախ՝ ամրող տունը դատարկել են և ապա կանանցից մենքը, քարը ձեռքն առած, կտուրն է քարձացրել և երդիկի մոտ կանգնել, իսկ մրտալ՝ տան ներսում երդիկի տակ: Տանիքին կտնիքնամբ բա-

որ տանում է, որ թերում երդի իլի շուրջն ու հարցնում:

- Աղաս, աղաս... Ի՞նչն աղաս:

Տակից մըու ար պատասխանում է, որ

- Մուշն աղաս:

- Աղաս, աղաս... Ի՞նչն աղաս:

- Բու հջու ու պուճախի տակերն աղաս...

Ինչպև տեսնում ենք, Զիր չորեղաբրին շարը, պիղծը, հիգանդու թյունը «Զիր ամնելու», խափանելու օր էր. Մարդիկ հմայական արարություն թյամի ձգուի են ոչնչացնել շարը, անշատնկազին:

Ոչնարեկի ու գառների ականջների ծայրը այդ օրը խարսնել են, նշան նորել:

Չորեղաբրին ընդհանրապես պատի օր է՝ ի նշան Քրիստոսի մատուցություն:

Ավագ հինգշաբրի օրը այգեապանները, վերցնելով կացինը, այզի են մտել և վատ թերը տփու ծառերի բնին կացնի բութ կրողով երեք անգամ՝ հարվածելով վախնցրել. «Բար ես տպու, տուր, թե չե՞ կկտրեմ»: Զատիկը մոտենում էր, և կագնոր էր, որ պտուլ շտփու ծառը իրեն վերագրուներ:

Ավագ հինգշաբրի օրը գրուխը չեն լվացել, որ իր զգմին, օճառ չեն գործածել, որ կսկիծ չունենան, յոթ ձոր են խաչել և պահել Զատիկի օրը ու տերու, որ առասի ցագ այդ տարի շունենան: Հավասարում էին նաև, որ եթե այդ օրը սարի դատձր (անանուխ) ճիմով հանեն ու շուռ տան՝ արմատը դուրս արած, կանաչը տամը, պան տուսամբարի կիրովին:

Հինգշաբրի օրը աղջիկները գնացել են սովորների մերձակացիքի նորածի դադ հսկաբերու: Դադի փնջերն աղնուինուն ևկերեցու մելամի սոշն պատելով՝ «պատարագով» են արել և տուն բերել ու հացով կերել, նորապույս կանաչի պորությունն ու թարմությունը «քրենցով» արել:

Հինգշաբրի առավոտոր, ի հիշատակ Քրիստոսի ու իր տասներկու աշակերտների խորհրդավոր լնոթիքի եկեղեցում պատարագ է, մատուցվել: Այն խորհրդանշել է հաղորդության Ս. Խորհրդի հաստատում մը: Այժեք բլջացնել, ապաշխատել ու խոտանակ են մեղքերը, հաղորդություն է տրվել:

Նու յն օրը երեկորդան եկեղեցում ուժնվայի արարություն ուն է, կատարվել՝ ի հիշատակ Քրիստոսի ձեռքով իր աշակերտների ուրիշը լվանապու արարությանը: Օրինվել է յուղը, որը ձեռքին պատած՝ տարեկ են տուն՝ յուղի այր լիլի, խնոցու մաշ զցելու, կրի պատուկներին բակու: Վերջինիս կաթոնատվությունն ու յուղի առաւտույթը նը ապահովելու մեջնկալիքով:

Հինգշաբրի երեկորդան՝ ժամերգությունից հետո, տեսի է՝ ունեցել նաև Քրիստոսի շարշաբարնիք ու խաչելու թյուն ծխալիսն արարությանը, ինչն սուսվելապես «Խովագում» առաւնով է հայունիք Երեկուն Ժողովրդին հաւանիք է, նաև «Աղի գիշեր», «Խովարման գիշեր» առաւններում: Եկեղեցում 13 մոմեր են վառել և ապա կույզ-կույզ մարեկ՝ ավելացրան կարդապու, շարականներ երգելու լինուացրու: Մոմերը հանգրած պահին (միայն մեկը՝ մեջունիք մամն է, զառիսած մնացել՝ խորհրդանշելով մենակ մնացած Քրիստոսին) երիտասարդները բարուն կապել, միմյանց են կպայրել աղջիների զգիատները, բարոյներ են ցցել շորերին:

Ուստի այդ երեկու նոր մետածների գերենպմաններին մնմ են լատեկ:

Հինգշաբրի գիշերը դարրինները, մի ոտքի վրա կանգնած, բորբոքին լուռ, մինչ այդ յոթ ամբոցի կրներից հավաքած երկայի կտորտանըններից փոքրիկ մասումները, սպարանչաններ, հմայիններ (ուրբաթարութը) են շինել, հաջորդ օրը նկեղեցու դրաւակ կանգնած՝ անխոս վաճառելու նպատակով:

Ավագ ուրբաթ սոսակու վայ՝ արլորակսնաց ստաց, դարբիններն առանց խոսելու իրենց արհեստանացնցներում երեք անգամ մուրճը զնդանին են խիել, որ Արտօվագուի հ' շլյանները հաստանան ու նա դուրս գալ չկարութանա բարանձաւից՝ աշխարհը բանդելու, տակնաւիրա անելու:

Ավագ ուրբաթը նոր մետածների հիշատակի օրն է: Համեգույսդի ապահովանները, մտերինները

1. Արտօվագուի շլյաններ - ըստ հին ավանդության՝ երկու շուն շարունակ կրօնուու են հաղոյ արքա Արտօվագուի՝ Մասնի սարի բարանձաւիներից մեկում բացիկի կողմից բանտաված որդու: Արտօվագուի շլյանները որպիսի նրան ապատելու Շների կրծելուց շլյանները բարակուու են և տարեթուուին գամուու մական մականիք: Անկան բարաթանցուր տարեթուուի երեկոյան զարբինները երեք անկան կուտան աստին են հարգածու: որ շլյանները կրկնի ատրանան, Արտօվագուի չկարգանա դուրս գալ բարանձաւից ու աշխարհի կործանեն:

հավաքվում, գնում էին իրենց հարապատի զերեզմանը՝ ստացին անգամ զերեզմանի օրինականը ներկա լինելու, մերձավորներին մշխարելու:

Անծերի այդ օրը դարբիններից գնել են ուրբաթարուր (լուսնի մահիլի նման երկարի կտոր՝ կրտացրած ծալքերը իրար բնած) և կրկնականը գլխարկին կամ աջ ու մին կարելու, երկարեն փոքրիկ մատանիներ (անմժի) օրորոշներից կախելու, երկարեցից ապարանչաններ՝ աղջիկների ու կանանց ձեռքը դնելու համար: Մարդիկ գոյնպարտն թեկիր կամ կտորներ են տարել եկանցի, օրինել տվել, երեխան երի մեջքին, վերնաշապիկի վրա թել երով ճառ դառնան նախշամարել, իսկ կտորներում խաչ կարել: Եվ այս բարոր նրա համար, որ ապատվեն շարից, փոքրանքից, հեռու մնան չար աշքից, կամ ակից:

Եշանված նոյզիկները գոյնպարտն թեկելու վիճել են ձուն և ուրբաթեկ սկիսարանց տուն՝ պատից կախ տաղու, տունը չար աշքից պաշտպանելու:

Ավագ ուրբաթը տառմ են նաև Հուդայի ուրբաթ, քանի որ վերջինի մատնու թամբ Քրիստոսը ուրբաթ օրը չարշարանքների ու խաչելու թամբն է ենթարկվել: Հուդայի ուրբաթը ժողովրդին հայունի է նաև «չարշարանայ ուրբաթ», «ազի ուրբաթ» տառններով: Ի հիշատակ խաչի վրա Քրիստոսի փրկարործ չարշարանքի ու մահվան՝ քրիստոնեաները արթնանալիս, քննկիս, որին գործ ձեռնարկելիս, աղոյեկիս, ուտելուց տաջ և հետո խաչանքում են՝ սակառ. «Հանուն Հօր և Որդու և Հոգուցն Արքոր» Խաչն է նրանց համար դարձել է փրկութան նշան:

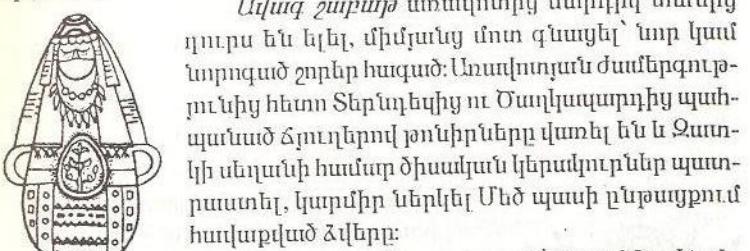
Ուրբաթ երեխան կանայք մի քիչ կար են արել, որ Հուդայի աշքեր ծակեն, ծունք չեն իրեն, որովհետև Հուդայն դեռևս գետնին էր, չեն խաչանքին, որովհետև Քրիստոսն ինքն էր խաչված: Երեխաներն էլ ապա ինտիմը բուրովի են լուծել, դառնակիներով կամ մնատայն այց առ քարծիքներով փորեկ են հովու և ասել, որ Հուդայի աշքն են հանում (երբեմն էլ կերպութում էին մեջք՝ իրեն պատժի և արհամարհների նշան):

Են նշան ազի՝ ուրբաթ օրը մարդիկ չեն լվացվել: Ի հիշատակ Քրիստոսի չարշարանքի՝ ոչ միայն այս, այլև մնացրալ ուրբաթ օրերն էլ պատ են պահել:

Ավագ ուրբաթ պատարագ չի մատուցվել, որովհետև այդ օրը

1. Ծառագալուց - 2. Ս. Շնորհյան և Ս. Զատկի նախորդ օրը՝ իբրև տոնի պատրաստվելու օր: 2. Ճրագ վատել, մոմ վատել: Վարելոր և մեծ տոների առթիվ սովորվածն է եղել եկեղեցիներում կանքեղներ վատել և ներկաներին մոմ բաժնել՝ վատելու համար:

Քրիստոսը ինքը պատարագվեց (փոխարերվեց): Եկեղեցում ճաշու վեցերորդ ժամին հանդիսավոր յափորով կատարվել է Քրիստոսի խաչելու թյան կարգը, իսկ երեխան վաղման կարգը:

Ավագ շարայր ստավուից մարդիկ տանիք դուրս են եկել, միմյանց մոտ գնացել՝ նոր կամ նորոգած շոքեր հագու: Առավոտան ժամերգությունից հետո Տերնաբեցից ու Ծաղկապարդից պահպանած ճողովները լոնիքները վառել են և Զատկի մեջամի համար ծիսական կերակուրներ պատրաստել, կարմիր ներկել Մեծ պատի վնասացրում հայրագած ձվերը:

Ճրագ օրը ճրագալուց և՝ ճրագներ վառելու արարողությունից սովորականից շրջու է սկսվում, որպեսզի այն լույսով սփարովի: Ս. Շնորհի ճրագալուցից արարողությանը նման կարգով կարդացվի մեջ հատվածներ Ա. Գրքից, և տպա մատուցվում է Ս. Պատարագը: Արարողության ժամանակ բոլորի ձեռքերին վառվող մոռեր են լինում:

Պատարագի ընթացրում՝ «Քրիստոս հարյալ ի մեռելոց» բառերը լսելուն պես երեխաները ճողոացրել են ճոնիկները՝ չար ոգիներին փախցնելու նպատակով, ումանք էլ հենց տեղում եկեղեցից մեջ, կոտրել, մարրել են իրենց քերած ձվերն ու կերել, պահնքը՝ քերանն պատել են առաջին անգամ ձվով օծել:

Պատարագի հետո տեղի է ունենալ Ս. Զատկի նախատոնաւելը: Մեծ պատ ավարտված է: Ըստանիքը հավաքվել է Զատկի սեղանին շոշանքում և առ ու առ ձևութեան լույսեղնեն կերակուրները, առ ու հայ և ծիսական այլ կերակուրներ ճաշակելով լուծել են պատը:

Զատկի շարայր օրը պոկել են երդիկից կախված ակլատիվից վերջին՝ լոյերորդ փետուրը, պատը լուծելուց հետո մեծովի-փոքրով ներկած ձվեր են կովկեցին: Երեխան երեխասարդները, երեխաները տնեսուն են ընկել, «Ավետիս» երգել, Քրիստոսի հրաշափառ հարությունը պատել..

1. Ճրագալուց - 1. Ս. Շնորհյան և Ս. Զատկի նախորդ օրը՝ իբրև տոնի պատրաստվելու օր: 2. Ճրագ վատել, մոմ վատել: Վարելոր և մեծ տոների առթիվ սովորվածն է եղել եկեղեցիներում կանքեղներ վատել և ներկաներին մոմ բաժնել՝ վատելու համար:

2. Պատ լուծել - արգելված կերակուրները ճաշակելու առաջին արարողությունը կատարել:

հավաքվում, գնում էին իրենց հարստատի գնրեպմանը՝ սռացին անգամ գերեզմանի օրինաւ թանը ներկա լինելու, մերձափառներին միխթափելու:

Մածերը այդ օրը պարբիններից գնել են ուրբայագրուր (լուսակի նման երկալի կտոր՝ կորացրած ծաղքերը իրար քերած)՝ կրիստոնարի գլխարկին կտս աշում ու աշուն կարևոր, երկարժեն փոքրիկ մատանիներ (անժմի)՝ օրորոցներից կտիսլու, երկարժից ապարանչաններ՝ սողիկների ու կանանց ձեռքը դնելու համար: Մարդիկ գործազրույն թեկեր կտս կտորներ են տարեկ Ակելեցի, օրինելու վել, երեխանների մնջքին, վերնաշապիկի վրա թելերով ճառ դանան նախշամկարել, իսկ կտորներով՝ խաչ կարել: Եվ այս բարոր նրա համար, որ սպասուն չարից, փորձանքից, հեռու մնան չար աշքից, կաֆամից...

Եշանված ալյուստերը գործազրույն թեկերով վիճել են ձուն և ուղարկել սկեսարանց տուն՝ պատից կտս տալու, տունը չար աշքից պաշտպաններու:

Ավագ ուրբաթը տառմ են նաև Հուլափ ուրբաթ, բանի որ վերջինի մատուն թամբ Քրիստոսը ուրբաթ օրը չարչարանքների ու խաչելու թամն է և նյառթթվել: Հուլափի ուրբաթը ժողովրդին հայունի է նաև «չարչարանց ուրբաթ», «ափի ուրբաթ» անուններու: Է՛ հիշատակի խաչի վրա Քրիստոսի փրկագործ չարչարանքի ու մտիվսի՝ քրիստոնաների սպառնալիս, ընկիս, որևէ գործ ձեռնարկելիս, ապոյեկիս, ուտելուց առաջ և հետո խաչամկրում են՝ սպառու: «Հանուն Հոր և Որդու և Հոգու յն Սրբոյ», Խաչն էլ նրանց համար դարձել է փրկութամն նշան:

Ուրբաթ երեխաններ կանապը մի քիչ կար են արել, որ Հուլափի աշքերը ծավեն, ծունք չեն դրել, որովհետև Հուլափն դեռևս գիտնին է, թե չեն խաչամկրել, որովհետև Քրիստոսն ինքն էր խաչված: Երեխաններն էլ այս խաչամկրութեալու հնութեալու համակներու կամ մետաղին աց առ բգործիքներու փոքրել են խոյլ և տակ, որ Հուլափի աշքն են հանում (երբեմն էլ կելտուտում էին մնջը՝ իբրև պատօնի սպիթամարիանքի նշան):

Ի նշան ագի՝ ուրբաթ օրը մարդիկ շնու լվացմեն: Է հիշատակ Քրիստոփ չարչարանքի՝ ոչ միայն այս, ագև մնացած ուրբաթ օրերն էլ պատ են պատել:

Ավագ ուրբաթ պատարագ չի մատուցվել, որովհետև այլ օրը

1. Ծառկագոյց - ծառի գալ, ծանի գալով աղորել:

Քրիստոսը ինքը պատարագվեց (պոհագերվեց): Եկեղեցում ճաշու վեցերորդ ժամին հանդիսավոր թափորով կատարվել է Քրիստու սի խաչելու թագան կարգը, իսկ երեկոյան՝ թաղման կարգը:

Ավագ շաբաթ առավոտից մարդիկ տանից լուրս են ելի, միմյանց մոտ գնացել՝ նոր կամ նորոգած շրեր հագած: Առավոտյան ժամերգությունից հետո Տերանդեմից ու Ծաղկապարդից պահպանած ճրւուկով թոնիքները վառել են և Զատուկի սեղանի համար ծիսական կերակրութեանը պատրաստել, կարմիր ներկել Մեծ պատի ընթացքում հավաքված ձվերը:

Շաբաթ օրը ճրագալուց ե՛ ճրագներ վառելու արարողություն: Եկեղեցում երեխաններ տրվող արարողությունը սովորականից շուրջ է սկսվում, որպեսզի այն լույսով սպարավիշ: Ա.Ծննդի ճրագալուցից արարողությանը նման կարգով կարգապատմ են հատուածներ Ա.Գրիգորի, և ապա մատուցվում է Ա.Պատուարացը: Արարողության ժամանակ բոլորի ձեռքերին վառվող մոռեր են լինում:

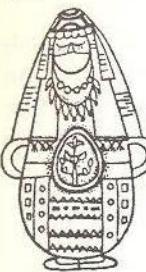
Պատուարացի ընթացքում՝ «Քրիստոս հարյավ ի մեռնելոց» բառերը լսելուն պես երեխանները ճռացրել են ճոխկները՝ չար ողիներին փախցնելու նպատակով, ոմանը էլ հենց տեղում՝ նկեղեցի մնջ, կոտրել, մարքել են իրենց բերած ձվերն ու կերել, այսինքն՝ բերանն ապատել են սռացման անգամ ձվով օծել:

Պատուարացի հետո տեղի է ունենալ Ա.Զատկի նախատառնակը: Մեծ պատն ավարտված է: Ըստանիքը հավաքվել է Զատկի սեղանից շուրջ, ուր ձու, ձկնելեն, բուղուն կերակրութեանը, առ ու հայ և ծիսական այլ կերակրութեանը ճաշակելով՝ լուծել են պատը:

Զատկի շաբաթ օրը պոկել են երդիկից կախված ակլատիվից վերջին՝ բրեկորդ փետուրը, պատը լուծենուց հետո մեծով-փոքրով ներկած ձվեր են կրվացրել: Երեխաններ կերակրութեանը, երեխանները տնետուն են ընկել, «Ավետիս» երգել, Քրիստոսի հրաշավատ հարությունը ավետել..

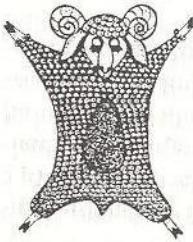
1. Ճրագալուց - 1. Ա.Ծննդյան և Ա.Զատկի նախորդ օրը՝ իբրև տոնի պատրաստվելու օր: 2. Ճրագ վառել, մոտ վառել Կարմոր և մեծ տոների առթիվ սովորություն է եղել եկեղեցիներում կանքեցներ վառել և ներկաներին մոտ բաժանել վառելու համար:

2. Պատր լուծել - արգելված կերակրութեանը ճաշակելու առաջին արարողությունը կատարել:

Ավելիք, ձևկ սպանիք,
Չնզ ու մնզ մնձ սպանիք.
Բրհստոններ, արյուն կաղնը,
Բրհստոն հարյուսի մնուկոց:

Հարյայ գիշերը, տարիվար բոլոր շաբայա օրերի նման, տան ճարագր փառ են պահել, որ սովորաբար այդ օրը իրենց այցելող հարազատ ննջեցրածների հոգիները մյուսության մեջ չինեն: Այդ օրը նույնիսկ լվացը չեն արել, որ ննջեցրածների խմելու ջուրն ամսագմ շպանեաի:

Ախարի կիրակի: Սա քնության արյանացման, Քրիստոսի հարության տոնի օրն է: Վաղ առավնտան, երբ նահատակների վրա բույս է իշտում, մարդիկ գնում են գերեզմանները և մոմեր վառում:

Զատուի սոսպիտյան մատուցվում է Սուրբ Պատարագ, և հայտառացածները հսորդվում են: Եկեղեցում մտերիմները ողջումախապեր և ողջումաքիրը են կանգնում:

Այդ օրն ընդունված է եղել գրուրիմի տիտար՝ մատադ անելլի և ստանց խորտկանության բոլորին բաժանելը: Այս սովորությար նկատի առնելով՝ Զատուի կիրակին էլ ախարի է կոչվել:

Քահանաները տիրացուների հետ Զատուի օրը տնետուն են ընկել, և նօրինելք արել: Տներում խոնչի վրա գրվել են թյախառ, սու, խոնկ, հայտատիկ, ջուր և սպն, խակ խոնչի տամլը՝ քալոր, հալկիյ և ապն, որպեսպի սրանք են օրինվեն ու շտառնաւ:

Մարյիկ ացցելել են մտերիմների, հարստուն ների տները և շնորհավորել տոնը, ձեռք են սեղմել, համբուրիվել: Տոնական մաս օրը հաջոտվել են խոտածները, նույնիսկ թշնամիները:

Տղաներն ու աղջիկներն իրենց ընտրադներին նախշած ձվեր են թաքուն ու դարձել:

1. *Ողջումախարի:* ողջումախարի - եղբայրանալ, բույրանալ: Մինչև XX դարի սկիզբ հայկական կենցաղում պահպանվել են եղբայրանալը և բույրանալը անունով ծիսակատարությունները: Բույրայոյններն ու եղբայրայողները ձկություններից արյուն էին հանում և փոխադարձաբար ձմուռ կամ իրար հասունում: Այդ սպասկությունը եկեղեցական արարողությանք փաթերացման էր: Տղաները եղբայրանում էին նաև այլ ձևով՝ երկուամ մի հայ էին ուսում կամ հոնքերից մի մաս էին պրեռու և միասին հողի մեջ բաղում Ողջումախարությունը և ողջումախարությունը հարատեսում էր մինչ մաս ու գերեզման:

2. *Տոքիներ - բառացի:* տունը օրինել: Սովորությունը գովիճ է բրիտոններն առաջինական շրջանից, երբ Քրիստոս առաքալները և հոգևորականները շրջում էին տները և ամիսում Հասունի ծնունդն ու հարությունը օգնությունը շարունակման է պահու՝ իրեն եկեղեցական ավանդությամբ:

Նշանված սոլջիկներին փեսացուները փայ են բերել՝ կարմիր ձու, լուղով հայ, մի գառ՝ ճակատը ներկած, վկին թաշկինակ կապած, և կերտիսումը, խոսքն ու ծիծառը անպահաս են եղել:

Զատուի օրն ընթացյակ է բարեկամների, հարպատների կերպարներով, մասսապահան ձվակրիկներով, ամուրի տղաների շիլիքախաղով, ոտքի ու զուռնի նվագամյությամբ, հասարակական պարերով:

Երկուշաբթին, որը Զատուին է հաջորդում, մենարկը օր է: Եթեն Ավագ ու բրայր օրը միայն տարվա ակրպեցի մսիսացածների, սպաս հետպատկան երկուշաբթին բույր ննջեցյալների հիշատակության օրն է: Մարդուիկ գինի, բաղարջ և այլ ուտեսի կիրսեր առած՝ գնացնել են գերեզմանները, մոմ վառել, խոնկ ծիւել, ողորման խոս խմել, գերևսպանները օրինել տվել: Բերած մյօքերները պատեսն կերել են, բաժանել աղբատներին: Անցորդներին հրամիրել են՝ ննջեցյալի հոգեթաքը խմելու:

Կանաչ-կարմիր կիրակին բուն Զատուին հաջորդող կիրակին է: Այն կոչվել է տարբեր անուններով՝ նոր կիրակի, Կրիստոպատիկ կամ Կանաչ-կարմիր կիրակի:

Կանաչ-կարմիր կիրակին չպետք է շիոյել դրան հաջորդող երկու: Կանաչ ապա Կարմիր կիրակիների հետ:

Կանաչ-կարմիր կիրակին, ինչպես նաև դրան հաջորդող երկու կիրակիները կապվում են քնության պարյունքի, բուսականության, լյանքի պատղաբերանան հետ, բուկանդակությամբ բնապատշաճություն բնույթ ու նեն, շնդիանուր ոչինչ չու նեն Քրիստոսի հարության տոնի հետ: Կանաչ-կարմիր է և՛ ծիծառնել, և՛ փեսայի առուսության խորիդանիշ խաչաձև կուրանտը, որոնք նույնպես հաստատում են վերևում նշված հակացության ճշմարտությունը:

Բնության հարությունից հետո կարծն առավել պրանում են բույր խաչերը՝ չարքերից պաշտպանելու գործորոշում ու նեցոյություն խստացրերը, սրբավագրերը: Եվ ահա մարդիկ հիվանդությունները կանչեն, դրանք բուժենու, անհաջորդությունից պատվելու նպատակով Կանաչ-կարմիր, ինչպես նաև դրան հաջորդող երկու կիրակիներին ընտանիքներով, խմբերով պայնել են մերձակա

խաչերի: Կնապողների մեջ քիչ չեն եղել բուրտն մարդիկ և նրանք, ոմքեր վերտառնալիս դեմքով դեպի ուշտավազը և հողնքաց և ն քաղեց: Այլ օրերին մատաղ են արել, պարեր, ձիարշավ, մրցութուններ, երածգութուն կազմովերպել, լարափառացների խառին հևանել:

ԱԿԼԱՏԻԶ

Յոթ կրույց ակլատիզի յոթերորդ փետուրի մասին

*Աղլատիզ՝ քրներիցից՝
Եկար մեկ հուր,
Կախվար երդիս:*

Բուն բարեկենդասնից անմիջապես հետո՝ Մեծ պասի տառաջին օրը, հավի պոչի յոթ ժեսուուրները, գլուխ տիմի (Համորն զնի), կարտոֆիլի) մեջ խրելով, պատրաստում են ակլատիզ ու գուշնպատյն յոթ թելերի հյուաքով կախում երդիկի խաչքից՝ ճիշտ թոնքի վերևում: Ակլատիզի յոթ ժեսուուրները խորհրդանշում են Մեծ պասի յոթ շաբաթները: Յուրաքանչյուր շաբաթը լրանապուն պիս ժետուրները մեկ-մեկ պոկրում են տիմից: Ակներն է, որ վերջին՝ յոթերորդ ժետուրը կպոկի Զատկի շաբաթ օրը, և հաջորդ օրը կտոնվի Զատիկը:

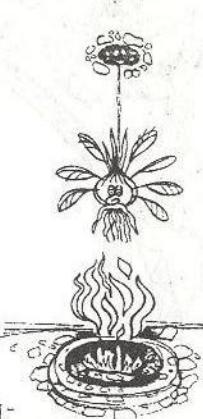
Ակլատիզ շաբաթապույցը ապօտքրական տարբեր շրջաններում տարբեր անուններ է ունեցն՝ ամինած, գոգոռոս, ֆինգ, խալապիճ, խոյոճիկ, մոմուսա, պասի պուլու և այլն Այս երեսն ներկայացել է տիկնիկի ձևով: Առավել հաճախ նա ծերունու տեսք է ընդունել, որի կողմ մենքնած թեներին մասնիկ քարեր էին ամրացված լինում, իսկ միակ ուրին՝ սին՝ յոթ ժեսուուրներ վրան խփած, տակից էլ մի կարմիք պղպել կախած: Նա ով պատը կհասկաւեր, քարերը նրա գլխին կընկնեն, իսկ պղպելը բերանը կայրեր:

Ակլատիզի մասին ժողովրդի մեջ տարբեր կրույներ են պտտիկ ու դրանց մի մասն էլ նրա յոթերորդ՝ կախարդ ական ինտուրի մասին: Ահա կրամն:

Ասում են՝ աղն ժամանակներում, կրք օրսացույց չի ար, Մեծ պատի լոյթ շաբաթների փոխարեն մասմիկները լոյթ փետուր են խփել կրպիկից կախված մի մեծ տախի և անունը կնքել Ալլատիկ Եվ ահա Ալլատիկը, լոյթ գիշտուր ըները շրս կրղմ տարածած, պտուիկ է, յունքից եկող տարություն նից: «Պտտվել է մեկ աջ, մեկ ձախ և պասպես հոգի է ձևոք բերել, եւնադանացեն»:

Սամիկներն ամեն օր աղս արտօնուող Ալլատիկի աշքի սոսաց տուն ու տեղ են մարքել, եփել թափել, քո բախն նատած հերիաթ պատուել, հիմանովի զիխն Նարեկ կարդացեն, որ շաբը խսիսմանի. իսկ շաբաթը լրանալիս մի փետուր են նրանից պոկիկ: Վերջին՝ լոթերորդ փետուրը արկենուն պես եկել է Սուրբ Զատիկն ու բոլորն իրար այցունել են՝ «Քրիստոս հարլավ ի մեռելոց» և պատախան ստացեն՝ «Օրինակ է հարությունը Քրիստոսի»:

Չար լեզու ներն ասում են, թե Ալլատիկն աղմ՝ անհոգ, անբարն, երկիկի տակ, տարուկ տեսլում, պարտապ-արտապ պտտվում է իր համար, կյանքի շաբաթները զլորում ու մահանում անհետ, անհուշ:

Գիտակներն էլ պնդում են, թե հերիւրանք է դա իմանովին: Կախարդ ական լոյթ փետուր թի պարությամբ հապար տեսակ գործեր է նա կատարում ու աշխատում, որ գարունը ետ բերի: Ու ասում են՝ նրա դրյամամբ մարդիկի ահա արեի պես բոլորերես լոյթ բառարջ են թիտում՝ լոյթ շաբաթվա խորհուրդներուն: Տնից տուն են պտտվում և բարորից փայ հափրում, որ Զատկի գալուն պես մեծովդի փորբու մատակ անեն, աստծոն սիրտը գոհացնեն: Ենքն էլ ահա, Զմուան շնչի դեմ կրվելով, ձյան միջին դուրս է բերում գարնան ստացին ծալիկը՝ ձնծալիկը: Անյօրոցն առած դուրս է քշում բունջ ու պուճախում թարնեված ստուների թիտուրթ, գանգրատիկը.

Հաստապուշ Ճուտիկներին՝ պուշուներին: Վանդում է Փետրվարին, ներս է առնում Մարտ ամսին: Զայն է տալիս, համովում է հետուն չված թոշուն ններին, որ ես դառնան՝ կոտուցներին գորնան նշտան՝ դալար ոստովք: Կողըն է Խանգնում Արևօգակի՝ Գիշեր-Ցերեկ ահեղ կրպում, թիկունք դաստում, որ Ցերեկը հաղթանակի: Ծալիսպարդ է աշխարհով մեկ հաղտարարում, ու մարդիկ էլ,

Լամբին հլու, ծառ են տնկում, վապը էտում, բար ցանկանում: Կազմակներ է մեջտեղ բերում, որ Փայլակից ու Որոտից Զմուան ծոցում խոր քուն մտած Գարու նիկին քնից հանի, գրացնի: Ուսից կախված տախի ծիլով օրինակ է նա ծառպում, որ բուշերը չլախնան, ծլարձակն, ծառկալակն: Գուշակուի իր շնորհիպ մարդկանց համար նորոգումի, հաջողության բախտ է բացում ու այսպիսի հապար գործեր՝ մեկը մեկից կարեոր, մեկը մեկից անհրաժեշտ, մեկը մեկից խորհրդախոր: Եվ պարզ է, որ դժվարին այդ պայքարում ոչ մի փետուր չի դիմանաւ:

Յոյթ շաբաթում Ալլատիկը հաստ-հստ կորցնում է փետուրներն իր, չափենչպար հրուծվելով, փետուրները քամուն տալով՝ լուսառաջ է գնում մահվան, բայց դա խարկանք է միայն: Վերջին փետուրը պոկիելուն պես ծնվում է նա վերափոխված ու ծնունդն այդ պերճ գարունն է, բնությունն զարթունք ստպած, որ տոնվում է՝ Կարմիր Զատիկ անուն առած:

Ասում են, թե տմենն տարի Զատիկի շաբաթ օրը վերսկալում է Ալլատիկ կամ Մեծ պատ պատի և Ուտիս (ամեն բան ու տեղ թուլ լատրուլ) տատի կրիվը: Եթե Բարեկենդանի վերջում հսոյան էր Մեծ պատ պատը և երդիկից հաղթական կախ ընկնելով՝ հսկել պասի պահպանությունը, ապա Զատիկի շաբաթը օրը Ալլատիկ պատի վերջն՝ լոթերորդ փետուր թի պոկիելով՝ հսոյան է արդեն Ուտիս տատը:

Պարտփած Ալլատիկ պապի, մասմիկներին ճշպուր տապուր եփելու համար թողնելով իր հարսնյան նշանը՝ յոթ շաբաթում թոնքի ջերմութեանից ծլարձակած տիյր, այդ օրը թոշուն է դառնաւմ ու թեին տպիս՝ ետ դառնագու. իրավունքով:

Ասում են, թե իբր Ալլատիկն ստասպելական իրեշէ և պատահական չէ, որ մեծերը գրանով են վախեցրել պաս չպահող երեխնին:

- Չու չուտես, տե՛ս, թե չէ վերսից կիշնի Ալլատիկն ու կհանի բու աշքերը:

- Մսեղն էլ չպահանջես, թե չէ Ալլատիկը կմրմնացնի բու աշքերը, զետ քերանդ էլ տարկել կածի:

Եվ ահա Զատիկի շաբաթ օրը Ալլատիկի՝ այդ իրեշի դեմ ոխ պահած երեխաները վար են բերում երդիկից նրան, ուռնատակ տարիս, ճիպտում բարձն տառում, վերջին՝ յոթերորդ փետուրն էլ շաբաթում, դեն նետում ու տառում. «Ճիճու ճիճվանքը՝ դուրս, ցորեն զարին՝ ներա»: Վերջում էլ Ալլատիկին տառնում նետում են հոսող ցորը՝ ասելով.

*Ճիճու ն անցավ, գարու նն եկավ,
Պասը գնաց, ու տիսն եկավ,
Բաշվի, կորի, Զատիկն եկավ:*

Ասում են, թե Ալլատիկը կերպարանափոխված թոշուն է, որն ամեն տարի մի ձու է ածում: Յոյժ փետուր, այսինքն՝ յոթ շաբաթ, ևս մարդկանց օշախներում, թոնքիների վերևում պատույտ տաղով տարացնում է իր ձուն ահաւ և յոթերորդ փետուրը կորցնելու օրը

թոշնի կերպարանք ստունու մ թոշում, հերանում է, որ երկնքի մեջ բայց յողնի լուր ձուն:

Ու հենց զյի երկնքից յած, ձուն այս խիրուն ճաքեր իտս կայծակների որտուրմով, ու անշնչից ծնու նոյ հատնի շնչափորք:

Ասում են, թե կը յոթերորդ փետուրը պրկերուց հետո միտունի Ալլատիկ պապը թոշուն դառնած թոշում հետանում է, նրան դեռ երկար իիշում են երեխաները: Արած փայտի բու թ ծայրին ամրացնում են նրանք վերջին փետուրն Ալլատիկի և վեր ու ստաց նետելով՝ գոտում-գոչում:

Տիկ-տիկ-կ

Ալլատիկ-կ

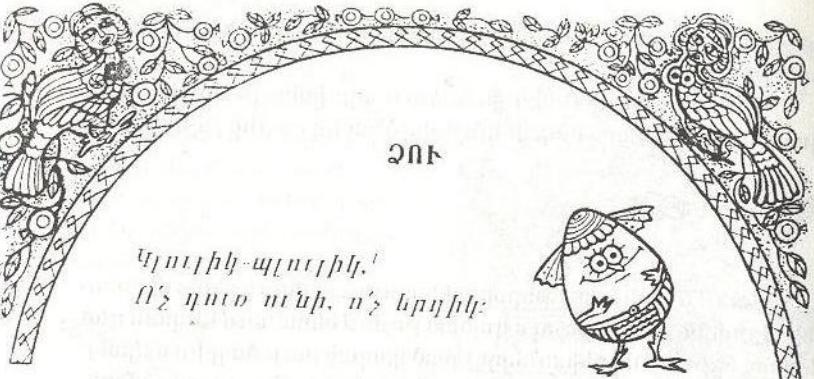
Եվ պոչին փետուր ստրացված փայտիկը թոշում ու տուր ծայրով հողի մեջ է; ցցվում մ ճիշտ խատուուտիկի՝ կուլքին, որի սպիտակ փուփուն երեն ու միակ ուռքը պնդան իիշեցնում են գարուն բնորով Ալլատիկին:

Ասում են՝ Ալլատիկ-քռներիքի պապի յոթերորդ փետուրը ընկնելով գետին՝ վերած փում է խատուուտիկի: Սոխն՝ արմտուն է հորում, փետուրները՝ տերեն ներս են՝ զետնի վրա սփուռված, միակ ուռք՝ երկար ցողուն է ահաւ, որ ճնճվում է անընդհատ, խկ գլուխը՝ գլուխ է տվյալական, միան վրան մասի տեղակ փուփուլ ներ կան բազմահազար: Ու երբ մարդիկ շատ են ու զում մ հերքում ապրու հարպատին մի բարի լուր ուղարկել, դիմում են միշտ խատուուտիկին: Հենց փշում են ու թոցնում փուփուլիկները նրա, հովի թևով, բամու բերնով սրբութ թոշում, տեղ են համուսմ, բարի լուրը ավետում:

1. *Խատուուտիկ* - աստղածածկավորների ընտանիքին պատկանող բազմամյա խոտարության ժողովրդի մեջ հայտնի է նաև ակլատիկ, խմբաբար, կրաքանչար, պուպուտ և այլ անուններով:

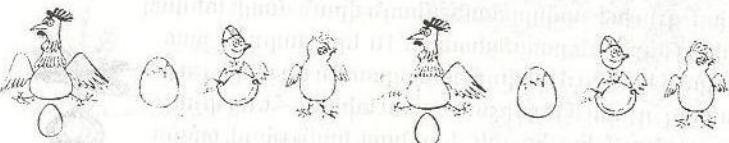
ԶՈՒ

Կուրիկ-պլուրիկ,
Ոչ զուր ունի, ոչ երդիկ:

Հասքը յուժովով բջների բանափոր ամսություրուններուն
իշխատակիր մ և ն պատմու թյու ն'ուր համաշխարհապին ձվի մասին: Հատասատվու մ է, որ համաշխարհապին ձուն առասպելական
յաջուն է, ածեզ: Այն նոյն է, ուկի և արևի հասկանիշներով օժտված: Աշխարհի արարման ժամանակ անհա այս ձուն կրտրվել, պայ-
յել է: Երկնքու մ, և դրանից մի վարկածով առաջացել է տիեզերքը
(արեգափք, երկինքը, երկինքը), մրուտով՝ արարիչ աստվածը (հնողիկ-
ների մոտ՝ բրահման), կամ ամպրուպի ու կայծակի աստվածը, եր-
րդովով՝ մարդկացին ցեղը:

Ավելորդ չէ այս վաստի արձանագրումը, որ ձուն առանձնա-
կի տեղ է գրավել պատրարքան հնագույն ծեսերում: Ավելին, այսն,
ինչպես օրինակ, Զատկի տոննին համադես է նկել ծեսի գլխափոր
խորհրդանիշ:

Հայ բանամիտ տու թշուն աղբաւրներու մ շատ են ձին պատրա-
բերման խորհրդ բգ ն այս կամ այս կերպ արտահազարդ նրութեր: Վերցնեալ թեկու կ հանենքու ինւերք: Ահա մի օրինակ:

Հերսիս որդին է:
Սորս հս ծնառ:

Դի գնու ու մոտածիր՝ համն է ձիից ելիլ, թէ ձուն համիլ:

1. Կուրիկ-պլուրիկ - կրտրվել կամ փոքր սուսան:

Հանելուկներ ձվի մասին

Անծակ հիվ:

Ուլուլիկ-պուլուլիկ:

Մեջը մն դեղին ուլիկ (ուլունք):

Բնոր մաս է,

Տղան տապ (մեկրի) է,

Տղի տղան կեկին իր մասէ:

Տուն մը ունիմ, դրու չունի.

Գորսն արծար, մեջն օւլի:

Մի տունը կա՝ տունմ էլ ինի (մեջը),

Գեղին համիլի նատե ինի:

Այօր կը որ մարմար բար,

Վաղը կը բոշի վերու ու վար:

Ծնամփորից անշոտ նշ է լավ,

Անշոտնից էլ շնամփոր:

Չուն մի կրտմից օրինակ է, աշխարհի, դրսի ինուկ նմանակ է, երկնքի, սահմանի թաղանքը՝ ոյ ի, սպիտակու ցը՝ ջրի, իսկ դիմու-
ցը՝ երկրի, մյուս կրտմից խորհրդ ատիշն է, հարու թան, կրտքի նոր
սերմն է, փացփաղում և երկրու ծնունդ է, ունենու մ:

Չվի պատրաբերման, նոր կրտքի խորհրդանիշ լինելը յազուն
դրսուրելի են հարու հարսանկոց ծնունդ և ստօրիս ստիբրու բյու-
ններու մ: Այսպէս, հարսանկաց ծնունդ բուր իին գրառումները վկա-
րու մ են, որ ինսամիների կրտմից տունը ատթիվ նոր նշանված սոյ-
շիկներին ու դարձկու կապցներու մ անսպազմուն ձիեր են դրմել: Եր ինքնին նորսահարքը վեշուն ձու է, ու դարձել վեսապու ի տուն
Պատկի ճանապարհին բարեկամները մեղսնենք են բայցե, որոնց
վրանելը կը բաժինը նորսահարքին: Հարսանիքի վերջու մ մա-
կարներին (վեսապ սպազ լնելունքից կազմված թիկնապարի ան-
դաբներին) վեսապի բարեկամները վայսպամին են տվիկ ու դրանց

մեջ սնուզակման գունապան գույնի ձվեր դրել: Չնպունված տղութքուն է, եղիկ նոր գնած անսառունին՝ կովին, գոմեշին ոտոն ըլքելիս ճակատին ձու զարնելը, որ նրանից շատ օգուտ լինի, որ ձի պողպարեաման բնալուն թյունը դրանով անսառունին անցնի: Չու ն նաև վարի դուրս եկոյ և պան ճակատին էին զարկում:

Ժողովրդի հավատապիշներում ձվին նաև այլ ետք դերեր են հատկացին: Ձվին վերագրվել է քաջքրից՝ չար ովիներից, պահպատներու վրու թյուն, ուստի երեխային լողացնելիս ջրի մեջ ձու ևն զցել: Ծննդկանին, որը համարվել է անմաքուր, որպես ստացին կերակրու ք ձվածելու են ու դարձելու: Չու էին դնում գորգ կամ շալ գործելու դասգատիի կորքին խարուն դրված ջրի գավաթի մեջ, շերտմի որդի մոտ, որ նրա աշխատանքը հաջող ու անփորձնաք լնարման Տան պատից՝ նկատուող տերում գունապան գույնի թելերով շրջանակիւծ նստիչուծ ձու լին կախում, որ ներս մտնուի հայացը տնմիջապես դրան առնի:

Ձվին վերագրվել է, մաքրագործման (արքերու, մաքրելու) հատկու թյուն, բարեկենուանի բազմապան կերակրու բները ուտեկուց հետո, պատից առաջ թերանք ձվով են օծել: Հայատացել են, որ ձուն երելի, կարույ, մաքրուն հիվանդություն նմերից վերծ պահել: Օրինակ, եղան Ամառ հինգշաբերի օրը յոյժ ձու խաչեն և Զատոլի օրը ուուն, առա ամրությ տարիին սառամնացալով չեն տառապի: Չու ն նաև բախտի, սպասումի արտահայտման միջոց է ծառալի: Համբարձման չորեքշաբթի, լույս հինգշաբթի գիշերը վարնեցի առշիկները ձու են դրեկ տանիքի վրա, որպեսսի կախարդական բովին, երբ երկինքու երկիր իրար են հպատում, ձվի վրագրվեր դ նոյի բախտը երես գիրք կարմիր լիներ, երկշտակի գրած էր համարվու և բարին էր գոր շակրու մ, իսկ թե ան լիներ, սառանայի գրած էր համարվու և բարին էր գոր շակրու մ: Կապանայի օրը նս առջիկները մաքրու, յիմացած ձուն գիշերը դ նոյու մ էին մի տամանում՝ ավելացնելով վրան ածու ի, հինա ու զետեղու մ յոնրի շրթին: Առավուտան, երբ տեսնու մ լին, որ ձու ն ածիցի սևացել է, տիբում էին՝ այն համարելով բախտի մուս թյուն, իսկ թե հինացի կարմիր էր, որ բախտ թյուն են համարել:

Նախարիստունեական ժամանակներից միասման հայերը զարնուն այսքին, ի նմանակումն արելի, կարմիր գույնով ձու են ներկել, միմբանց նմիրել ու ճաշամել: Քրիստոնեությունն ընդունե-

լ է արքունիք ոտով գույն ք ք ո՛չ ենականու հայերի, ո՛չ էին աշխարեի շատ ձևավորելուի համար: Այս տանիցի առաջ խորհրդանշել է արքակ համաց թյունն արեւակի պարագան նորք: Հայությունը է, որ հայերի մի մասը պահպանի է հանու կիրակի օրը ձուն կանաչ ներկելու և սեղանին դնելու ուժքարթունը (օրինակ՝ ովարում):

լուց հետո՝ միջին դարերում, երբ մտցվել է պար, զարնաւն զարյանքի օրերին (այն հիմնակարնում համբնելի է Միծ պասի օրերի հետ) մինչև Զատոլի ձու ուտեկն սրգելով է: Զատոլի ձուն միամաւանակ քրիստոնեական մեկնաբանման ներկազայվել է: որպես Քրիստոսի մայու գերեզմանի խորհրդանիշ, որտեղից նա հարություն է, առել: Աւամիր գույնով ներկելն է Քրիստոսի թափած արցուն է, խորհրդանշել: Կարմիր գույնը նշանակում է, որ առքուց աշխարեի Քրիստոսի արցունով է գնվել:

Հայ ընտանիքներում, Մեծ պատի օրերից սկսած, հավերի սածած ձվերը Զատոլի տոնի համար են հավաքել: Երեխաներն իրենց հերթին Զատոլից մեկ շաբաթ ստաց՝ Ծառապարդ օքք, կարևուշ են խաղաղել: Ճրիները ճաջացնելով, երգելով՝ տնետուն են ընկել և Զատոլի համար ձու վաստակել: Հատկապես հարգի են նվիր այն ձվերը, որոնք իրենց կենակի գույնով մտն են նվիր կարմիրն:

Զատոլի ձուն խաչվում և կարմիր է ներկվում Ավագ շաբաթ օրը: Հնում ձվերը ներկել են որդան կարմիրի, սակայն կարմիրով ներկելու տարածված եղանակը կարմիր տիսի կեղաների ջրխաղուկի մեջ ձվերը խաչելն է:

Միազդը ն կարմիր ներկերոց բացի շատ անգամ ձվերի վրա տուրքեր եղանակներով բուանավշեր են դաշվել (այն տեղ-տեղ պահպանվել է նաև սպաօք՝ հավանաբար խորհրդանշելով բուանական աշխարեի վերածնունդը Զատոլին):

Չուն բուանակացիւի է հետակայ հյանակներու:

1. Սոխի կեղելով ներկված ձվին տասնձել են տարեկի տեսակի կանաչուների տերեները: Այսուհետեւ մի քանի ժամ ձուն թրու քանի մեջ են պահել և հանելուց հետո տանձած տերեներից զգությանը ապատվել: Սոսնձած մասերում կարմիր գույնի նախակար տերեների դաշվածք է մնացել: Հակ շուրջ թրու քանից ապատված է եղիլ: Սոսնց վիզը է տերենապար ձու:

2. Մինչ սոխի կեղեներով ձվերի ներկելը, բրանց վրա դրվել են բույսերի տերեներներ և ցանուցներ կապուակ պահելու որ հեղուկը ձվի կեղելի և տերենի արանքը շրափանացի: Խաչելուց հետո ձուն կարմիր է իսկ տերեների տեղու պահուակ է մնացել:

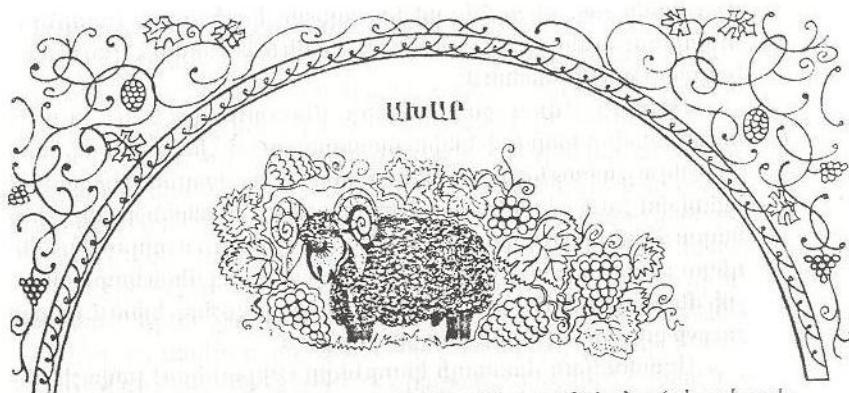
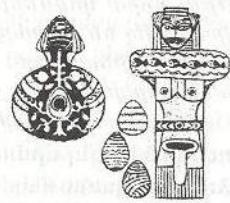
Զատոլի տոնին ընդունակ է նվիր միմյանց շնորհավորելու հետ մեկտեղ օրինակ տակ ձվերը և բրանք մերկները նմիրել: Զատոլի շաբաթը օրը առջիկներն իրենց ընտրյաներին յանի մեջ նախած

Հու և ուղարկելու ժամանքած Ամես ու ձեզ մեծ Այիստիք, Քրիստոս
հայրավ ի մատուցած Տիրաները ևս ձվեր են ու դպրելու իրենց պիտից
բայց ներին՝ ամփոքը այս ձվերը ասպաշապարկելով տաքրեր գոյ յ-
ներով, պատուելուներաս և գրերով: Ենդուն նվաճ է, և եղել նաև նորա-
հարսներին՝ ու դպրելու կատարելուն նվաճների հետ մնանուղ մա-
կով բարարչ եւ քառակի ձու ունեցր: Խոհ Զատուի Կարաքի կիրածիք օքա,
պատարացի ժամանակ, նորահարսների, որք նշանված աղջիկների
ձեռքը ձու են այսից՝ վրան ճամ և եղի շորս մոներ տաքրացած (շարաս մոն)

Չու և Զատուի ծխամբառաբու յըտ նների մեջ կարեռված է և
հասուլապես պատր լու ծերիս: Զատուի սեղանին ծխամեսն աց կերտ-
կու թների հետ պարուալիք իսաշուած կարմիր ձվեր են դրվել: Գրանք
համախի գետուիկ են ածինիք դպար ծիլերի մեջ, որոնք զատենորեկ
են կարմիր ժապավենունք: Ենդուն նվաճ կարգ է, պատր սուաշինիք ձվով
լու ծերի, անից կը նույն նայում են արեին, որ ձուն «արևու ու տուն»:

Զատուի ու տառուների մեջ ձուն և սուաշինիք ճաշակելու տվյրություն
ու առնչվել է, ձփ մաքրագործման խորհրդին, որպես պատր մեռու
մնան շարից, փորձանքից ու չափ աշքից, հասորդակից դառնան
ձփի պատրագործմանը:

Զատուի կարմիր ձուն և միջնական նվիրելուց, որք գարնաւագին
տարբան մեջ պալս առաջին ու տեղիք օգտագործելուց պատր ձվով
լու ծերությունը բազի՝ ամենասիրիսուն զատկանեան ամերու թյուններից
Եին ձվախռովերը և համակալա ձու կրտեցնելը: Չու և կրտեցնելով
կրտքը և անիշչելի ժամանակներից է գալիս և համանաբար հս-
մանքական ենացու թյան մի տեսակի դրսեւուրում է, իհիմնախուն
նաւեցու մի մեցրունքի վրա «նմանու կարտառը նմանոք» Աշակե, ինչ-
պիս երաշտի ժամանակ անձքը քերելու ամենալիքով ժողովրդի
մեջ բնուունվաճ է, եղել նու թի պատուեցնելու ու վրան ջուր ածելը,
այնպիս է, թյուն թյուն սու արթանացնելու, հարույուն տալու, որքի
ձուն որք ապահովելու նպատակով բնուունվաճ է, եղել ձու կրտ-

Զատուի տոնակատարության անկապտեկի մասն է գոհարե-
րությունը՝ մատուցը: Զատուի մատուցը կատարվել է ինչպիս հա-
սարակածան, այնպիս է և անհանուսածին կարգությունը: Մատուցի հին ձեր-
համբանաբար, հասարակածան մատուցն է, եղել և հետո է միայն
աղյաղ ական շիրտափորման խորացման, բաղարադին միջամայ-
րի ձևադրության և բնույթներն պայմաններում տարածում սոս-
ցել անհանուսած մատուցը:

Հայերն այդրաններից մենքում պահպանվել է, ախար բա-
ռու՝ հայր նշանակությամբ: Եզ - ախտար՝ եզ - հացրիլու, համանա-
բար տոտեմի կերպար է: Զատուին ամբողջ համանուրու տոտեմին
մատուց թյուկն ու մ միասին այս ճաշակելը կրապիւմ է, իհիմնախու-
րու տոտեմական հասարակածան ճաշիքություների հետ, երբ համայն-
քի ամեն մի անդամ պիտի ճաշակեր տոտեմի միալը: Գու հաղոր-
դության ամենասիրին ձեն է:

Եթե Մեծ պատի տառաջին օրվա ընդհանուր ճաշիքությօթ նազա-
րակ ու ներ նպատակը, բնության վերամենապահությունը, ապա
պատարն արդին վերամենապահությունը բնության գորությունն է ը-
րամնան վրահարերու թյան մասնակիցներին:

Մինչև ՀՀ դարի սկիզբը Հայուստանի շատ վայրերու մ պահ-
պանվել է: Զատուի օրի համանուրու մատուց՝ ախար անկու սովորությունը: Զատուի մատուցի համար միջոցներ են համարել Ս. Զատու-
իից լոթ շարաթ առաջ՝ Մեծ պատի տառաջին իսկ օրը: Վարանդայի
որոշ զառութերու մ հետևյալ կերպ Եին առաջ և, զառ դու մ մի Եշ Եին
յատքրու մ, վրան երեսին մի մոք բանձ մի պատավ նատեցնու մ և
դիմ-դրունոյ աննոտուն պատուցնու մ, համագանակ թյուն անու մ: Մեւերես պատար Մեծ պատի է ը մարմանուրությունը: Երան պատմու-
ի իին պատուցնու մ, որ պատր առանց փորձանորի մացնիք: Այս կար-

զով հավաքած միջոցներով եպ, արշար կամ երինչ (այսինքն՝ անսարսու անսասուն) էին գնում և մինչև Զատկի գալուասու հոգացոյ թամբը պահում:

Զատկի Ավագ շարսթ օրը մատաղացուն գրուդովի, հանդիսավոր կարգով նախապատրաստում էին փահարերման: Մորթերու յ առաջ եղջյուրներին մոներ էին տարացնում և վառում. նելույսու շուրջ երեք անգամ պատեսեցում է. աշ ակրանջ փոքր-ինչ կարում է, օրինակ այ ու տեսնում, ապա մորթում և արքունից նիս եկեղեցու պատին բռնում: Հենց եկեղեցու բարում էլ միար կորատում, ջրի մեջ էին լցնում դ նում կրածին և ամրող գիշերը եփում, կրածի շորջը բոլորում է, բայցր-քաղցր գրուցում:

Առավոտյան մատաղի կտորները (թիբաները) յավաշի մեջ փաթաթած՝ դասավորում էին մարտակների վրա և դուռմ պատարակի տորթ բնականի տօջել՝ «պատարայի տամրով» աներու: Մատուն առաջինը ճաշակուները պատարագ մատուռ ցողներն ու ժամանութերն էին դառնում:

Մատուռի հենց եկեղեցու գավթում էր բաժանվում: Լավաշի մեջ փաթաթած միար մարդկանց էին տավիս: Այդ օրը տներում մատաղի ջրով շարքա պիտի եփմեր, և հավատացյալների, մինչև տորթը պատրուի շրատայիմեին, բերանները նշիար չեին դնում:

Պատում էր՝ ավագացուն Զատկի մատաղի մասցուն, պատարակից առաջ հում-հում բաժանվում էր ծխերին, պահնքն՝ մատալախայ, մատաղաբաժին էր արքուն:

Անհոտական կարգով արքող մատուռների ժամանակ մատուռացուն գատ պիտի լիներ (անսարսու, արու, սամիկ, պահնքն՝ մինչև մեկ տարեկան): Գատ շինելու դեպքում խոլլատրիւմ էր ուլք: Զոհաբերության արարության արիւում էր նույն կարգուի ինչպես ախարի դեպքում, միայն թե ականջը կարելուց հետո մորթոն ու եփր տանըն էին կատայիրում և մատաղից փայ առնում հարևաններին: Անհոտական մատաղն ուրախ էր տնացնում հատկապես, ինչպես արդեն նշել ենք, նշանակ ստղիկների տաշնը, ուր փեսացու ի տնից մատաղի համար գատ էին ուղարկում՝ ճակառը նշնած և փփն թաշինակ կապած:

Մատաղի հետ մեկտեղ մատաղացուի արդանը ևս հատուկ կարու թուուն է: Վերագրվել: Արդուն են բայ եկեղեցու պատին՝ տառվածներին գոհացներու նախակալութ: Երեխանների ճակատին արդուու խաչ են խոնել՝ չար աշքից վերծ պահելու նպատակով: Զատկի մատաղի արդան մեջ են թարթախել փոշնու երկճեղ ճառուր,

ծայրերն իրար բերելով՝ ողակ հյուսել և արտերում, այգիներում տնկել: Հավատում էին, որ յան բռջնու փայտը (հեթանոս հայերի մոտ այն բախտի ծառ է հսմարվել), յան՝ մատաղի արյան փորությունը ցանքը, պագիները կպահպանն ամեն վտանգի:

Հայ Ծողովդի բնօրրանում գտնված գրավոր արձանագրություններում բարում մտնարմաներ կան այս կամ այն աստծուն նվիրված տոների և դրանց ժամանակ կատարվող զոհաբերությունների մասին: Սիակն Սիերի դրան վրա արված մեպագիր արձանագրություններում 79 տնուն ասովածներ են հիշատակիում՝ դրանց հասանելիք գրիների տեսամիների և թվի նշումով:

Այս, տոներին անպակաս է նղել զոհաբերությունը, և դա է վկայում ինքը՝ «տոն» բառը: Այն գրաբարում գրվում է «տառն» և մոտավորապես հնչիում էր «տառուն», ինչը ստուգաբանորեն «զոհ» է՝ նշանակում: «Տոն» բնիկ հայկական բառը հնդեվրոպական ծագում ունի և նրա լատիներին ցեղակից հոմանիշը՝ daps (dapis), նշանակում է «աստվածներին նվիրված զոհ»:

Հայկական անվանումների ցանկում հնուց իշխատակվում է Տոնապետ (Դոնապետ) անունը, որը հաճախ կրճատ Տոնիկ («Տոնիկ») ձևն էր ստանում: Սասունցիներն անգամ հնուց եկած մի երգ ունեն Դոնիկ յարի մասին.

Դոնիկ, Դոնիկ, Դոնիկ յար է,

Հեն՝ Դոնն, Դոնն յար:

Եթեն ելնենք տոն բառի վերիվ բերված բացատրությունից, ապա Տոնապետը թերեւս տոնի կարգադրիչը, կատարարիչն էր, որը արարությունների կատարել տոնալարգի համաձայն: Հետագայում այն վեր է ածվել հատուկ անվան:

Մի դիտարկում նաև հայերը ամենատարբեր անուններով հայ են թիմել և այդ թիմում նաև տոնիկ (տոնիկ, դոնիկ) կրչվող հայր, որը, ինչպես վկայում է Գարեգին Արքանձայնը, թանձր բալարշ է և սովորաբար ջաղացներում են եփել: Գուցն դա տոների՝ զոհաբերման ծեսերի սութիկ յախած բալարշն է, որ յախում էին ալյուրի ամենանուրք տեսամին՝ նաշիիի:

ԾԻՍԱԿԱՆ ՊԱՐԵՌ

Զատկի տոնակատարության ժամանակ ներկապումս պարերը ոչ մի դեր չունեն: Ավելին՝ դրանց կատարությունը պատահական չ'ենք թու է, կյանք, մինչդեռ հնում արդաբա չի եղել: Մեծ պահ երկար ու ձեզ բարձրացներից հետո, որի ժամանակ բնականրապես արգելվել են պարն ու հարաւայս հանդեները, Զատկին պարտավիճ ենչել է, զուռնա-դիոլի ձայնը՝ բոլորին պարի և ուրախության կանչելով:

Հնույթան զարթոնքին նվիրված ազգային տոնակատարությունները ժողովուրդը հիմնականում դրանք, դեռևս ոչ այսպահ բարեհամբուց արևի ներքո է, կատարել՝ որքան հնարավոր է, ձման լուծք շուրջ թռտափելու, սրացանելու զարնան գոյն առք: Օրինակ՝ Տերնդեպին դրանմ խարույղ են վառել, նորահարմներին փափաք թօցըրել, արևի զորությունը հացըել: Բարեկենդասին, շնապած ցրտին, մեծով, փորրով գուրս են ելեկ, բավմատեսակ զփարձալի խաղեր, մրցություններ կապմակերպել: Ծալիազարդին նշանվածները, դաշար սատր ձեռքներին, բնայգելով իրենց ստամելու թյունը, դուրս էին զալիս, ուրախ պրոսնում և, կանաչը սրբություն խաւարձունեալուն նորահարսներն էլ ծնողներին դաձ էին գնում: Էլու առու մաս Զատկի տոնը են բայսառությունն չի կապահել: Դրան մ են կատարելի մատապր, կերու խումերը, ձգակութիւնները տապատճակ խուլերը և դրանց հետ մեխտել հասպատական պարերը, որոնք տեսի են ունեցել բակերում, կավերում, կալերում և, կոտությունն, եղած հանուխականների ներկայությամբ, ավագ մերնոյի՝ պարին հմտ ու ներկայացն զիշների համուրությամբ: Պարերը կատարվել են ինչպես գործիքների նվազակցությամբ (պարկապուել, գոտուա-պիտ և ողին), այնպիսի և լորդերի ու լինյություններ (պարերը):

Բնու՛մ էր բայսառությունը Զատկի տոնակատարության ժամա-

նակ պարերի կատարությունը: Պատահականությունը և էր դա, թե՝ պատահականության էր:

Եսիս արձանագրենք, որ Զատկի տոնին պարերի կառուցքում ամենանին տոնի ըրբառնեական խորիրյին չի առնչվել: Ավելին, Հայաստանում մ հեթանոսական շրջանից հետո մեխտեցին են տեղակալաւորություն պարար: Ենիկ եկեղեցնեական սրբապատրությունների, այդ թվում դրա մասը կապմու ծխական պարերի դեմ: Կա նշանամբում է, որ Զատկի տոնին կատարվող պարերի արմատները շատ տվելի եին են և կապմու մեն մինչքրիստոնեական շրջանի հավատայինների ու արարությունների եւ համար կամ այն տոնին կատարել: Եսիս այն, որ հայերը զայնշական ժամանակներում մ իրենց ծխական պարերն են ունեցել և դրանք այս կամ այն տոնին կատարել: Կամք չի հարուցում: Այս ժամանքն է, վլազու մ մեզ հասած պարերգերում մ իր սատավաների՝ Խարի, Արագի, Էնքիրիոյ, Վահագնի և այլոց հիշատակություն:

Հպատնի է, որ բիհասունեան թյուն հասատառում մով Հայաստանում մ նշանաբարիստնեական շրջանի որոշ տոններ խապատ վերացան, մը աներն էլ վերափոխվեցին, վերաձևվեցին ըրբառնեական տոնների, սահանքն, պահպանեցին նախկին բնորոշ տարրերը: Աշակա, օրինակ, Տերնդեպ կամ ըրբառնեական վերանվանումով Տեսանընդառաջ, շաբաթնակեց պահել արևի պաշտամունքի, կրակապատու թյուն հեռություն կրակի բոլորը շորպար րոնելու, դրա վրայից ցատկելու, նորահարսին պարեցնելու արարությունները, որոնք ըրբառնեական վարդապետությունը բոլոր բնորոշին չեն առնչվում: Բրիստուի համբարձման տոնին, որը փոխարինեալ եկավ հասանեանի Վաճակի տոնին, պահպանեցին շանդուլումներ երգելու, վիճակի փարշի շոր երգելու ու պարելու, ծաղիկներով ու վիճակի փարշով զյուղի մեջ շրջելու, նմբերներ ստանայու ստվորությունները: «Արդ ավատի», Բրիստուի պայտակերպության տոնին, հասուն կ են շրապաչությունն ու իրար վրա ցուր ցանելու, անձրևաբերությունն ու հացելու հետքերը, վարդերով ու բազմերանց ծաղիկներով զարդարված եղների ու խոյերի շորջությունը:

Զատկի տոնը ևս, որը հետազայում նույնապելի է, Բրիստուի հարույթան տոնին են, ինչպես տևասներ վերը շաբաթի վաճառք նոր թերություն, պահպանել է, մետաղ-հասնող աստվածների պաշտամունքի հավատայինները, կանոնի անփորձանոր վերընձբուղման հմապությունները, նախնիների են հաղորդման խորիդի:

կյանքի ծառի ու պտղաբերության հեթանոսական պաշտամունքի հետքերը: Ենի բանի որ պարը, որպես կախարդական գործողությունների դրությունից է հանրագումար, ժամանակին եղել է հմադրության աղն տպություններից մեկը, որով մեր նախնիները փորձել են ապա և բնության երևությունների վրա՝ արդարացնել մնածած բնությունը, կրանչության պատարագներությունը, անսանսպահականը ու ու երկրագործական տնտեսության անփորձանը բարգավաճումը, միանշանակ կարելի է պնդել, որ գարնանամուտի կրոնածիական պարերը Զատկի տոնի կատարման անքայտելի մասն են կազմել, այնպես, ինչպես մատուցը (ափարը), ձվախառնը, ծիսականը կերակուրների պատրաստումը: Ավելին, ամենազն հավանականությամբ, հեթանոսական արարողությունների ժամանակ ծիսական պարը, իբրև արտադրողական նշանակություն ու նեցող երևոյթ, կենուրունական տեսի է գրավել, ու նեցել մասապայական բնույթը և կատարվել բայց պաշտամունքային երապարակներում ու հեթանոսական տաճարներում:

Մինչ քառանկյունը դարի սկիզբը հայ ժողովրդի տարեկան տոնակատարությունների մեջ մասը, այդ թվում և Զատիկը, ուղեկցվել է ավանդական պարերի կատարմամբ: Սակայն իմակույթունն այն է, որ իմացության առաջադիմության հետ քաղաքակրթության հին ձևերին հատուկ պարերը շարունակել են կատարվել սովորութիւնում, այն դեպքում, եթե վաղուց մոռացվել են դրանց լույս աշխարհ գալու պատճառները, պաշտամունքային հմայական նշանակությունը: Միաժամանակ այդ ընթացքում կյանքի նոր պայմանների ապօնցության ներքո այդ պարերն ու դրա հետ կապված արարողությունները կերպարանափոխվել ու զգալիորեն հեռացել են իրենց սկզբնամբն նպատակից, հիմքից:

Պարերը, կորցնելով իրենց իմաստն ու կոչումը, այլևս չդիտվելով պեմելին, քան որպես նախնաց կողմից ավանդված հանդիսավոր արարողություն, ատոհաճարար դիմապրկվային և իշխան

1. Հերանոսական տոնների վերաբերյալ տեղեկությունները խիստ սակագ են: Դրանց մասին տեղեկություններ հաղորդողները քրիստոնյա հեղինակներն են, որոնք չեն կարող և չահապերուած են չեն այդ տոնների մանրանանությունները ներկայացնելու:

Ավելորդ չի իման հիշառակեց, որ բնության մասից և մերակինդանացները ներկայացնող անարատ անասունիք պոհաբերությունը հրցով ու պարով ու, դիցքով ծիսակրոնական արարողաբերուներից է մ.թ.ա. 6-րդ դարուն Հին Հունաստանում մակրագործելու ողբերգությունների ժամանք և իր հետագա պարզաբանք բառերական մշակույթի հիմնաբարը դրիչ:

մինչև զվարճայիրի մակարդակը: Արդյունքում՝ եթե հարսանդայ հանդեսում ծիսական պարերը շարունակական կատարման և իմաստային առումով մասնակի փոփոխություններ իրենու հետևանքով քիչ թե շատ պահպանվել են, սապատարեկան տոնակատարություններում, այդ յօփում՝ Զատկի տոնակատարության ժամանակ, դրանք կորցրել են իրենց երբեմնի տեղը ու դերը, նախնական տեսքը՝ շատ առումներով դառնապով անձանաշնչի ու անհամարականի: Այդ պատճառով շատ ծիսապարեր էլ կորսույն են մատնելի:

Մի բան հաստատ է, որ հնագույն ժամանակներից մեզ են հսկել Զատկի պարերգերի նմուշներ, որոնք շարունակություն են կապվել դրան նախորդող գարնանակի տոնների՝ Բարեկննուանդանի, Ծաղկապարիի: Անու որոշ պատստիկներ.

Յաղայի, յաղայի, եկանը ի բարեկենդանը, երթանը ի Զատիկի,
Յաղայի, յաղայի, աճապ մեկս-մեկն ինտոր տի զատինը,
Յաղայի, յաղայի, կինն եկան զարնան երկան օրերը,
Յաղայի, յաղայի, հաղեցան ձները, եկան գետերը,
Յաղայի, յաղայի, բուսան սորուզերուն կանաչ խոտերը:¹

Կամ՝

Քարկենուն օրերը, Զատկան կիրակին,
Մեկս մնոնինը, մեկս ինտոր տի զատինը,
Անո եկան լուսամորչա կովերը,
Անկըժին են կախեր օսկուն օղերը:²

Կամ՝

Զմեռն եկամ աշ անցապ,
Զարգարդարը մոտեցապ,
Զատիկն եկամ մոտեցապ,
Քել (բաշտ) գրուխներ մոտեցապ:³

Ինչ վերաբերում է այլ պարանմուշների վերագրմանը Զատի-

1. Պարերգերի ամբողջական տեսքուն ու մեղիդին տեսն Հ.Ճանիկյանի «Հունական Ակնար» (Թիֆլիս, 1895թ.) գրքուն:

2. Տի՛ս Մ.Շումանցւան, «Հայ երգ ու բան» հ.2, Երևան, ՀԱՀ ԿԱ հրատ., 1983թ.:

3. Տի՛ս Ա. Երիցորյան, «Հայ ժողովրդական և օրորոշական երգեր», Երևան, ՀԱՀ ԿԱ հրատ., 1970թ.

կի ծխափնջին, ապա տոնի բովանդակություն ենու այդ պարերի ծխահմայական նկարազը ի գալնչական գծերի և սամքնելի պատճենություն է, որ ապա ապատասխան առաջ: Առեւ, որ հայրական ավանդական պարերին նվիրված ու սու մնափրություններում (նվասի ու ներ հայուսապես հայ պարագիտու բան իրմասդիր Արքունի և իշխանի աշխատու թյու ներ ը) ապացուցվել է, որ մեզ հասած ավանդական պարերու և վերապրու կախն ձեւով պամատնեկ և ն հազոր ն պարերի բազմաթիվ տարրեր և դրանք մներ, որոնք վերծանելով կարելի է, թի թե շատ պարզ դրանց բովանդակությունն ու, առան ու դեր ապ կու այն ծիստանակարգություն:

Զատիկի պարերի համանիշները բարձրած են պարերի հետապնդ գարդատափշերու մ, հավատափրացին, արտադրահմական, բանաձևացին նշանակություն ու ունեցող բազմաթիվ շարժումներու և շարժման տերատերու մ, կերպագորու մներու մ պահան, պարի մասնակի օգտագործություն առաջիրու մներ, պարաւելի, միջափայքի բնորություն, հարդարու և ուղին, բարացին և երաշշամական տերատերու մ, գարնանացին արամայրություններ արտահանու պարացին ձևակերպու մներու մ:

Հիմքու մ դնելով առա ապ հասկանիշների բացահայտու մը, Զատիկի պարերը, կայուն և նոր, պետք է, մնարել ինչպես ծխափան մնասպարերու մ, այնպիս և, զարգարերու մ և խմբապարերու ու հաստիական ջազարերու մ: Հաստարակություն, որտեղ ապն պարերն ու ուղեր սպասահայտելու, են ինչպահ ծառը, արելի պաշտամունքը, բայինքան ու հարությունը, անհինու ու հարությունը, գունադրան և անփորձան ամենապահու թյուն, պայտափառան, ծարանարն և անփորձան ամենապահու խորհությունը:

Զատիկի տոնու ու բախություն և քերություն, հաջողություն և ամենայի տոն և, և այսուոյ համանաբար գերավելու տեղ են կազմող բարձր արանակությունն ու արտահայտություն, անգամ ինիանակ պարերը: Եթա ենու մեխանիզմները և, բայսուել տոնի բնորություն արարութակարգի պամանջներին համապատասխան (օրինակ՝ պահերման ծննդ ու տուումներին, նախնիներին ու որդիվությունների մներու մներ) ծանր, խիստան բնու յթի պարերի կատարություն:

ԾԽԱԿԱՆ ԿԵՐԱԿՈՒՐՆԵՐ

Զատիկն զատիկ է,
Նավակատիկ է,
Չամշե հատիկ է:

Տարվա բոյոր եղանակներին կերակուրները իրմասկանու մ համապատասխանել են տվյալ եղանակի մնայածյերին: Գարնան ամիսներին առաջնություն ունենալու պահին է տարատեսակ կանաչներին, ամառնով բանջարեղենին, աշնանով՝ մրգեղինին, ձմռանով՝ հստիկամիքը կու լուս բաներին: Հացը, միսը և մի շաբթ մնընդադրներ տարվա տարրեր եղանակներին օգտագործելու նպատակով պահածող պահածողացման բազմապահն ձևեր են առնելու վել:

Անհապու է, որ ապգային ավանդական խոհանոցը իրմասկանու մ կապմատիրելի է, բնակլի իմաստը, պատճառ-աշխարհագրական գործուների թելառունքով, հարատացել կենատփորձի խորացման, արտադրական, տնտեսական պարզաների գարգավաճան ենան: Դրանց ենու մներուն իրենց ապյունությունն ու են խոյել նաև ժողովրդի ական տոփորու ջաները, հայտապիրները, կրոնական պատկերացուները, որոնց համեմատու և արմաստավորելի են տարվա բնորություններու մեջակի կարգերը, ձեւովորելի են ամենօրդա և տոնական օրերի ձաշատեալները: Հասու ու տեսաներ և, մասն են դարձել ժամանակի ժողովրդի համակարգերի և դրանուն խիլ բովանդակել խորհուրդներ, որոնք առերկուություն առնելու մ ճաշի բուն նշանակությունը, որոնք առերկուություն առնելու մ ճաշի բուն դրանից առաջընթաց առերկուությունը:

Նախարիստոննեական շքանու մ զանազան ծխակատա-

1. Նախակատիկ - նշանակություն է: Նորը կիրտել: Բառը օգտագործվություն է տարերի համանաբար նախակատիկ է կոչվել. ա) նորացեն տաճարի, տաճ, առարկացի բացման ու նվիրագործության համար, բ) նոր նախակատիկ տարելություն կանոնաց, գ) մեղմացված պատի կերակուրը, եթ բատիկ արգելվում էր մատեղներ, բայց բույսաբույսի էր ձեմենենը և կաթնեղենը, դ) հինգ տարագործների նախընթաց օրերը, եթ պատարացի ենու բույսաբույսի է կաթնեղնեն, ձեմենեն, ձա գործածերը, բայց ոչ՝ միար և դրանից պատարատած կերակուրները:

բոլքուն ների ժամանակ, որպես յուրօքինակ գոհարերություն, մեխանիզմի, սրբավայրերի շքամկացրում ենիվել են հատուկ ձաշատեսմբներ՝ նվիրված գլխավորապես երկրագործության ու անսանապահությանը հովանափորությանը ու ժերին։ Հասգույն ծիսակարգության կերպությանը էին՝ հարիսան, խաչը, կաթոնապուրը։ Հարիսան հացահատիկացին բուշերի առատության խորհրդանշիչն էր, կաթոնապուրը՝ կաթնատփության բարձրացման, խաչը՝ անսանապահության հաջողության։ Մեր օրեկում էլ այդ կերպությունը (հատկապես հարիսան ու խաչը) մի տեսակ ծիսակարգություն ունեն ու ներ ու գրեթե երբեք ստանց իր բնիք չեն վայելում։

Տարբա տարրեր ժամանակներում նշվող ժողովրդական և կրոնական տոները ստանձնանում են իրենց ծիսական կերպությունունք։ Այսպես, Ամանորին հայ լուսանիքներում իմաստականում հատիկնելսից, ընդենքներից, սերմերից ու չոր մոգերից ծիսական ու տեսաներ (հատիկ, անուշապուր, կորտիա, բոփիք, պատու յ տոլմա և այլն) պատրաստելու հետ մեկտեղ յիշվել են նաև մարտկանց, լուսանի կենդանիների, կենցանացին իրերի, գործիքների նմանությամբ ծիսական հայիկ-թիվածքներ, ինչպես նաև առաջարից երկինքը պատկերող ծիսական կոյոր գայթան՝ «Տարին», որի խորիզի մեջ թարցրած նշանով էլ (մեւտաղալ բամ, ուլունք և այլն) պարզվել է, թե նոր տարում ընտանիքի որ անդամին է բախտը ժպտալու։

Սուրբ Սարգսի տոնին ծիսական կերակություններից հատկանշական են եղել փոխինձից պատրաստված խաչիլը, խառիծը, դուշարով ու նուշով կը ունդակը, հաղկան, Տեսունընդառաջին (Տերնդեպին)` աղանձը, խորոված շագանակը։ Բարեկենդանին ու տեսաներին ոչ մի սահմանափակում չի եղել, միայն տունի վերջում։ Մեծ պասից առաջ, պինդ խաջած ձկով «փափել են» բերանները՝ մարդելու, որ Զատկին կրկին ձգով ու բարությամբ պան «քայնեն»։ Մեծ պասի ծիսական կերակություններից են բակլան և մախտխապուրը։ Մեծ պասի ստացին երկու շաքերին անզամ անվանել են բակլախորան, որովհետու այդ օրը բակլան են եփել ու ճաշակել։ Որոշ տեղերում էլ (օրինակ՝ Զատկախորում) մախտխապուր¹ գովերտ հանդես է կազմակերպվել։ Զատկապարլի ծիսական կերակություն է խաշած յորենը՝ հատիկը՝ հետո խառնած շաքարի մանրուր, ընկուլիքի միջուկ։

1. Մախտխապուր - թթվամորում և թեփով պատրաստված թթու շրով հիմա պատի ծիսական սպուր։

Նուշ թիշմիշ, Համբարձման տոնինը՝ թարմ կաթնամյերներն ու բանջարեղենը (հատկապես կայջնապուրը)։ Վարդավառին թուլյատրվել է ուտել մինչ արդ արգելված խնձորը, իսկ ԱԱստվածածնի վերադիման տոնին՝ խսողով։

Զատկի տոնը ես ունեցել է իր հատուկ ձաշատեսմակները, որոնք իրենց հմարության խորհրդով ուրարտ տեղ են գրավել կրանքի անփորձանը վերընձյուղմանն ու նորացմանը, պտղաբերության ու առատության ապահովմանն ուղղված ազս տոնին բնորոշ այլ գործողությունների (մտսալ, ձվակոխվեր, պար և այլն) շարքում։

Մեծ պատից մինչև Զատկի լոկած ժամանակամիջոցում նեկու են կերակություններ օգտագործելու տարրեր համակարգներ, որ սահմանել է եկեղեցին։ Դրանք են՝ ծոմը, պայմանը՝ ստանց ուտիքի պահեցողությունը, պասը՝ միայն բուսական ծագում ունեցող սննդի օգտագործումը՝ Կուգորդված կենալանական ծագում ունեցող բուլոր տեսակի ու տեղիքների (բացառությամբ՝ մեղրի) արգելով, խորումը՝ յուղեղեն պատի լուծումը, որ մեղմացված պատն է՝ ձկնեղենի, կաթնեղենի, յուղեղենի օգտագործման թուլդտվությամբ, սակայն մի օգտագործման խատիկ արգելով։

Ժողովուրդը մեծ պասի օրերին օգտագործել է պատուց տոլմայի տարատեսմակներ, կուտապներ՝ խմորի մեջ եփած լողիկեն կամ բանջարեղենն, բուսական յուղով պատրաստված կամ անյուղ բանջարապուրներ և սոցաններ, մախուս սպուր և այլն։ Եվ ահս Զատկի տոնին նախօրենին, ճրագալուցի երեկոն է՝ խթումը, որի ընթացքում բացիւմ է Զատկի ծիսական սեղանը՝ պատր յուծելու և ուտիքի նախառունակը անելու համար։ Քառասունօրյա պատից հետո երկար սպասված, ցանկալի ու ճախ տոնական սեղան է բացիւմ՝ ծանրաբեռնված բազմապիսի կերակություններով, որոնց թվում միայն մսեղենն է բացակայում։ Կերակություններից մի բանիք՝ կարմիր ներկած ձուն, ձուլը, յուղեղեն կերամիւրները պատելու պատիկան սեղանի ծիսական բուլանդակությունը ամբողջապես ներկայացնելու համար։ Դրանց կուղքին իրենց խորհրդանշական տեղն ունեն նաև այլն ու հայը, ծիսական թիվածքները, գինին,

1. Հողու տարածված է եղել Մեծ պատր ու թի շաբաթ, այլ Ավագ հինգշաբթի օրը լուծելը՝ ի հիշառուկ տասներկու առաքալների հետ թթվառուի վերջին՝ զատկաման ընթրիքի։ Ինչը եկեղեցական հատուկ կանոններով հետագայում արգելվել է։

փառվուի տապար բները, կառաջնեղենը, դրանից պատրաստված տարատևակ աղյուսները:

Ըստուն վագած տվյալության համաձայն՝ պասը լուծելիս մարդիկ առաջնը ճաշակելի են ձուն, ապա դրան հաջորդելի են ձուկն ու յուղեղն կերակու բները: Չուն այդ օրը ճաշակելու պատճառների մասին մենք խոսել ենք արդեն: Ինչ վերաբերում է ձկանը, ապա ընդունված է համարել, որ այն Քրիստոսն է, որին սեղանին են մատուցում: Խմիջադրոց, վաղ շրջանի քրիստոնյաները, դեռ հեթանոսներից հաղածվելու ժամանակներում, իբրև լրելացն դավանություն քրիստոնեական հավատին, իբրև կնիքներին, մեղաներին, շիրիմներին ձկան պատկեր են փորագրել: Այս այլարանական նշանի սնոտիհապաշտության հիմքում ընկել է հունարեն IXΘΓΣ՝ ձուկ բարի հինգ տառերը որպես հինգ բառերի՝ «Հիսուս Քրիստոս, Որդի Աստծո, Փրկիչ», մկրնատառ մեկնաբանելը, ինչպես նաև այն, որ ձկան գլխի ուկորներից մեկը ճիշտ և ճիշտ խաչի տեսք ունի:

Բոլորը զիտեն, որ աղն ու հացն անպակաս են ամեն կարգի և սովորական, մ' տոնական սեղաններից: Բայց պետք է հատուկ նշել, որ պատկական սեղանի վրա աղ ու հացի առկայությունը ու հատուկ խորհուրդ է ունեցել: Բայն այն է, որ Մնծ պատը, որ բառատուն օր տեսելու պատճառով կոչվել է քառասնորդական, ժամանակին կոչվել է նաև Աղացք, կամ Աղուհացին պաս՝ կապված այն բանի հետ, որ աղ ու հաց էին ուտում պասի որոշ օրերին և կամ ծովը աղ ու հացով լուծում: Բայց աղդ, աղն ու հացը այն մթերքներն են, որոնց վերագրվել են հատուկ վորություններ, որոնք Զատկի խորհուրդը իրականացնելու միջոցներին հոգեհարապատ են: Օրինակ, սոյին հայերը վերագրել են քաջքերից, շար ոգիներից պաշտպանելու վորություն և դրա հետ կապված շատ գործողություններ են կատարել. Երեխացի վրա ծնմելուն պես աղ են ցանել, աղը շորի մեջ փարաթած դրել են նորածնի գլխի տակ, կահին օրորոցից, ծննդկանի մոտ մտնելիս ամեն արցելու ձեռքը դրել է աղի կճուճին, նոր ներս մտել, գիշերը աղ փոխ չեն տվել, մարդկանց աղ ու հացով են դիմավորել, մատաղացուին գրիստերությունից առաջ աղ են կերցրել, բացին բոլոր մերանների վրա պարտադիր աղ են դրել, աղը միշտ սեղանի վրա են պահել և այլն:

Հացն է սոյի նման ունեցել է աղդ վորությունները, սակայն դրան գումարվել են վորագրու աղը հատկություններ ևս ու նա հա-

սել է ընդհուպ սրբության աստիճանի: Հայերը հացով երդվում են («Հացն ու գինին, տեր կենդանին», «Հս հացը վկա»), հաց տաղով հաջողություն հայցում («Ո՛ւմ էինք մի կտոր հաց տվել»): Այն համարում են ամենասարդար կերակուրը աշխարհում («Հացից բացի արդար բան չկա»), դրանով չափում են մարդու պատիվը («Հացով մարդ է», «Կերած հացը հարամ չէ»), ճանաչում են նրան («Հետը հաց կեր, որ ճանաչեն»): Հացը համարում են կյանքի առքուր՝ («Որտեղ հաց, Էնտեղ կաց»): Նա սեղանի թագավորն է՝ ստացինը դրվագով կերակուրը: Հացով խաղաղություն են հայցում, իրուիք դեմ նոր թիսած հաց են դնում: Հացն ամենապահն է աշխարհում («Հացից բացի ամեն ինչ կարելի է գնել ուկով»): Ծննդկանի բարձի տակ սրի ու Նարեկի հետ հաց են դրել, որ ուժ առնի, ինչու պատիվի: Հացով բուժել են, աշքով տված նորածնին անցկացրել են նոր թիսած ծակուլիկ հացի անցքի միջով, լավաշ են մատաղ արել, որ հիվանդը լավանա, հացի առկայությամբ անպատճիվ խոսքեր չեն ասել, հացով հարս են տուն ատել՝ ուսերին լավաշ ձգելով: Հաց են տվել ննջեցյալի հոգու համար ու մինչև մահվան մեկ տարին լրանալը ալբատներին հաց բաժանել: Մեղք, շատ մեծ մեղք է համարվել, երբ հացի փշուրն է գնետնին ընկել և այնտեղ մնացի: Հացով բախտագուշակություն են արել՝ տալով դրան քաղիկի, կովի ստիճարի, հարսնուկի և աղ կերպեր, մեջք քախտի նշաններ են դրել:

Պաշտվել է անգամ այն ամանը, որի մեջ թթխմորն է պահվել և անվանվել մարտաման: Սրբատուն է համարվել թոնքատունը և պատեղ, ինչպես եկեղեցում, ընդունելի են համարվել պասելի արարողությունն ու կնունքը:

Այո՛, հացը առեք է, սրբություն է թե՛ ամենօրյա գործածության մեջ, թե՛ տոնական սեղաններին ու հատկապես զատկական սեղանին, ուր այն հանդես է գտիս եռակի ձեռով ու խորհրդով. ծլարձակած ածիկի տեսքով, որ ակնկպում է ստացիկա տարում հացի սպասվելիք առատություն, սովորական, ամենօրյա հացի տեսքով (լավաշ տոնիկ, փուռնիզ, դրմուկ, կլոք, ձերամաց, բորն, ձար, ճաղի, շոր, դող, մատնարաշ և այլն), որ ներկայացնում է հացը՝ վերը բերված բոլոր վորություններով հանդերձ, ծիսական հացի կամ թխվածքի ձեռով, որ կապվում է զարնան խորհրդի (բաղարջ, Ժինգալով հաց) կամ Քրիստոսի պաշտամունքի հետ (պատկանի հաց, Քրիստոսի փշեպսակի նմանողությամբ կլորավուն թիւվածքներ): Չմոռանանը նաև, որ հացը որպես Քրիստոսի հետ

ԱՀայուրդության միջոց, նշխարի¹ տեսքով իր սկզբնափորումն ստուցել է. Զատկի այն խորհրդավոր ընթրիքից, որի մասնակիցներն իրն Թրիստոռն ու իր տասներերն ատարքագները: Այստեղից է սկզբնափորվել նաև Զատկի սեղանի համար գինու բրիտոնեական խորհուրդը՝ որպես արյուն Աստծու:

Զատկի սեղանի պատվելի ծիսական կերակուրներից չամչով փլատիք, տարատեսակ ապուրներն ու նոր բաղադ կանաչիներից աղցանները խորհրդանշում են զարնան զարթոնքը (կանաչիներից պատրաստված ճաշտանսկներ), պատից նավակատիկի անցումը (կրտոնեղենով, բուղեղենով, ձիով կերակուրները), նոր տարբիտ մեջ հայստատիկը փրուն տեսնելու ցանկությունը (փատի, հայստատիկից պատրաստված ապուրները):

Զատկի կերակուրներին ծանոթանապուց հետո օրինաչափ է թվում այն սովորությունը, որ այդ ծիսական կերակուրները եփվել են Տերնդեկից այդ օրվա համար պամիւած խանձված ձողերից ու Շառագարդի տոնից մնացած ճիպուններից (տաճկինակ)՝ պատրաստված կրակի վրա Նպատակը մնելու է եղել. այս կերպ առավել գորացնել այդ կերակուրների հմայական ապահովությունը:

Ավարտվում է Զատկի ճրագալույցի երեկոն, դրա հետև և խրումը: Ազետում հաջորդ օրն է՝ բուն Զատկի տոնը, իսկ կերակուրների սուրմանք՝ ու տիկրի: Ուտիս տասոր հայթել է: Մեծ պաս պատին և այդ հսոյանուկի վլայրությունը վերջին արգելված կերակուրի՝ մտելինի ճաշուլու մեջ, զատկական մատադի տեսքուն:

1. Նշխար - ԱՀայուրդության հայի տեսակ է՝ տափակ կը ըր բաղարշ՝ պատրաստված մարփ ու ալյուրք: Նշխարը եփվում է երկարի թիթեղի վրա՝ տօնանց արիկուն ու տօնանց տասկամիկու: Բառ ստորելական եկեղեցոյ կանոնների՝ պատրաստի նշխարը նային տասկամիկ պիտք է՝ պատրաստված լինի: Ժողովրդին իբրև բահանվելիք նշխարները տարբեր տիպի են լինում և կարող են նախապիս էլ պատրաստված լինել:

ԶԱՏԿԻ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆԵՐ ՈՒ ԶՐՈՒՅՑՆԵՐ

ՓՈՔԲ ՄՀԵՐԸ ԵՎ ԶԱՏԿՎԸ

(Հատված «Աստոնցի Դամիլո» էպոսից)

Տարին երեք անգամ
Միերի քարի գուր կրբացվի.
Մեկ անգամ՝ Զատկին,
Մեկ անգամ՝ Վարդեորին,
Մեկ անգամ՝ Էլ Համբարձման զիշեր:
Քար որ կրացվի,
Միեր գուրս կէլ նի,
Մեկ ժամ կէրթա, մեկ ժամ կրդառնա:
Մեկ ժամին քառառն օրվա ճամփա կէրթա,
Քառառն օր վեր քարերուն կէրթա,
Ինչ հովի վրեն ընկնի, ձին կրիքնդկի,
Էղ վախտ Միեր ախ կըքաշի, կրդառնա:

Կասեն մեկ օր, Զատկի առավոտ,
Մի աման հավլիյթ ներկած,
Միեր կրտա աղջկա ձեռ,
Ձե՞՝ «Տար մեր քավորի տուն,
Քավորին հավլ-ճիվ շկա»:
Աղջիկ հավլիթ կատ նի, կէրթա:
Էղ վախտ Ազուակու քար կրբացվի,
Միեր քարից գուրս կէլ նի,
Որ պարտի աշխարհը,
Աղջիկ կտեսնի, կըկայնի, կասի:
- Աղջիկ շան, էդ ի՞նչ կըտաննի:
Աղջիկ կասի. - Էդ հավլիթ է ներկած:
- Բառ ո՞ր կրտաննի:
- Կրտաննեմ մեր քավորի տուն:
Միեր կասի. - Դե, ձեր քավոր ես եմ,

Բե՛ր, աղջիկ շան, բե՛ր ինձ տուր:
 Աղջիկ ամանով հավկիթ կտա Մհերին,
 Մհեր կրտանի հավկիթ կըդադարկի.
 Մեկ բուռ ոսկի կըլցնի ամանի մեջ, կասի.
 - Էս էլ տուր սանամոր խալաթ:
 Աղջիկ կառնի, ուրախ-ուրախ գըկա:
 Իրա մամ կասի.
 - Աղջիկ էդ ո՞ւր տարար էդպես շուտ:
 Թե՞ - Այ մատ, տարա քավորի տուն, էկա,
 Հա տես, ինչ է տվե մեր քավոր:
 Մամ կրնայի, կտեսնի ոսկի է:
 - Աղջի-, կասի-, քավոր մեզնից բնյար աղքատ է,
 Ոսկի որդուց, որ լցե աման:
 Կըմնա, մարդ գիկա տուն:
 - Այ մարդ, - կասի, - էսպես աշեր բան.
 Մի բան հավկիթ դրի ամանի մեջ,
 Տվի աղջկան, ասի՝ տար քավորի տուն, արի,
 Մեխկ են, հավ-ճիվ չունեն,
 Զատիկ է, տար, թող էրեխեր ուտեն:
 Տարեր է, չեմ գիտի ում է տվե,
 Ամանը ոսկով լի գարձեր է.
 Զէ՛, քավոր մեզնից բնյար աղքատ է,
 Էդ ոսկիր ո՞վ է ճամփե:
 - Աղջիկ շան, - կասի հեր,-
 Դու էդ ոսկին որ բերիր,
 Հիմի էդ տեղ գիտե՞ս դու:
 - Գիտեմ, բնչի չգիտեմ, - կասի աղջիկ,-
 Այ, էնտեղ մի բար կա, էնտեղ է,
 Արի էրյանը, շանց տամ:
 Հեր կասի. - Հա էրբանը, տեսնանը:
 Աղջիկ, հեր, մեր կէլ նեն, կէրժան,
 Կէրժան կրհասնեն Ազռավոր բար:
 Աղջիկ կասի. - Մեր քավոր էս բարի դուռ կայնուկ էր,
 Ինձ ասաց. «Ո՞ւր կէրժաս».
 Ասացի՝ կէրժամ մեր քավորի տուն:
 «Աղջիկ քան, էդ ի՞նչ է», - ասաց.
 «Էս հավկիթ է, - ասացի,-

Կրտանեմ մեր քավորի տուն».
 «Բա, ձեր քավոր ես եմ», - ասաց,
 Բե՛ր, աղջիկ շան, բե՛ր ինձ տուր».
 Հավկիթ ամանով տուալ,
 Կես կերավ, կծեպներ հիա ընկած են,
 Ներս մտավ, կես դատարկեց,
 Ուկի լցրեց, տվեց ինձ ասաց.
 «Էս էլ տար մեր սանամոր խալաթ»,
 Ու ինք ներս մտավ քարի մեջ:
 Հեր, մեր տեսան՝ քարի դուռ փակ է
 Դարձան, էկան իրենց տուն:

 Կասեն, Մհեր, իր ձին մեջ են քարին,
 Դեռ կենդանի են կայնուկ:
 Ուրբաթն-ուրբաթ, կասեն,
 Զուր կըգա, կաթի էդ քարեն,
 Էդ քարի առշե կըթացվի,
 Էդ Մհերի ձիու ջուրն է:
 Քարի մոտեն անցնող ամեն ճամփորդ,
 Ամեն ուրբաթ օր
 Կըլսի թուոկիկ Զալալու իրին նշոց:

ԶԱՏԿԻ ԼՈԲԻՆ

Սի տերտեր ամեն տարի Զատկից առաջ բառառունինը լորի էր հաշվում և փարացայի գրպանը գցում: Մեծ պասի առաջին խկ օրից նա ամեն օր մի լորի է հանում, դեն գցում և գրպանում մնացածների թվով էլ խմանում, թե Զատկի գալուն քանի օր է մնացել:
 Սի օր էլ իրիցինը էս տերտերի գլխին փորձանը է բերում: Ամուսնու փարացան թափ տալիս միամտաքար միջի լորիները ցաք ու ցրիվ է անում ու մնում մոլորված... ի՞նչ անի: Վախինալով, որ տերտերը, ուր որ է, կզան կըարկանա, շտապով մի մեծ բուռ լորի է բերում ու

փարազայի գրապանը լցնում: Այս դեպքից հետո տերտերը լրիվ կորցնում է գլուխը և ծխականների հարցումը նրին, թե Զատիկիլը քանի օրից է գտու, այս բաշելով պատասխանում է: «Այս ի՞նչ տաեմ, թե որ գրապանիս լորու ն մտիկ տանք, Էս տարի Զատիկի ըսլիք էլ չի գտու»:

ԶԱՏԻԿՆ ԱՎԵԼԻ ՇՈՒՏ ԵԿԱՎ. ՔԱՆ ՆԱՎԱԿԱՏԻԿԸ

Մի անգամ Ռատանի շեխիները հավաքվում են և որոշում՝ Զատիկի տոնական օրը Իլի (գյուղ Վասին նահանգում) վանական միասնական թյան առաջամներին կրուորել: Տերեկանալով ազդ մասին՝ Իլի վանահացը վենք է ձեռք բերում և միաբանու թյան անդամներին բաժանում: Զատիկի նախարդ օրը՝ նավակատիկին, երբ բոլոր շեխիները հավաքված են ինտում մվիթյում, վանականները բոլորին կրուորում են: Այսպես էլ տաշացնել է «Զատիկն ավելի շուտ նկավ, բայն նավակատիկը» առածը:

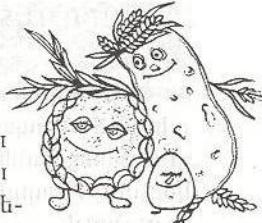
ԵՂՈՒՆԳԻՆ ՆԱՅԵԼՈՎ ԳՈՒՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ասում են, թե Ս. Ծննդյան և Ս. Զատիկի օրը ծնված երեխանները իմաստուն են լինում: Հնում, երբ այդ օրերին երեխա էր ծնվում, ծնողներն իմաստուն մի գառ կամ սև ուղի էին մորթում և թիակի ուսկրը պահում մ:

Անցնում էին տարիներ, երեխան խելամիտ էր դառնում, և երբ այդ տանը որեւէ իր էր կորչում, բերում էին թին, երեխայի ձեռքը տալիս ու պատվիրում: «Ապա մի աջ ձեռքին բույր մատի եղունգին նայի՛ր, տե՛ս, թե կորածը որտե՛ղ է»: Դե, երեխան էլ երեխա, նապաւ մ էր ու մի բան ասում: Դա էր ճշմարտությունը:

Այսպես մի բանի անգամ փորձում էին երեխային և եթե վերջինիս հաջողությունը էր բիշ թե շատ հավանական պատասխաններ տայ, ալպաւ մ էին գովարանեկ նրա շնորհը: Նրան էին դիմում սկզբում հարեւանները, ապա հետու-մոտիկ բարեկամները, ծանոթները, և ալպաւ գյուղեցյուղ տարածում էր նրա՝ եղունգ աշորի (սալու) հօշակը:

**ԶԱՏԻԿԻ ԿԱՐՄԻՐ ՀԱՎԿԻԹՆ ՈՒ ՀԱՑԸ
(Կրոնական սպանդապուլյ)**

Սրբ Բրիստոսին խաչ համեցին, մեռնեմ նրա փորությանը, մարդը դեռ չգիտեր արդ մասին: Նա գլխաշորի մեջ դրել էր հաց, խաչած հավկիթ և բնիկը, որ տապան ու տիտի: Եկել է տեսել, որ խաչված է, և արյունը կարիկ-կաթիլ ընկնում է նրա գամփած ձեռքերից, ուրեմն ու գլխին դրված փշել պասկից: Մայրը խաչի տակ ծունդի է իշել ու հոնգուր-հոնգուր լաց եղել: Նրա արցունքները, միախանվելով տղամի արյանը, խավկել են գլխաշորին՝ արյուն-արցունքով ներկերով հացն ու հավկիթները: Մայրը բանդել է կապրցն ու գլխաշորը կապել գլխին:

Դրանից հետո մարդիկ Ս. Զատիկի օրը հավկիթները կարմիր են ներկել և հաց թիսել: Հացն էլ պասկի պես հյուտված են արել, վրան բնջութ (սիմ-սիմ) ցանեն՝ իբր խաչված Բրիստոսի պասկի փշերն են: Կանայք էլ գլխաշորը կապած են եկեղեցի մտել:

ՀԱՑԻ ՓՇՈՒՐՆ ՈՒ ՀՐԵՇՏԱԿԸ

Ասում են, թե հենց մի փշուր հաց է գետնին ընկնում երկրների, մեզ համար անտեսանելի մի հրեշտակ է իշնում և մի ուրով հացի փշուր բիշ վրա կանգնում, որ այն ունատակ չընկնի, չալծվի: Գետնին բնկած հացի բլուր փշուրների վրա մի-մի հրեշտակ է կանգնած և բանի որ մի ուրբի վրա կանգնելը շատ դժվար է ու հոգնեցուցիչ, մարդիկ պետք է հրեշտակներին օգնության շտապեն, հացը գետնից վերցնն և մի բարձր տեղ դնեն:

Հացը գետնին ցցելը մեղք է, բանի որ այն թռնիր է ընկել, մարրվել, մկրտվել:

Մի արդար ու հավատավոր մարդ, հայր ափի մեջ առած, ու տիկիլ ճանապարհ է գնում: Խնշես է պատահում՝ ձեռքից մի փշոր հայ հանկարծ զետնին է ընկնում ու կանաչ խոտերի մեջ կորչում: Փնտրում է նա ևս հայի կտորը, փնտրում ու աղղախ էլ չի գտնում:

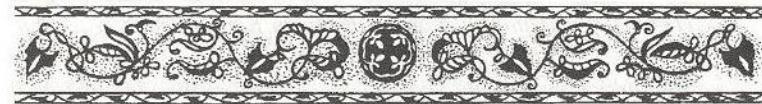
Տառ է նեղում, վշտանում, որ մեղք է գործել և, ուրիշ ճար չգտնելով, հետեւալ միջոցին է դիմում. գնում է մի քաղաք, աշխատանքի անցնում, շատ չարչարժիւմ, քրտինք թափում ու կարուրություն դիպում: Վաստակած միջոցներն առած՝ նա վերադառնում է այն հողակտորը, որտեղ կորցրել էր հայի փշուրը, վրան առածու տաճար և կատուցում ու մեջն աղոթում, «մեղա հացիկ» ասում:

Ու էս բոլորը նրա համար, որ հայր զետնին գցելու մեղքը բավիր:

ԶԱՄՅԱՅՐԱ ԳՅ ԺՐԱՌՈՓ ԿՅԵԼ

ԱՆ
(նախող)

ԶԱՏԿԻ ԱՌԱԾԱՆԻ

Էլի (ժողովողի) հետ սևօրն էլ Զատկիլ է:

Ունեցողի համար ամեն օր Զատկիլ է:

Կուշտ ուտելի Զատկի իրիկունն է:

Հետ Զատկին, հաղկան էժանագին:

Կարմիր ձուն Զատկին կապեն:

Կարմիր ձու տուր, կարմիր օր տաս:

Զատկիլ ստանց ձվի շիլինի:

Զատկից հետո կարմիր հաղկիթ:

Հենց սովածանան Զատկի փլավը միտք կրերեն:

Պաս չրոնոյլ Զատկի համը շի զիտենա:

Զրորհները ճրագլխում, Զատկիլ արելիխով:

Զատկի ձվի պես բողոքին էլ ատամովս նմ տվել:

Աղտոտ մարդը Զատկին էլ աղտոտ կլինի:

Փիս մարդը Զատկին էլ փիս կլինի:

Գժի համար ամեն օր Զատկի է:

ՈՇ սոն է, ոՇ Զատիկի. խեն է հագել շալե շապիկ:

Զատիկն էլայ, չու նեմ կտապա,
Ով նվիրի ինձ մի կտապա,
Նրան կտահմ Հաջի պապա:

Զատիկն Զատիկ է, նավակատիկ է, շամշի հատիկ է:

Զատիկն ամիկի շուտ ելյալ, քան նավակատիկը:

Զատիկն ասել ա՛ հենց զամ արմանաս, հենց զնաս՝
զարմանաս:

Հապարից մի օր Զատիկ, էն էլ նավակատիկ:

Հերկա Զատիկդ շնորհապոր լինի:

Մինչ Զատիկը զա, Հոռու:

Իգնա:

Ա:

Ի:

55

ՀՕ

Ի:

Ա
(նախոր).
Հ

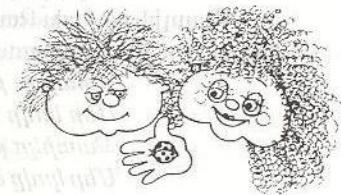

ԶԱՏԿԻ ԱՍՈՒՅԹՆԵՐ, ՈՏՎԱՎՎՈՐՆԵՐ

ԶԱՏԿԻ ԲՁԵԶՆ ՈՒ ԶԱՏԿՈՒ

Կարմիր, մեջքին պատ-պուտ նախշերով թենք ունեցող կլորափուն բվեկ՝ զատիկից, Զատիկի տունավան օրերին, է տովորաբար երեան զալիս: Ժողովրդին նա հայտնի է նաև մադրում խարթուն, սատծու և լանակ, չալպինդ անուններով: Այս բվեկը քարի լրաբեր է համարվում: Երեխաները նրան դնում են ձեռքի սոփի կտամ քունացքի վրա, անշաքժանում մինչև թևածելն ու թռչելը և աղերսախտոն երգում:

Զատիկ. Զատիկ, նավակատիկ,
Արի նատի մեր տան մտուիկ,
Իմ հեր քե կտանի ուր լաճիկ,
Իմ մեր քե կտանի ուր հարսիկ,
Ես քե կտասամ իմ խաս գուլպին,
Արի, իմեր քեր մեր տան վրեն:

Կամ՝

Մայրամ-խայթուն, Մայրամ-խայթուն,
Իշի մեր տուն, իշի մեր տուն,
Ես քեզ կտամ նուշի կյառուն:

Զատիկի բվեկին ձեռքին դնելով երեխաները գուշակություններ են անում.

Զատիկ, զատիկ,
Կարմիր հատիկ,
Մայրս ի՞նչ է բիրելու.
Տղա, աղջիկ,
Տղա, աղջիկ,
Տղա, աղջիկ...

Եվ բվեկը, տղա թե աղջիկ արտօսանելիս, թռիչքի համար հարմար որ պահի կը նոտրեր, ըստ այդմ էլ ենյադրում էին՝ բույր

1. Կրուն (կամ կտուն) - բնիկուրքի, պնդուկի միջուկը:

ենուն նենապու, թե՞ և լրացը:

Զատիկի բգեսի օգնությանը նաև մեծերն են դիմել: Օրինակ՝ Ղրիմից հարկադրաբար տեղահանված հաղերը միշտ հույս են փայփայիկ, որ մի օր պիտի վերադառնան իրենց նախկին բնակավայրը Արդ զանձու թյու նն ազնքան մեծ է եղել, որ վատ գարնանը՝ Զատիկի բգեսի հայտնվելուն պես, վերցրել են նրան, ձեռքներին դրել ու խալքը.

Զատիկի, զատիկ,

Կարմիր բոջիկ,

Դրիմի ճամփեն ո՞ր կողմն է,

Դրիմի ճամփեն ո՞ր կողմն է,

Դրիմի ճամփեն մերն է,

Տներս, տնղերս հոն է,

Արի դու տար մեն Դրիմ,

Ինք բարով տուն դարձիր:

Մարդիկի հաճախ Զատիկի բգեսի թօփչքի հետ են կապել իրենց յանկությունների կատարությունը. օրինակ՝

Զատիկը թըռի

Մեր կովը ծընի,

Զատիկը թըռի,

Մեր կովը ծընի...

ԼՈՒՍԱՎԱՆ ԱՆՈՒՇ

Գիշեր կծիկ գլորե՞,

Լուսնակ լրիվ բոլորե,

Մեջ սև ամպի մղորե:

Լուսնակն անուշ, հովն անուշ,

Ոնչպարի բուն անուշ:

1. Բացիկ - միջատ

2. Կիշեր կծիկ գլորե - լուսություն կամ ցերեկվառ ու գիշերվա կանոնավոր իրար հաջորդելը կարգավորում է ժուկը, կամ ժուկ ու ժամանակը նաև այներ ծերունի է՝ նոտած մի բարձր տարի վրա: Ժուկ ու ժամանակը ձեռքին ունի երկու կծիկ, մեկը՝ սպիտակ, մյուսը՝ մուգ: Ենան մի կողմից նու մի կծիկ ցած է գլորում, մինչդեռ, լուսան հակառակ կողմից մյուսը կծիկում: Եթե սպիտակ կծիկն է ցած գլորում, լուսանում է, արև ծագում: Բայց եթե սպիտակ կծիկն է կծիկում, լուս մայր է մատնում:

Բամին սարին պղպղաց՝,

Բարակ անձրեւ շղշղաց,

Դաղար տերեւ դողդղաց:

Լուսնակն անուշ, հովն անուշ,

Անձրւի հոտն է անուշ:

Երկար գոմլ սաղեցին,

Մե ձին մեջը նաղեցին,

Սպիտակ ճակատ նշնեցին:

Լուսնակն անուշ, հովն անուշ,

Աղոթրանի լույսն անուշ:

Դուան առաջ հերկեցին,

Զատիկի ձվեր ներկեցին,

Դրկցին ողջույն տվեցին:

Լուսնակն անուշ, հովն անուշ,

Հումկարի պատ սերն անուշ:

ԲՅՈՒԹԱՊԱՏԻԿ

Բյուրապատիկ Կ, բյուրն պատիկ,

Ուկեն հատիկ ցորեն բշիկ,

Տա Աստված հապար զատիկ,

Դուր լավլիներ, շեն լիներ:

Տա ձեր արտին աստված մանձրն,

Չեր ասենինին՝ երկար արեն,

Տեյր, յոն ն՞ արա, յոն ն արա,

Գարի հացը բոլ-բոլ արա:

Բյուրապատիկն եմ, փայ կուզնեմ,

Չուլ եմ հագել, փայ կուզնեմ,

Կարմիր կովի եղր կուզնեմ,

Ու համի հավլիյը կուզնեմ:

1. Զղբղուն - 1. գլուխացող, գոցգոչուն, շնորհնացացող, 2. պճնված, զարդարված:
2. Թռն - անձրւն

ՀՐԱՄԱ ՓԶԵՅԻ ՀԱՐԱՎԵՆ

Հողմը փշեց ի հարավեն,
Ակատվեցին դաշտը ձրւեներեն.
Քնիքսութուն է ամեն տղաց
«Քրիստոս հարյալի մեռելոց»:

Առու ներք իտիտչեցին,
Ծատերն ահարողութեցին,
Օդրիի և ձայնի թռչնոց,
«Քրիստոս հարյալի մեռելոց»:

Տղա, աղջիկ ուրախ, պարյօ,
Փյոթեցին պերդ կոկոմ վարդ,
Ոխ, քենչուն նի սիրտը մարդոց
«Քրիստոս հարյալի մեռելոց»:

ԶԱՏԿԻ ԵՐԳԵՐԻ

ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԱՐԵԱՆ

1. Զատկի տոնին նվիրված ամսնդական և հեղինակացին նրգերի հին մեկուն
ներկայացված են նաև երգեր, որտեղ այդ տոնի մասին եթառակումներ կան:

ՄԱՐՏԻՆ. ԱՆԴՐԻՆ

Խոսք՝ Հետմանդանի
Զայնագրությունը
և մշակումը՝ Հրավետիրյանի

Խոսք բայ սի զան զիք զաք ին Երեւանի զա բա
ա-նաշ մ նաշ Լոյ լոյ բայ մայ
միք առ խափ թիք ձաք ձր զա ին մ նաշ մ նաշ
ա-նաշ ա-նաշ

Բարի լույսի զանցիք զարկին
Զրնզպրնզային անո՞ւշ, անո՞ւշ
Լույսը բազմից մեր աշխարհին
Ճրդճրդալին անո՞ւշ, անո՞ւշ
Ուստ ն հոգուն փախուստ կոտ
Գրլգրդալին անո՞ւշ, անո՞ւշ
Բարակ հոգի կրշրնկշրնկա
Զրլգրդալին անո՞ւշ, անո՞ւշ:

Երամ կապած կրունկն եկամ
Կրուկրալին անո՞ւշ, անո՞ւշ:
Տաղ կեարդա բարեն կարամ
Կրդկրդալին անո՞ւշ, անո՞ւշ
Հարս ու աղջիկ հանցերն եկան
Շորորային անո՞ւշ, անո՞ւշ
Ծաղկանց բարմունքն անմահական
Արյարդալին անո՞ւշ, անո՞ւշ:

ԳԱՅԵՐ. ՏԵԱՐ

Զայնագրությունը
և մշակումը՝ Հրավետիրյանի

Դա- ցիք մե- մեք որ է ին- թիք որոն Դա- ցիք մե- մեք
Էն է ին- թիք որոն Մոր ու բա- սին է ձր ար- մին
Ձիք Դա- թիք թիք որոն Սի յո- թիք Գա- սիք

Գայեր տեսնիք, որն է կերել արտ.
Գայերնը տեսանը՝ էծն է կերել արտ.
Մոր բայուսին.
Էմբ՝ արտին.
Չեզ Շաբեկինդան.
Մեզ բարի Զատիկի:

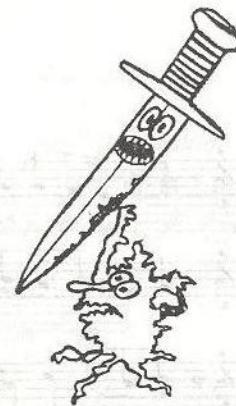

Գայեր տեսնիք, որն է կերել էծ.
Գայերնը տեսանը՝ զերն է կերել էծ.
Մոր բայուսին.
Քեր՝ էմբն.
Էմբ՝ արտին.
Չեզ Շաբեկինդան.
Մեզ բարի Զատիկի:

Գայեր տեսնիք, որն է կերել զեր.
Գայերնը տեսանը՝ արջն է կերել զեր.
Մոր բայուսին.
Արջ՝ զերին.
Քեր՝ էմբն.
Էմբ՝ արտին.
Չեզ Շաբեկինդան.
Մեզ բարի Զատիկի:

Գայե՞ք տևսե՞ք, որն է կերել արջ,
Գայինք տևսանք՝ թուրն է կերել արջ:
Մութուտախն.
Թուրը՝ արջին,
Արջը՝ գելին,
Գելը՝ էջին,
Էջը՝ պատին,
Չեզ Բարեկենդան,
Մեզ՝ բարի Զատիկը.

Գայե՞ք տևսնե՞ք, որն է կերել թուր,
Գայինք տևսանք՝ ժանգն է կերել թուր:
Մութուտախն,
Ժանգը՝ թրին,
Թուրը՝ արջին,
Արջը՝ գելին,
Գելը՝ էջին,
Էջը՝ պատին,
Չեզ Բարեկենդան,
Մեզ՝ բարի Զատիկը.

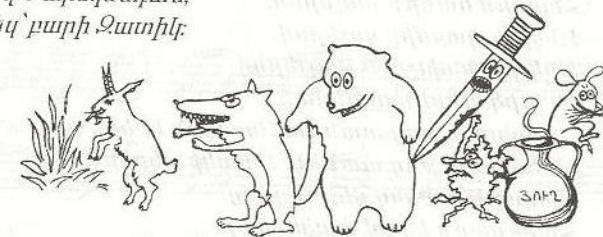
Գայե՞ք տևսե՞ք, որն է կերել ժանց,
Գայինք տևսանք՝ յուղն է կերել ժանց:
Մութուտախն,
Յուղը՝ ժանգին
Ժանգը՝ թրին,
Թուրը՝ արջին,
Արջը՝ գելին,
Գելը՝ էջին,
Էջը՝ պատին,
Չեզ Բարեկենդան,
Մեզ՝ բարի Զատիկը:

Գայե՞ք տևսե՞ք, որն է կերել յուղ,
Գայինք տևսանք՝ մուկն է կերել յուղ:
Մութուտախն,

Մուկը՝ յուղին,
Յուղը՝ ժանգին,
Ժանգը՝ թրին,
Թուրը՝ արջին,
Արջը՝ գելին,
Գելը՝ էջին,
Էջը՝ պատին,
Չեզ Բարեկենդան,
Մեզ՝ բարի Զատիկը:

ԶԱԿԻԿ

Զայնագրությունը
և մշակումը՝ Հր.Ավետիքյանի

Զին- լի- լիկ օ- րն լի- շո- րն Զին- լի- լիկ օ- րն,
Զին- կո- լիկ այ- որ ծա- կո- ցին. Զին- կո- լիկ հար- մին.

լի- կո- րն. Տօ- րան. յուլ տու- նին.

Զուտ- կո- լի- թի- թի- թի- թի-

Զնկիկ. Օրոք և շարե.
 Զնկիկ, զստիս և կարե.
 Զնկիկ, պատր ծակեցին.
 Զնկիկ, հարսին հանեցին:
 Տարան, բող տանին. Զատկին կրերեն.
 Տարան, բող տանին. Զատկին կրերեն:
 Հարսին հանին բողերով.
 Զնկիկ, կարմիր սուերով.
 Զնկիկ, նախշուն բաթերով.
 Զնկիկ, դելին մոմերով:
 Տարան, բող տանին. Զատկին կրերեն.
 Տարան, բող տանին. Զատկին կրերեն:
 Հավարն հասավ վերին բայ.
 Հարսնան Լիսի փախեփախ.
 Հարսին ստան ու տարան.
 Տարան հարի Ապարան:
 Տարան, բող տանին. Զատկին կրերեն.
 Տարան, բող տանին. Զատկին կրերեն:

1. Զնկիկ: 1. ուն արտներմերից վախոց, 2. փոքրիկ զամերուկ, 3. խաղողի շառաց օգլություն, 4. երթիւնից օգտագործման հայտնություններ.

2. Եղանց: 1. բարձրիք վաս կարճ անփոսուն մաների խիստնեց, 2. աշրամուրնեց բարձրացիք առ նույն խիստնեցի պատրաստման, որը կափում էն եղեց խոնճիք մայիս առ ամբողջ պատասխությունը:

3. Ֆեար: գրաբրա

ՃՈՐ ՊԱՐ

Չը պայք ձը պայք նե կի զը բայ
 բա ու քը քը Ուծ պայք մ բի զը տակ տայ
 նսո պայք ամի և և մը տայ ձը ու նենը նը
 պայք մ նենը Ուկ բախ տին պայք ամ նենը
 Չսո են մնայ նոր յօր կա թա թանը Ու և մոշ զի
 նորն մ նենը

Օր պայք, ձոր! պայք.
 Ուկի գնդին բաթերայ,
 Սևծ պայք, արի զալսուկ տայք,
 Շատ պստիկ և և չնոր տա:

Ճոր տնենք, ճոր պայք անենք,
 Ուկի բախսին պայք անենք,
 Զատկին մնենք նոր շոր կարենք,
 Սև և մաշտիք նորն անենք:

Մանկախաղաց այս երգը փորբիկները, մաքրերին ընդօրինակեան, տիկինիկ խաղացնելիս են երգում:

1. Ճոր - երեսոք

ԲԱՐԵՀԵՆԱԿ

Չայնագրությունը
և մշակումը՝ Հր. Ավետիքյանի

Բայ քի երեց տաճն այս ա- նա- փառ մքոց կո- նին
ու ան- կո- նու նու Ա- սան ժամ- տուն զո- նաբ
մաս- կին Ել լո- զի՞ր Քրիստոս հար- յանք
Քրիստոս հար- յանք

Բայի երեշտակն այս առավոտ,
Թռչուտելով անկողնուս մոտ,
Ասայ,- Ժպատ ն զվարյա մանկիկ.
Ել և երգի՛ր Քրիստոս հարյանք:

Սիրտս լցված առ որ երձիանքով,
Ես էլ երգում եմ յեն բորբով,
Որ Հոր կամքով, Հոր երաշրով
Քրիստոս հարյանք, Քրիստոս հարյանք:

Եվ լուս և և ահա այսօր,
Մարդիկ, երեշտակներ, աշխարհ բոլոր,
Վերզին անուշ նոյանակով
Քրիստոս հարյանք, Քրիստոս հարյանք:

ՊԻՏՈՒ

Չայնագրությունը
և մշակումը՝ Հր. Ավետիքյանի

Տար- ին մեջ ա- րա- խա- լի Գու ով հոռո լո
ով Գա- տիկ. Թե սես ա- նուշ բա- յր օր
Զր- կու չի- լո ոչ մի օր ոչ մի օր Բա- րու ե- կար.
ով Գա- տիկ Գար- նան սի- րուն իսո- տու- տիկ
Գար- նան սի- րուն իսո- տու- տիկ

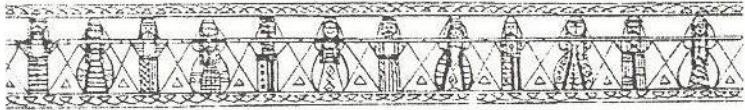
Տարվաս մեջ ուրախակի
Գու մի հաս ես, այ Զատիկ,
Բնիկ ակն անուշ բաղյո օր
Զիս, չկա ոչ մի օր:

Բարու եկար, այ Զատիկ,
Գարնան սիրուն իսուսուտիկ.

Ուշ ես գալիս, շուտ գնում,
Երկու օր Էլ շնու մնում,
Բու կարուք մեր սրսում
Միշտ անպակաս է մնում:

Բարու եկար, այ Զատիկ,
Գարնան սիրուն իսուսուտիկ.

ԶԱՏԿԻ ՊԱՐԵՐԳԵՐ ԵՎ ՊԱՐԵՐ

ԶԱՏԿԻ ՊԱՐԵՐ

Զայնապրության նոր՝ Հրամանիքանի

1 2 3 4 5 6 1 2
Յա- րո- թ Տօ- հո- րո- րո- թ է ա- մե Յա- րո- թ
Յա- րո- թ տօ- րո- թ է ա- մե Յա- րո- թ
3 4 5 6

տո- թ կո- թ է ա- մե մա-
գո- թ ե- րո- թ ի րո- թ

Յալալի՛, Տերն հարու յարուն է, սաեկ,
Յալալի, համբ կարմիր է, ամեկ,
Յալալի, Պողոսն երազ է, տեսեկ,
Յալալի, Պողոս երազդ ի բարին,
Յալալի, Հնորհավոր նոր տարի,
Յալալի, նոր տարի ու նոր բարի:
Յալալի, ախալերս ուր է, ուր է,
Յալալի, պառկել բախչամի բռն է:

1. Տարեկափ տերուոր ծանանուիթի՛ Ավտում գրաւել և հետազոտում երանուարացի է, Հ համեմատել առաջ անդրամասնաւու պարերը և պատուիթի ու պարաւիթի մեջ տերուոր այսակ անձնան փոփոխություններով է, ներկայացված էնչ մասնաւում է, մեղեդուն և պարամեին, ապս դու մեր համելումն է՝ ի խանուորություն համեմատում և ժամանակին կատարվող «Յալալի» պարի:
2. Յալալի՛, Հ համեմատ յարուն է, Զ յու քայափ տեսակ է, Խ նոր տարուարար երեխ ուղեկամ բառություն կատարմէ, Ե թիերն իրաք անդրամասներով կամ մինչան գոտի բաներով և ձարրաւառի՛ Հ համեմատի մայու բառով՝ Ավտում պարին մասնաւուկ են միայն համապ, պարաւումն է, Հ ձեռքին բաշխուում չի խանուցրել, Զ ենարագ է, որ պետախու բաժի հետախումն տարրերին է:

Յալալի, նրիսչուն բարձր զիխուն է,
Յալալի, չոր վերեւոքն անպի է,
Յալալի, նիւշուն բարձր թրջու է,
Յալալի, ախալերս ընից հանել է:
Յալալի, ախալեր, ելի՛ այդ ընից,
Յալալի, գինի խմի ակս գավիչ,
Յալալի, գինին ամսապուկ խմի:

Զտուիթ այս պարերու շրջան կավաճած է, կատարվում է՝ դիմում գետի շրջանի կեսարունք կանգնած ու ձնորերով կողիքի գունվական մերի գոտիկանու կուտակուուկ բռնած: Պարողների շարքի տաշեում պարագլուխն է, կանգնուում է: Պարի բոլոր մասնակիցները երգի տերսուին անեն մի տոյի մկպքի «Յալալի» բառը համատեղ են երգում, իսկ մնացած մասը մեներգուներն են կատարուում: Ու նենալուն երգի թիման՝ պարողները կարու են իրենցից հորինել և տեղնուածելու երգել այլ երգատուուկներ:

Պարահիմուրան համապատասխանում է, երաժշտական ֆրազին, պարարացը վեց հաշիվ է:

1. Աշ ուրուվ բայլ աշ (փոքր):
2. Զայս ուրուվ բայլ, միացում աշին:
3. Աշ ուրուվ բայլ աշ, ինչպես 1 հաշիվին:
4. Զայս ուրուվ, կորվելով գետնից, ծունկը թեթեն ծաղերու հաշիվին այս ուրի կողիքն խաղում է:
5. Զայս ուրու դրվում է աշ ուրի կողիքն:
6. Աշ ուրու, կորվելով գետնից, ծունկը թեթենուրեն ծաղերու հաշիվին ձախ ուրի կողիքն խաղում է:

ԿԱՐՈՒՄ

Հայոնապրությունը՝ Հր. Ավետիքյանի

Վ - Կյանքը նվազը դաշտքենելու պահերն է զգը տայխ. սակայն ոչ այն նույն հաջորդականությամբ, ինչ նույսաբռնության մեջ է Դադարի պահերը նվազածուն է ցնորում՝ հեներով պարի տրանսդրությունից:

Իրանի Ապահան նախանգի նախմինում հայունակ Փերիս գավառի խմբական պարերից է «Կտրուկը». Հագտնի է նաև այլ անուններով՝ Սառածի, Արձանապար և այլն:

Պարունակը, զորքեր կազմած (տղա, աղջիկ) պարելով պարամիջում, այսուղ, որտեղ ընդհատում է նվազը, դեմքով ու դիրքով բարանում, անշարժ են մասն. Ընդհատված տևիչը նվազը (կոռոնա-դիպ) նորոգելու հետ միասին պարունակը բարայած տեղից կյանք են առնում և զարունակում պարեն. Պարունակը ձեռքերին ու նեն բարձրանակներ. Պարելիս դրանք վեր բռնած խայլոցնում են. Պարունակի շարժման ուղղությունն սպաս է, իսկ եթե զորքերու են պարում, ապա աշխատում են մենք մըուսի համար պար գալ. իհարին, նորից պարու ընթացքով. Պարի ընթացքով պարունակը կյարու են ամենաստրեթ դիրքեր ընդունել՝ կայացած, կրանառուծ, թերթած, ձեռքերը տարրեր կողմեր տարա-

ծած և այլն: Բարտեսալու իրուրությունը կատակային տրանսդրություն է; արթնացնում է Երբեմն նվազածու ները նվազ և ընդհատելու ց հետո զավեշտի համար պատվում են արձանապած պարունակի մեջ, սրան նրան, առևս արձանի, ձեռքով դիպչում է, կատակեներ անում (նվազածուն «զփում է») բարացածի գլուխն, մեջքին, ուսին, իսկ դիպչին առջ պահի դիպութ տարրեր ձայներ է արձակում:

«Կտրուկը» մեջ պարարայի տարրեր ձենք են կիրառվում և Ամենաստիպականը մեկ ուրով տողապող բարըն է:

1. Աջ ուրով բար աջ՝ գետնին դնելով միայն թաթը:
2. Զախ ուրով բար միայնում տառաց ներքանը գետնից կրտքու (տողացներով, բառացներով):

Այս պարաշարձումն է կարելի է ոչ միայն աջ, այլև աջ ու առաջ, աջ ու եռ տեղափոխվել, տեղում պատվիլ: Պարի ընթացքու մ շարժման ուղղությունը կյանքի գանձու թանը դեպքու մ ձափ ուրով կարու է տանողը դառնալ, իսկ աշը՝ տողացողը:

Պարարայիլ կտտարփում է նաև օճառել շարժումներով:

1. Իրար կից թայթերի մատները, պատեկով մարմնի ծանրությունից, տեղափոխվել (սահեցնել) դեպի աջ՝ 45 աստիճանով:

2. Երկու թայթերի կրու նկները, պատեկով մարմնի ծանրությունից, տեղափոխվել (սահեցնել) դեպի աջ՝ 45 աստիճան:

Նման շարժումն մենք կարու ենք աջ, ինչպես նաև, տեղաշարձի անկրունը փոխելով, աջ ու առաջ, աջ ու նու տեղափոխվել: Ուրքերի մատներն ու կրու նկները դեպի ձափ ասինցնելով՝ կրունենալու տեղափոխություն դեպի ձափ:

Պարային օճառել շարժումը կտտարփում է նաև մատների ու սպակրուների միացման ու անջատման հաջորդականությունները սպահեցնելով:

«Կտրուկը» պարողներին բորբակառություն են ուսափառելու, բոկ կի և դաստակի միջնորդով սպաս թաշկինակախառները:

«Կտրուկը» այն տեսարու, ինչպես իմաս ներկապացրեցինք. ընկալիում է որպես խաղաք, բայց չի բացառվում, որ հնում այն ծիսական բովանդակություն է ունեցել և իր տեղն է գրավել Զատուի դրսեորումները ներկայացնող ծիսական վիճում: Նման նաթալության համար իմբը է ծառայում պարուների բարձրաւույն. և նորից շարժմանը, պար զարու ալիսնաւու աղերսը մատիվան և հարություն խորիրդի հետ: Մանավանդ որ, անշարժանատ բ, առև է թևն մահանալը, բնելը, ուղեկցիում է բացարձակ լուրջամբ (այդ

պահին նվազը դաստիացվում է), իսկ շարժումը (սրբառացումը, հայությունը, կրտսերը՝ կենացին) երաժշուությամբ: Եթ հերթին՝ պարի բնուազրում սրբառանալու և շարժվելու բազմակի հաջորդումը ինչպես նաև՝ տարածուալու դա լցերով պարի կառարումը կանոքի համերժական ժմխոնացման, հաջորդականու բայն գալուափարուն պարունակում: Ասենք, որ հայ ժողովրդական շարժուն խաղերու մ թիշեն այնպիսք, որոնք կատար ցմիկ և խաղացողներին «մասցիներ» և այլ զարկելով, ինչպես նաև թաշկինակի միջոցով կամ ողի պարագաներով «աղջացներու» կանոնի հիմնն վրա:

«Տարուելք» հայ ժողովրդի պարային ֆունի հնագույն շերտին պատրանելու մասին են վկարում պարի բնշացրում կատարելող աղջայութ օձանձ շարժուները:

«Էնքայելին» Փերիսկի շու բազարերից է: Պարը կրցրել է, իր գույնի համական անվանումը և աղմձ կրում է: Նվազածու Ռևիտելի անունը, ում ջանքերով վերականգնվել է պարը:

«Էնքայելին» երկու գնա մեկ արի» պարատարում են պարում: Պարը երկու մասից է, բայց կազմած՝ կանուսու և աղջայ: Պանդաղ մասին հասուն է ունարատերով զետնին հարվածելը, իսկ պարային

թիթենորեն զեր-վեր լաշելը:

Պարունակը դիմում կանգնում մ են լիպի ջրշանի կենտրոնը, ձեռքերով սպի-ափի և լուսում և պարում ինչպես թիմախ, աղնախ է: Ձեռքերը դիմացում պահեկուի: Պարաշարք գլուխ պարի կառափարիչն է կանգնում: Պարի շարժման ուղղությունը նրա բայսառավան ուղիւն:

Պարարազերի ֆիզուրան և՝ տրագ, և՝ դանդաղ մասերի հնամար վեց հաշիվ է: Գանդաղ մասում դրանք կատարվում են հետևյալ կերպ:

1. Աշ ուրով բայլ աջ (Փոքր):
2. Զախ ուրով բայլ միայնու:
3. Խեցվան մեկ հաշվին:
4. Զախ ուրով ներբանով շևուուած դոփում, հարվածում է, աջ ուրի կողքին՝ կես թայտաշի առաջ դիբրում:
5. Զախ ուրով վերաբանում է աջի կողքը՝ իր վրա վերցնալով մարմնի ծանրությունը:
6. Աշ ուրով սմբուջ ներբանով, ինչպես 4 հաշիվին, դոփում է ձախ ուրի կողքին՝ կես թայտաշի առաջ դիբրում:

Պարի դանդաղ մասում 1 և 3 հաշիվներին ձեռքերը թեկտիս վիրքում են և զնում, 2 հաշվին առաջ և զայխ, իսկ 4, 5, 6 հաշվիվներին բարձրանալով վեր՝ պահպում դիմացում՝ կրծքի մակարդակին: Հատկանշական են նաև պարատարի բոլոր հաշիվներին պուդ ծնկախաղերի հաշվին մարմնի ցնցումները, ինչպես նաև պարի տրամադրության բարձրացման հետ 4 և 6 հաշիվներին ունարատերի և մարմնի 45 աստիճանի դարձումները՝ սկզբում աջ հետո՝ ձախ:

Պարի արագ մասին բնորոշը, ինչպես նշեցինք, թռնոցին է՝ դեպի վեր թելու թոխքները: Դրանք բայսառավան ունարատերի վրա են կատարվում:

1. Աշ ուրով թօնք-բայլ աջ՝ ի հաշիվ ձախ ուրի վրա կրումի: Ձախը կրումից հետո զետնին չի իջնում:
2. Զախ ուրով, խաչվելով աջի հետ, բայտացում է կատարում: Ուս հաշվին կրում մից հետո աջ ուրի վետնին չի իջնում:
3. Խեցվան մեկ հաշվի դեպքում:
4. Աշ ուրով տեսում ունարատերի վրա թօնք-իջևում է կատարում, իսկ ձախ ուրի ծնկին յեկել ծավակնից օրում խալում է աջի կողքին:

5. Զախուրքը պրվամ է; աշխի կապքին ի հաւշիլ աջ հենաստրի՝ տեղում մ թռիչքից ուռքը տեղում թռիչքից հետո օդում կափում է; մնում:

6. Զախուրքը տեղում ուռնալարքի վրա լոռիչք-իշխում է; կատարում է իսկ աջ ուռքը ծնվից յեթե ձալմելով՝ օդում խաղում է; ձախի կուրքին:

Պարի այս տեսամբն նմանակն է տմննուր տարածված «Վերնարքի» պարի: Պարողների ձեռքերը պարի արևոց մասում բազառապես թիկախ դիրքում են մնում: Պարտարքի 1, 3, 5 հաշիվներին դրանք հետ են գնում, իսկ 2, 4, 6 հաշիվներին առաջ են զախի ճիշտ ճոճանակի նման:

Պարի՝ վերը բնրված նկարագրությունը լուրջ է տաղիս ենթադրելու, որ այն ծխական պար է: Ե հնում գորնաւնային ծեսների ժամանակ է, կոստյումը:

Արոնը են այս թեզի կրվանները.

ա) պարի կատարվում է շրջանաձև, այն էլ փակ շրջանուով, որն արդեն իսկ դրա ծխական լինելու մասին է խոսում: Հավանաբար սասանելու մ պարը ինչ-որ բանի շուրջ է բոլորւն, որի վրա պարային հետայր թյամք պիտի պարեն: Չի բացառապես, որ դա կարու Եր լինել ածիկը, կանաչ տեղամաքը կամ արտի նվրի ծարձակած կանաչը: Ենթաքան, որ շրջան կապտուների յիմի չի սահմանափակվում, ինչը հասունի է արձակ, ապատ տեղաբույմ կատարվում պարերին.

բ) պարի բացառապես աջ ընթացքը ունի: Զիտ մի քայլ, որ պարաշարը ձախ տեղափոխի: Դա, անշուշտ, պատահական չէ: Աչ գնադր, ի հակապրություն ձախի կամ յարսի, բարին կատարելու, գործը հաջողության հացնելու խորհուրդ է պարունակում.

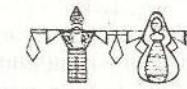
գ) պարեկանամը մաժորապին, կենառութափ բնույթ ունի, ինչը կատարութերին բարձր տրամադրություն է հաղորդում.

դ) պարի տառաշին մասում աջ ընթացքի հետ մեկտեղ գետնին սորհագրածներ են կատարվում, որոնք ոչ այլ ինչ են. եթե ոչ շրջանից դուրս գտնալով բազերին վախիցնելու, քիչու, բնությունը արթեացնելու պարագին հնարքներ: Եթե նման բովանդակություն շարժում է կատարվեր ձեռքերով, սպառ դրանք առնակներ ծափհարփածի տեսք կունենային.

ե) պարի երկրորդ մասում «Վեր-վերի» պարի նմանությամբ տմրոյց պարաշարը կավճեն գետնից կտրված է, և պարողների ուռքերը ների կալչում են են գետնին, սպառ միապն թաշենուի, այն եւ սննդքաբն վեր թռչելու, ուստի կամաց: Բարում պարարտին

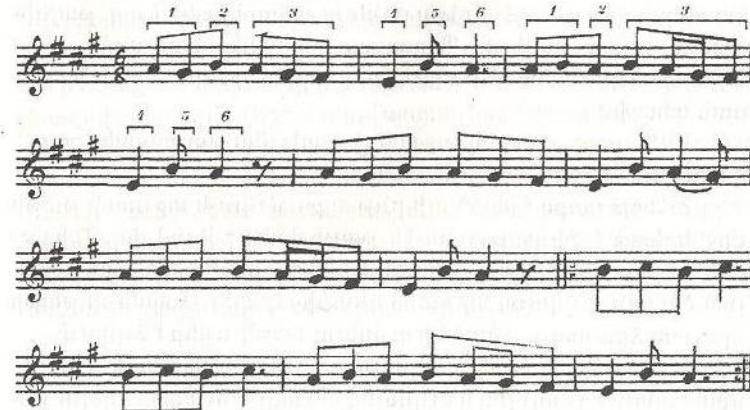
բում անընդհատ ուստուտալու, վերև բարձրանալու համար կըրկնաւ թյունը պահանջ է ներկապայմանու նոր ծարձամած բուսականությանը՝ դեպի վեր ու վեր բարձրանալու, արսինը՝ լնձրուղմանը: Այս առումով կարծում ենք, պյուսիական չէ, որ ուստի կը յաջի կարծքը ուստի է, որն ունի նաև ճրու կ, լնձրուղ նշանակությունը¹:

Ասենք նաև, որ վեր-վեր թռչելով (բուլսերի աժին ուղղված) հմայելու եղանակը հասուն է ոչ միայն հայերին: Գրա նկարագրությունը Արևոտան Եվրոպադի ժողովուրդների հնագույն ծեսներում էլ ենք հանդիպում:

ՅԱԼԻ

*Զաղնագրությունն ու
և մշակումը՝ Հր. Ալիսուհրանի*

1. «Վեր-վերի» պարի բովանդակությունն մտածն մանրամասն տեսն Ս. Լիսիան «Старинные пляски и театральные представления армянского народа», т. 1, Ереван, изд. АН АССР, 1958г.

Հայաստանի որոշ վայրերում խմբապարլ յայի կամ յայի են սնվածներ: Յայի բառը ունի «զեռնապարի ալիքնող մաս», «քլոր» իմաստներ, ինչը հավանաբար ակնարկում է հայկական պարերին բնորոշ կոլմերից մենք՝ այլիքնող ալիքնող կարավելը կամ ել այլ պարերը ասքերի, հարթավայրերի, ու հատակների, բարձրապիր հարյուր լեռների վրա պարելու առիրությը:

Ներկադպվոյ «Յային» Փերահայերի խմբապարերից է: Այն կատարվում է, ոչ թե ձեռքները բռնելու տարրերակրոլ, այլ՝ թաշինակները խաղացնելով: Պարապայլը փոփոխական ուրու է, որ աշխույժ և դիմամիկ ընթացք է հաղորդում պարին: Պարափիզութան 6 հաշիվ է:

1. Աջ ոտքը փոքրիկ (ոչ սպեկի, բայ մնակ թաթաշատի) բայլ է կատարում առաջ՝ ծալելով ծունկը:

2. Զախ ոտքը ծնկածալի ընթացքում մինչև աջ ոտքի թաթի միջնամսուն է, տեղափոխվում է, յայթի վրա դրվելով, մարմնի ոլջ ծանրությունն իր վրա է վերցնում հնադափորություն տագիս ծալու ծունկը ու դրվելով աջ ոտքը վետնից կարել: Մարմինը թաթի վրա բարձրանալու և ծունկը ուղղելու հաշվին վեր է ձգվում:

3. Աջ ոտքը փոքրիկ, կես թաթաշատի բայլ է կատարում առաջ՝ միաժամանակ ծալելով և ուղղելով ծունկը: Ծունկը ուղղելու ընթացքում աջ ոտքը բարձրանում է թաթի վրա, իսկ ձախ ոտքը, կորրվելով գետնից, տեղափոխվում է ստաշ: Այն անցնում է հենաստ աջից, սակայն դեռ կախված է օդում:

4. Եռյնուն է, ինչ 3 հաշվի բայլը, սակայն՝ ձախ ոտքով: Մարմինն այս հաշվին, փաստորեն, իշխում է բարձրանում է:

5. Եռյնուն է, ինչ 2 հաշվի բայլը, սակայն ձախի փոխարեն այն է, այդ փոխարեն՝ ձախը:

6. Եռյնուն է, ինչ 3 հաշվի բայլը, սակայն այդ փոխարեն ձախն է, ձախի փոխարեն՝ այդը:

Ինչպիս ունենում ենք՝ ծնկածալերի և ուռնաթաթերի վրա բարձրանալու և իշխում շնորհիվ մարմինն անվնդիաս ալիքում վեր է բարձրանում և իշխում՝ կարծես արդարացնելով ինսց յայի անվանումը: Պարապայլը հնարատիրություն է տագիս պափի ընթացքում ամենասարքեր ուղղված նաև շարժմելու, անեսմ շրջելու և պարի ուղղությունը մեջքով գնալ, արագացնել կամ կանգալեցնել ընթացքը:

«Յայի» պարը կազմակերպվում է հետևյալ կերպ:

Պարողները իծաշարուկի են՝ մենք մրտափ հետևից, սիմայինի ծոծրամին նայենով: Պարազլուխը շրջանում կամ այլ ընթացքով պարողներին իր հետևից է տարնում: Պարի մասնակիցները, հիմնականում իծաշարուկ մնալու, կարող են պարի ընթացքում միմյանց հետ տեղերի փոխել, առջևից ընթացքուն և հետեւից եկող պարը լինկերին պարացին վերաբերմունք ցույց տալով՝ առաջ ընթանալ:

Պարազլուխի հրամանույն պարողները կարող են միաշարքի երկշարքի անցնել և հակառակը: Չույգեր կազմելու համար հետևից ընթացքով, արագացնելով պարապայլը, հավասարվում է առջևից ընթացքին և կողք-կողքի ընթանում՝ ձեռքը բռնած կամ ապատ խաղում: Պարազլուխի հրամանույն պարողները պարերարար շրջան են կազմում և, տեղում պարելով, միանալ են ձախ տագ եղանակի ոիթմին համապատասխան: Նման դեպքերում պարողները մենք մենք պարամեջ են մտնում և հրամիրում նաև նրան, ում հետ կցանկանացին պարել: Ամեն անզամ, եթե մի փույգը վերջացնում է պարը, նրան մենք պոլ վորոյ է փոխարենում: Երկու-երեք փույգապարից հետո պարազլուխը նորից սկսում է խմբապարը:

ԶԱՏԿԻ ՏՈՆԻ ՉՎԱԽԱՊԵՐ

Դոչ հավկիթը երեսից է երեսում

Զատկի տոնին բանյաջ են ձվախառլերը: Այդ օրվան հատուկապես սպասել են երեխաներն ու երիտասարդները, ովքեր Զատկին նպատրույց կիրակի օրի՝ Շատվարդարի տոնին, կարկաչաւածելով, երգերով տնեսուո՞ն են շրջել և Զատկի տոնին խաղալու համար ձվեր հավաքել:

Զատկին տներում, բակերում ինքնարերար կազմակերպող ձվախառլերից ամենաստարածվածն ու խորհրդանշականը ձու կովկանին է, եղել՝ ծարքերը (բժերը) մշմյանց խիմերու եղանակով: Տարածված են եղել նաև ձփով բախտագուշակություն և ամերս, պատեցնելով թօթ գրաւ երկար պահելու, սեղմելով ձվի սաբրությունը փորձելու, ձուն դիմուկ գլուխելու խաղերը: Ահա այդ խաղերը:

ԶՈՒԿՈՄԵՐԾՈՂ

Զուկոմերծողին խաղում են երկու-սովորություններից լու բարտնչընթերը խաչած, բայց և չկոտրված ձու պետք է ունենաւ: Խաղի նպատակն է պարզել, թե ում ձուն է ավելի ստոք: Խաղացուներից մեկը ձուն պետք է բռնի սիփի մեջ բույջ մատիի և ցու ցանատի օլամբամբ, շճածկելով ձվի բիլը, իսկ մրուար պետք է աշխատի իր ձվի քառով հարվածել խաղընկերոջ տփի մեջ բռնած ձվի բթին տղնակա, որ դիմացինի ձուն իրարվի:

Խաղի կամոնները.

1. Զու կրվեցնողները բանափոր կամ վիճակ ցցելով պարզում են, թե ով է ձուն բռնադր և ով՝ հարվածովը:

2. Հարվածող կուգմի պարտավոր է հարվածը ձվի ձիշտ ծալ-

ԻՍԱՄԱՍԻՆ ՈՎՐԵԼ:

3. Նախ կրվեցնում են ձվերի սուր քթերը և դրանից հետո միացն, երբ արյապի պարմանաւորվածություն է եղել, կրվեցնում են բութ բիլը բուրժի, կամ հաղթող ձվի սուր քթերը պարտվածի ձվի բութ բիլը հետ:

4. Հաղթողը տիրանում է շարդված ձվին: Որպես կանոն, այս ձվախառլին նախորդում է ձու կրվեցնողները՝ իրենց ձվի գովարքանությունը: Պարծենում են, թե քանի օր են ձուն աղի մեջ պահել, թե ինչպես է այդ ձուն շատ ձվեր կրորել և աղը: Մինչ բուն կրվեցնողները նախ ստուգում են՝ արյոց կմ՝ ով չի հակառակորդի ձուն (հում ձուն դատարկելով՝ «հմուտները» մեջը աննկատ լցնում են մոռ, ձյութ), ստումին խիելով ցուցադրում են իրենց ձվի սամրայթունը, կատարով կամ լուրջ ստացարկում են փոխանակել ձվերը և նոր կրվեցներ:

ԶՈՒԳԼՐՈՐԻԿ

Այս խաղը սովորաբար այն ձվերով են խաղում, որոնց երկու ծաղրերը ձվակրիսներում արդեն կրտսրվել են շահած ձվերով: Օրվա երկրորդ կիսին են խաղում, բանի որ օրվա այդ ժամին արդեն շարդված ձվեր համարյա թե չեն մնում: Խաղում են թեք տեղանքում: Խաղի նպատակն է ձուն բրդի գագաղից գլուխելով դիպցնել մինչ այդ մրցակիցների գրուծ ձվերից որևէ մեկին և արդպիսով շահել ձու:

Խաղը մկնելուց առաջ խաղացողները, իսկ գրանց թիվը կարող է նույնիմակ տասներես-քառանը լինել, վիճակով պարզում են խաղի մեջ մտնողների հնարքականությունը:

ԽԱՋԻ ԿԱՄՈՆՆԵՐԸ:

1. Առաջին ձուն գլուխուից հետո հաջորդ ձուն գլուխուները փորձում են իրենց ձուն աղնակն գլորել, որ աղն դիպչի մինչ արդ գլորած և բլրի թեք լանջերում, կամ ստորոտում անշարժ դիրքում գտնվող որմէ ձվի:

2. Այն խաղացողին, ում հաջողվել է գլորելով խիել ներքեւում գտնվող ձվին, իրավունք ու վերտափակում վերցնել խիված ձուն և մեկ անգամ նոր գլորել:

3. Խիված ձվի տերը համարվում է պարտված և խաղից դուրս

և մնում, կամ էլ խայի մեջ է, մտնում նոր ձվով:

4. Յան հերթի՝ մինչև վերջ ձմբրը գլորելուց հետո սասաջին ձռն գլորոյ մասնակիցը և բառ հերթի՝ ձյու սները (եթեն ձու շնո՞ւ տար- փի) իրավունք ու նեն վերցնել իրենց արյ են գլորած ձուն և նո- րից գլորեր:

5. Խսողագործուին, երբ խսողացողների թիվն արյեն խփառ կրծառակած է, լինում, խոկ ձվերի սիպչելու հավանականությունը՝ պակասած, մասնակիցները կրորոյ ևն կնքեն հետևազ պաշմանը՝ բոլոր ձվերը կվերցնի ևս, ով ձուն գլորեկիս ունշարձ ձվերից ցան- կուցածին կյալպյանի:

6. Արգելում է գլորվող ձվին այս կամ այն եղանակով բնա- կուն ընթացքից շելելը:

Այս խառը առարկել հետաքրքիր է, բառում մ, երբ մասնակիցները շատ են լինում: Խաղի ընթացքում, որպեսսի բոլորի մասց յօդու ներք և վեճեր չստաշանան, յան ձվերից, որի ում է պատկանում, խսողացողը ձուն գլորելուց հետո գնում է որու հետեւից և կարին կանչնում, պայմանուվ, որ այն չտևաշարժի և գլորվող ձվերին չխանգարի: Խաղի համար երեխաները կարող են նաև դառնադր լնուրներ:

«Ուզմարիկ» հաճախ միացն 5-րդ կրտսենի համաձայն են խա- ղում: Այս դիպքում

այս որպեսսի խսողացողի կողմից ձվին նախապես ուղղութ- յուն տարու հնարասկրությունը բայցառվի, խսողը կազմակերպում են այն պատերի տակ, որտեղ հողը թերություն ունի: Պատեի վրա նախապես մինչև մեկ մնարք բարձրության վրա որմէ: Ինու են նշում և բոլորը պարտավորվում են այստեղից ձուն պահելով բայց յօդ- նել թեր հարթության վրա:

բ) մրցակիցներից յուրաքանչյուրը նոր ձվով է համուն գա- լում՝ նախօրոր նեստած ձուն (ձվերը) գնտնին բոլոնելով: Սա հնա- րաբորություն է, ընձեռում, որ գետնին հնարասկրին չափ շատ ձմբր երա տակիվն և հայլուրը բարձրին տիրանաւ:

գ) ձու գլորալը կարող է իր բազով մեկ ձու շահել, եթեն նրա նետած ձուն որեւէ ձվից իր թվի հետափերության վրա կանգնի: Արդ դեպքում վերջինն նրա սպաքը է, դառնում բաց սնիվալան ձուն գետնին է, մնում մ, խոկ բայց կատարելու հերթու հաջորդ մըր- ցալյցին է, անցնում մ.

դ) պահեստային ձու չունենալու դեպքում ուղիղ մասնակիցների խաղայի դուրս է, մնում մ նախոր նետած ձվերը կորցնելով:

Զուգը որի կիրա վերը նկարագրված երեր խսութեան է, ցանկության դեպքում կարենի է, նաև կամիլիճում կապմակերպել՝ դուրս հա- մար տրիեստուկան հարթություններ ստեղծնելով:

Զվարշավ

Այս խսուլ նոր յնպիս առիրաբար կոտրված ձվերով են խո- ղում:

Խսողացողները՝ 2-4 հոգի, թեր տարածք են ընտրում և բար- ձունքից միաժամանակ իրենց ձվերը գլորում: Ում ձուն որ հե- ռու, գլորիի, նա էլ հառջող է ճանաչվում և մրւաների ձվերը «հա- վարում»:

Ձվերը միաժամանակ և նորյն տեսլից գլորելու նպատակով խսողացողներից մենք ձեռքի ձգված ափի ուղղահայաց գեւանին է հալում, առա բոլոր մասնակիցները իրենց ձվերը կողք-կողքի, այս ափ-պատունչի և տեսում են շարու և: Ձերքը հետացներուն պես ձվերը բարձունքից վար են գլորվում ձվար- շալի տպավորություն թողնելով:

Զուպտոսցի

Խաղի համար մեկին դատավոր են ընտրում, որի հրահանգ տալուն պես որնէ հարթը անկերեսին վորածում են առ թիվ վրա միաժամանակ պատեցնել ձվերը: Ում ձուն ավելի երկար պատուի, նա էլ հաղթող է, ճանաչիլու և մյուս բոլոր խսողացողների ձվերը շահում: Երբեմն, վեճերից խոր սպիելու նպատակով հաղթողին այլ կերպ են որո- շում՝ ելնելով ոչ թե ձվի՝ թիվ վրա երկար ժամանակ պատովելոց, այլ վերջինիս անշարժանապու:

Ամուսնական տարիի տղաներն ու աղջիկները ձուպտո- ցին խաղացել են դրան այլ բովանդակություն հաղթողելու: Ով որ կարողանում էր յոթը փաթ (շրջան) պատեցնել ձուն, տառւմ էին, որ ապա տարի Ամուսնական կը սա ձայնն ու ցանկությունը կլատարի:

Չուսեղմոցի

Պատանիները, երեան էլ մհերը, գրագ են բռնել, թե ով կլուրի հում ձո՞ւ՝ երեր պարզած ձեռքի սփով սեղմելով այն գագաթներից:

Այս ձուվ ձու իրարելը պահան էլ հեշտ չի, եթե շատավի ձեռքերի պուգահեռականությունը, կամ ձո՞ւ սեղմելու տնկրունք:

Չե՞ս հավատում: Փորձի՛:

Ավանդականի կնիքը կրող այս ձվախաղերը հիմնականու մ տներում, բակերում են խաղում: Սակայն դրանք, ի նշանակութամբ Զատկի տոնի, կարելի է կապմակերպել նաև մանկապարտևներում, դպրոցներում վերևում բներքած խաղերին գումարելով տպանդական այլ խաղեր ևս, որտեղ ձուն հալյուգներին պմբքաստրելու միջոց կղառնա: Ընդ որում, այս խաղերը պետք է այնպիս խապմակերպեն, որ ներառն Զատկի տոնի խորհուրդները՝ ձու կովեցնելը, մատուցը, ձու նվիրելը, պարը, նվազը, ակլատիվի վերջին փետուրը բաշելը և այլն:

Այս առումով կրտսեր տարիքի երեխաների համար ներկայացնում ենք մի տարբերակ, որտեղ ավանդական ձվախաղերը համաշրջիկ են շարժուն խաղերին: Ասենք, որ այս տարբերակը որոշ փոփոխություններով հանդերձ փորձարկվել է մանկապարտևի ավագ խմբի և մինչև 12 տարեկան երեխաների շրջանում և ջերմ բնդունելության արժանացել:

Զատկի ձվախաղին կարող են մասնակցել բոլոր այն երեխաները, ովքեր երեր խաչած ձու, լսուաշ հայ և թարխուն կու նենաւան: Խաղահրապարակը դահլիճն է, որի կենտրոնում տառատաղից կախված է Ալլատիկ պապը՝ սոխի վրա ունենալով վերջին փետուր բար:

Խաղավարը մանկավարժ է, որը տիրապետում է խաղերի կանոններին:

Զգախաղում «քոչնախամրերի» բաժանված մասնակիցները, «քննիչ» ու նեցած հավատար թվով ձվերը տարբեր խաղերում գրագ

յնեկով, հավաքում ու, բացի խաղավայողներին բաժանելուց, առողջամաս են մասնակի ֆոնար, ինչը տնօրինում է: Մրցավարը: Բնական է, որ ստանձնի խաղեր իրենց հաղթականությունները կու նենաւան, բաց ընդհանուր հաղթականությունը կանաչչի պահ «քոչնախամրերը», որի ընկալում խաղը ավարտելուց հետո առավել թվով ձվեր կմնան: Մասնակիցն առաջարկում է հավատար իրաժանության մասնակիցներին, որպեսպիս, անմիան տանեկ-տարբերակուց, խաղի բոլոր մասնակիցները ձվեր ունենան: Կավաշով ու խարիստնով գատկելի բըրդուած ճաշակներ:

Հավատարը մկնելիս խաղավարի կանչով մասնակիցները, լուսաշնորհը ու թարխունը մի կրկն թուլնելով, երեք ձվերն առած՝ հավատվում են դահլիճի կենտրոնում և թոշնախամրերի բաժանվում: Նրանք խաղավարի առաջարկով լցնորում են երեք խամ շրբս ստացնորդներ՝ «մայր թօջուններ», որոնք և վիճակիերով (հաշվերգով, «ցելա» ցցելով կամ մեկ այլ ձևով) պարզում են ձայնի հերթը և բառ դրա է տպիս այն մասնակցի անունը, որին որպես խաղընկեր են ընտրում: Ցանկացի է, որ թոշնանցում ընդգրկված երեխաների թիվը՝ 7-10 լինի:

Հնարավիր է նաև, որ ձվախաղները անցկացվեն նախօրոր խաղին նախապատրաստված խմբերի (դասարանների, կազմակերպված թիմների) միջև: Այդ դեպքում արդեն մայր թօջուն և թրոշնախումը ընտրելու անհրաժեշտություն չի լինի:

Թօջնանապերը, որոնց թօջնանցում պատկանում է որոշում կացացնելու, իրավունքը, ձևափորելով իրենց խմբերը՝ շրջանաձև և դաստիրված ստանձնի սեղանների շուրջն են հավաքվում: Թոշնանցույթ անդամները իրենց երեք ձվերից երկուառ սեղանին դրված զամբյուղի՝ բնելավի մեջ են դասավորում, իսկ երրորդը խաղավարի պահանջող մատուց են անում՝ մարտանի՝ մատաղի ամանի մեջ դնելով: Թոշնանցուները ընտրում են իրենց անունները, և խաղերը մկնելու են:

Թիմերը պնտություն է ձգտն խաղավարի մոտ մեկ կամ մի քանի ձու գրագ դնելով ցուրաբանչուր խաղում հաղթանակ տանեկ, որ ձվերի մեծ մասը իրենց բաժին հանի: Ցուրաբանչուր խաղում մրցանակ ձվերի մի մասը տրվում է սոխին և երկրորդ տեղերու գրափողներին, իսկ մասացածները դնում են մասնակիցների հավատար պարզում և հաղարարում է, յու որ թօջնանցույթ բնկալում բարի ձու է մնացել:

Խաղ առաջին Ուժիհասնի ալյաստիպի լուսերորդ՝ Զատկի փետակը

Պարզիկու համար, թե ում է բաժին ընկնման առաստաղից կախված տեղատիպի լութերորդ՝ Զատկի փետակը, ամեն մի թօշնանցից մեկ խաղացրու է հրավիրված, որն իր հետ քերում է թօշնանցի ամենասամուր ձևն: Ամենասամուր ձևի և ողն խաղաբիրոյն ընտրութբունք մայր թօշնուն է, կայացնու մ:

Նախ միհճակ հանկում՝ ձու կրթեցնողները պարզում են ճակատամարտի լութացնկարը ու հերթականությունը (լութագանչուր թի փափակում է առաջինը խափի մեջ մենակ), բայց որ կախած անկամ չունի իր և իր ձևի անսպարտութիւնին և արդյունքում հնարափորին շափ մեծ թվում ափար շահելուն) ու միհճակ է Զատկութբոյն խաղը:

Հաղթողը շահած ձեմբը դնում է, իր թօշնանցից ընկայի մեջ և բոլոր խաղընկերներին հավաքելում՝ ակրատիվին է մոռնելում՝ Զատկի փետուրին տիրանաւոր: Ես ճիշտութիւն հարվածներու վագր է զգում տիսի վորութացման մասին մասնաւոր իրավունքը, իսկ թօշնանցից անկամները փորձում են օրու մ բռնել այցել: Ռում հաջողութիւն, թօշնանցից ամենաբարակառափոր թօշունը կճանաչի և ակլատիվի լութերորդ փետուրը տուն կուտանք: Եթե ոչ մեծութիւնը չի առաջանաւ փետուրը բռնել օրում և այն վագր ընկնի, կնշանաւոյն ձեռքից թոցընկ, բայց են թողել հաջողութբունք:

Խաղ Երկրորդ Ո՞վ զիսուկ կնետի ալյաստիպի փետակը

Փետրի ծալիքն գնոյիկ ամրացնելում՝ խաղախարը թօշնանցներին առաջարկում է փետուրով զիսուկ նետուցի խաղակ՝ լրաց համար զրատ զննելու մ ձևուն ձևուն ձու: Սահմանվում են նաև մրցանակները:

Մասնակիցներն ընտրվում են նույն կարգով, ինչ նախորդ պետքում: Խշանառուները գետնին դրված ճիշտութամբնակից երերածիւն նետում են կատարում 7-8 մետր հետքում գետնին զգացած փոքրիկ շրջանի ուղղությամբ, իսկ խաղաբարը նշում է փետուրների իշած կր-

տը: Շրջանի մեջ կննտրումին ամենից մոտ լնկած գիտուրով է որոշվում է խաղի հսկողութիւն, ում և բաժին է հասնում մրցույթի մեջ մրցանակը: Եթե ոչ մենակին չի հաջողվում շրջանի մեջ զցել փետակը, առաջին տեսի մրցանակ չի շնորհվում:

Խաղ Երրորդ Անհայթ արյուրը

Խաղավարը, մրցանարաի հրամիկներ թօշնանցների անհայթ արյուրներին, սահմանում է գրավ պրվու ձվերի թիվը և մրցանակների չափը:

Արյուրները մրցամարտը մկնելուց առաջ վիճակ են հանում և խաղավարի օգնությանը պարզում, ինչ ինչ հերթականությանը ինչու են գալու: Եթե չորս արյուրներ են, սակա մլպում «Քրիստում ն» ստացնին երկուուր, ետո երրորդն ու չորրորդը և ասպա վերջում՝ այս երկու փուլցերի հաղթողները:

Արյուրները կրվելու են նախազնս գետնին գծված կամարդական շրջագծի մեջ Մարտի նորացրում ով դուրս է մղվում շրջանից, պարտված է համարվում:

Շրջագծի ներսում արյուրները կրվելու են միայն մեկ ոտքի վրա ստոստելով և ուստի դիմացինին հրելով: Կովի լնկացրում երերորդ ոտքը գետնին հարող, կում ձեռքերով դիմացինին գետնել փորձով նույնպես պարտված է համարվում:

Հաղթող է ճանաչվում այն արյուրը, որը բոլոր չպարտվածների ենու կրվելով հսկելի է:

Խաղի լնյացրում թօշնանցների անդամները կարուի են մոռնենագ, օլակել խաղատեսնու և ոգետրել իրենց արյուրին՝ բութանակների ելու նպները իրաք բանվու և խմբովի վանկարկելով:

Տիկ-տիկ-տիկ, զարի կտանը, ցորեն կտանը,
Տիկ-տիկ-տիկ, զարի կտանը, ցորեն կտանը:

Հաղթավին շնորհվում է «Անհայթ արյուր» տիտղոսը: Պարտվածները ձեռքերի վրա են նատկելու մ կամ ուսերին առնելու մ անհայթ արյուրին և հաղթական շրջան պատեցնում:

Մրցանակի ձեմբը տրվում են լատ վայորը սահմանված կարգի:

Խաղ չորրորդ

Ամենասուժալի թոշունները

Ամեն մի թոշանտոցից երկու ական թոշուն են խաղի հրամիրվում: Խաղի նպատակն է՝ մրցակիցներով տարբեր կրտմերից բռնելք ընդհանուր օլովկից, ձգել այն ամեն մենք իր կողմեն ու փորձել վերցնել հետեւում՝ 1,5 մետր հեռավորության վրա դրված ձուն:

Ամեն մի թոշանտոցից ներկայացված փուլք խաղաղողներից միացն մենք իրավունք ունի մենք ձեռքով բռնելու օլովկից: Մյուս խաղորները մի ձեռքով բռնելու է բնկերջ պարզած ձեռքը, իսկ ապատ ձեռքով աշխատելու է վերցնել հետեւում՝ գետնին դրված ձուն:

Խստը պիտի է խաղավարի հրահանգից հետո միան, երբ բոլոր զանովում են պատրաստ վիճակում և գետնին դրված ձվերից համասար հեռավորության վրա:

Հաղթում է այն զույգը, որի խաղաղողներից մենք ձեռքին օլովկն է, մրու սի ձեռքին ավագը՝ ձուն: Ձեռքը ձեռքից կորել, նախապես ձի՞ն՝ ստիմանվածից մոտ կանգնելը արգելվում է:

Հաղթող կողմին շնորհվում է «ամենասուժել թոշունները» տիտղոսը:

Խաղ հինգերորդ

Արագաշարժ թոշունները

Թոշանտոցներից խաղի են հրավիրում երկու ամենասարագաշարժ թոշուններին:

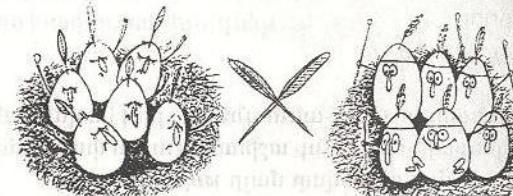
Դահլիճի կենացրումում մասնակից յամեմերի թվից մեկով ավելի լրացներ (բներ) են տեսադրվում, այնպես, որ բոլորը մենքից համաստ հեռավորություն ունենան: Վերջին արդ բուշնը, որտեղ գտնվում են ձվեր, «վտանգված է» համարվում: Մյուս բները դատարկ են և դրանցից լու բարձրացրած տարբեր թիմների են պատկանում: Մասնակիցների խնդիրն է՝ կրտսատած, երկու տոքերը միացրած, թոշունի պես ուսուստելով՝ «վտանգված» բնից ձվերը իրենց բուշնը տեսափոխել, և այն թիմը, որին կիաջաղվի ավելի շատ ձու հավաքել, հաղթող կհամաչի: Թիմակիցները դեպի «վտանգված» բուշնեն են «թոշուն» ու վերստառնում՝ հերթով, ամեն անգամ մենք ձու քերելու իրավունքով:

Խաղը պիտի մ է մրցավարի հրամանում: Կանոնները խաղաղողները խաղից գործ են մասունք:

Խաղը աշխուժացնելու նպատակով թոշանտոցների գրավ դրած ձվերից բացի, «վտանգված» բնում ձվեր է ավելացնում մրցավարը՝ մասամբացու ֆունդից:

Յուրաքանչյուր թոշանտոց պարզեցուրիւմ է այնքան ձվով, որքան հասցեր են փրկել:

Հաղթողներին շնորհվում է «արագաշարժ թոշուն» տիտղոսը:

Խաղ վեցերորդ

Ճարպիկ թոշունները

Թոշանտոցներն ընտրում են մրցույթի են ու դարձում իրենց ամենասարագի թոշուններին՝ յուրաքանչյուրին մենք ձու տարով:

Դահլիճի կենտրոնում «քուն» է տեղադրվում և դրա մեջ մասնակիցների թվից մեկով պակաս ձվեր տեղադրվում: Հնչում է երաժշտությունը և մասնակիցները ձեռքերը վեր պարզելով մկանում են պարել, պտտվել բնի շուրջը: Այսուհետեւ, երաժշտության անակնեղ դադարեցվելուն պիսա, նրանցից յուրաքանչյուրը փորձում է բնից արագ մի ձու «փափառնել»: Նա, ով գա անել չի կարողանում, խաղից դուրս է գալիս: Խաղը վերականում է նորից, իհարկե, բնից մի ձու ևս պակասեցնելով, և շարունակում է մինչև մասնակիցներից մենք կմնա, ով էլ կիամարվի մրցու թիմի հայուղուն ու կտիրանա ամբողջ ավարին՝ ստանալով «ամենասարպիկ թոշուն» տիտղոսը:

Խաղ յոթերորդ

Արագակեր ձագուկը

Մրցույթին կողմերը երկու թոշուններ են ու դարձում, որոնց մենք ձագուկն է, մրտար՝ կերամրող մադրը: Խաղի նպատակն է՝

պարզել, թե որ ձաւուին է: արտգ ուտուր:

Հրահանւն առնկուն պես յօշնամաղ-
քերը մեխական ձու ևն վերցնում, արտգ
մարրում, փայտաթում լավաշի մեջ և պա-
տուռ-պատու ձագին կերակրում: Նա, ով
արտգ կերաբ, հատիրում է: Ընդ որում, կե-
րակրու մացրու ձագութին իրավունք չունի պատու սատարիկելու,
բանի դեռ նախորդ պատառք իրու չի տվել:

Խաղ ութերորդ

Պահիր մացր բոշունին

Խաղի են հրառիրվում թօշնանոցները՝ լրիվ կապմերով: Մե-
կը մրու սի հետ պարտարում նրանք աշխատելու են փախցնել հա-
կուակորդ յօշնախմբի դեկտավար մայր յաշունին:

Խախ միճավահանությամբ թիմերը պարզում են միմյանց հետ
մրցելու հաջորդականությունը:

Մրցու թիմի մասնակիցները իրար հետևից միմյանց բռնած
շորք են կանգնում: Աղջուում թօշնանոցի մայր յօշունն է, մրցա-
կից թիմը՝ դեմ դիմացը: Անուհետև մրցավարի հրամանով երկու
թիմերի մայր յօշունները բռնաւմ են իրար, և թիմերը պատում են
իրենց կողմը բաշկ նրանց: Այն թիմը, որին հաջողվում է հափորդ
գծած սահմանից իր կողմը բաշել հակառակորդ թիմի մայր յօշունը
չունին, հայդող է ճանաչվում:

Ամեն անգամ հայդող կողմը պարզեր կապմելով շորք է կանգ-
նում և ձեռքերը կամաք բռնած վեր պահում, ու պարտվածները
պարտափոր են անցնել սղո կամաք՝ սակա է յօն թրի տակով:

Պարարու մ առաջին տեղը գրաված թօշնանոցին շնորհիւմ
է «ամենասահմարաշն թօշնանոց» տիտղոսը, ինչպես նաև՝ գրամ-
պրված ձմերը:

Թօշնախալերի սղո գուլը պարտելու յ հետո խակավարը,
ճշտերի ամեն մի թօշնանոցում մնացած ձմերի թիվը հայտարա-
րում մ է, թե թօշնանոցներից որի բնկարում բանի ձու է մնացել և
որոշում հայդուիլու:

Հաղողուներին մեծարելուց հետո խառի բոլոր մասնակիցնե-
րը կրամիրվում են՝ մատաղայու ձմերից Զատկի բրդուց ուտելու:

Մատաղայու ձմերը խալասար բաժտնվում են բոլոր խաղացող-
ներին և, մատաղ ըերելով լավաշը, թարիսունն ու սպի՛ նրանք բրդ-
ուց են ունում, բրդուճապար պարում և վերջն է, ուտում:

Մենք առաջարկեցինք Զատկի ձվախաղիքի կապմակերպման
մի առքերակ, որի հիմքում շարժուն խաղերն են: Նշենք, որ խաղի
կապմակերպման սկզբունքները նույնը թողնելով՝ ամեն անզան
կարելի է խաղացողների տարիքից ու պատրաստվածության տա-
տիճանից եններով փոփոխել առաջարկվող խաղերի բանակը ու
ընտրքը՝ գրանցում ներառելով նոր տարրեր, օրինակ՝ տրամա-
բանական խաղեր, համելուկներ, գրտիւխատրակներ և այլն:

ԵՐԵՎԱՆ

ԶԱՏԿԻ ԽՈՀԱՆՈՑ

201

Զատկի շարաթ օրը, որպես օրվա խորհրդանշից և որպես պատրի լուծելու կերպարը, տոնական սեղանին կարմիր ներկած ձվեր են դրվում:

Չեքը մտառ ցիկ են կամ ածիկի կանաչ, դպրած ծիլերի, կամ էլ ու ունու ճող զերով զարդարված մտի մեջ (մտի տակ տվորար յափաշեն դրել):

202

Պասից դուրս գալու, պասը լուծելու ու տեսատներից մեջն էլ ձուկն է, որը խաչոծ կամ տապակոծ վիճակում պատրադիր Զատկի սեղանին է, դրվում: Ձկան հետ գինի է մատուցվել, ինչը նույնպես Զատկի սեղանի զարդ ն է: Ժողովրդական ստածն տառ է: «Չուկ կեր, գինի խմիր՝ վայ ձկան գլխին: Չուկ կեր, ջուր խմիր՝ վայ ու տուի գլխին»:

ԶԱՏԿԻ ՀԱՅ

Զատկի սեղանին իր կարևոր տեսն է ու նեցնէլ Զատկի հայրը: Այն տարրեր տեսակի է եղել: Տարածված էր հատկապես պատկանի իր կայթահունց հայրը և շաբարտահայրը, որոնց վրա քնչութ (կանափ) էր ցանցում:

ՆԱԶՈՒԿ

Զատկի թիվածք

Թիվածքը պատրաստելիս վերցնում են երկու ճաշի գրալ արդար յուղ, երկու ձվի լիղնուց, մի քիչ տոլա, աղ և ծեծած հիլ, իսկ ալյուր՝ որբան խմորը կրիզընի: Հունցած խմորը նախ չորս մասից

ին բաժանում, վերածում չորս լավաշի, ոյսանց «Զանառ»-ի (գուգայի) տեսք տպիս և լուրացնչու բում մերկ թեփի գրալ խորից (լուսու և ծեծած շաբարի լավ հարած խառնութ բայ) դնում է: Ապա խմորի ծաղրերը հավաքելով՝ պատրաստածքը գնդի են վերածում և շարելով մեծ թափափ մեջ՝ դնում են փու օրք: Խիստած նազուկի երեսը ծածկում է են կրեմով և վրան զարդութ ին քնչութ շանում:

ՃԻՆԳԱԼՈՎ ՀԱՅ

Ճնազու յն ժամանակներից մինչև մեր օրերը արցախան խոհանոցը մ պահպանվել է: զարու նր խորհրդանշու մի հետաքրիրի կերտման ամենահայտնի մինչեւ կայսերական կայսերական հայութը: Արցախի այն պատրաստակութ շնորհ մատուցվել է, հավաքում և, այդ թվու մ պատվապուր, եղինջ, մատուցակ, գինձ, սամիթ, կնձմնածուկ, սնեան, խապակ, թրթնջուկ, ճռճուկ, ծառուկ, կանաչ տիխ, սպանափ և այդ է: Այս կանաչիները տարրեր համարյա թրթ ններով մեմբրելվելով՝ մանրաստիկ և որպիս միջուկ հավասարապես թրիւ փոխ իսպի մեջ են փուվել:

ԶԱՏԿԻ ԶԱՄՉՈՎ ՓԼԱՎ

Հենց սպածանան՝

Զատկի փլամի միտր կրերուն

Զատկի կերակր բներից առանձնապես բնոյու նվաճն ու տարածում չաճում փլամին: Այն հատկապես կրեխաներին է, շատ դուր գալիք:

Մարրած, լիայած բրինձը եփում են աղաջրում: Եփում են երկու ձեռվ, կամ մ ջրի հետ մենք երկու պի հարաբերութ լամակ (բաշուի), կամ մ առատ ջրում վերջու մ բամելով (բանովի): Պինձի մեջ բրինձի տակ լավաշ են դնում, վրան՝ շերտ-շերտ բրինձ ու յու պի մեջ տապակած շամիչ լցնում են:

ԶԱՏԿԻ ԶՎԱԾԵՂՈՎ ՓԼԱՎ

Խույլ սպածրում և ված բրինձը բամում և նոր պնդացող ձիթձիթի վրա են լցնում:

Փառքը մասնաւոր պահանջման համար կամ պահանջման համար կամ պահանջման համար կամ պահանջման համար:

ԱԾԻԿ

Ածիկը պատրաստում են Սիօ պատմ սկզբին Յորենը կամ զարդին ընտրում, մաքրում են, փոռ մ տախտամին և պարքերաբար շրում (թրջում): Տախտամին տառն որել, ունկունում (միզբանական շրջանում մնա թ տեղ՝ տոփորաբար թափանի տառը) և, գրվում: Մի քանի շաբաթից, երբ ծիլը բավական բարձրացած է լինում, դաշտիով ծյած փուլածը կտրաստում են և ըիշ-քիշ լցնելով աւայի մեջ՝ ծեծում: Սուպած շրաբի խցուսին ավելացնում են կտրմանով կրամին դառնում: Ածիկը եփանում է, մինչև կտրմանուն տեսք սուսնապը: Եփական բնագրում այն փայտն գդալով պարքերաբար խառնում են:

Խոպիճի բանձրության հասած պատրաստի ածիկը լցնում ան կտրաների մեջ, 1-2 աժիս օգտագործում:

Առաջներում մարդիկի հավատում էին, որ եթե տօքիկ չնիմեն, սպաւ աներես ձմեռը չի վերջանաւ, տեղը չի պիշի գարնանը:

ԶԱՏԿԻ ԱՊՈՒՐՆԵՐ

Հայուսուանի տարբեր կուլտերում Զատկի սեղանի առավել ստարածված և ընկունակած ապարներն են՝ ձբրուրը, եղինջապարը, դաշնուուրը, իմիկերլուուրը տպուրը և չորսպանը:

Տնամիսն սպաւ բների հատկանշական կողմն այն է, որ դրանց մեջ օգտագործելու են՝ նորածի կրնաչի, ձու, բուլ, կաթ-ներին:

ՑԼՐՈՒՐ

Ազակ շաբաթ օրը՝ ակրատիվի միանք ուռից կախված տվյալից վերջին իթառու ըր համեսկուց հետո, մամիկները ծլարձակած տվյալ օգտագործել են տոնական ձբուր պատրաստելու համար: Ճըրուրը հետույաց կերպ են պատրաստում: Սոխառում են

անում, վրան ցույք լցնում, այնուհետև ձվերը հարկելով լցնում են վրան և նիմուն: Ուտելիս ավելացնում են սպառը և դառձ:

Ճըրուրը սեղանին մասնաւոր լցնում են տաք վիճակիում:

Աշունել, որտեղ ասիս փոխարևուն սմբառիվով պատրաստել են խոնրից կամ կարտոֆիլից, տոնական ձբուրը նիմելու տվյալ թրուն չի նույն: Նման դեպքերում մ խոնրը կտրել կարտոֆիլի վառվագույթը թոնը մեջ են զցնել:

ԵՂԻՆՁՄՊՈՒՐ

Եղինձը մնարում, վիճառում և թողնում են, որ քամփի: Ջուրը նապահում են, մեջու լցնում կրտսեած կարտոֆիլ, տիխատած, բրինձ և այլ եփում են մինչև կարտոֆիլի փափկելը: Վերջում սպառ ըի մեջ են լցնում եղինձ և ալյուրից պատրաստած խորուա:

Ուտելիս օգտագործում են բնկույզի ծեծած միջուկ:

ԹԱՍԱՊՈՒՐ

Հայուսուանի որոշ շրաններում (Զանգնաբուր, Վասպուր բական, Ծոփք, Բագախովիտ գավառ և այլն) խռնապուրը Զատկի մեղանի պարտաստիր կերպարը բներից է եղել: Ծառզպարի օրը խաղում տարած տաճկինակի (փայտն դալար նախշապար ձիպու) կոտրները երեխանները Զատկի խթուրմի իրիկունը մասինկաներին են տվել, որ թանապուրի տակը վառեն և պապես եփեն: Զանգնաբուրը այդ ճաշը եփելու համար պատել են Տերնդեպի խանձ վաճակուները:

Թանապուրի ձատարը բնարում, լվանում, վրան ձու են կրտսելու և ավելացնում մ ալյուր: Խառնուած թրջ խանութ (խառնկամու)՝ վրան ըիշ-քիշ ավելացնում են յանկը, մինչև տարու դառնապը:

Թանապուրը եփում է են մարմանի կրակի վրա՝ մեջրամթե խառներով: Պատրաստի սպառ ըին ավելացնում են սոխառած և տարբեր համեսմոնքներ՝ համեմ, դաշն, բավուկի տերեներ, ու բայ և այլն՝ բայ ճաշակի ու ավորութիւն: Զատկի սպառը ավորուականից ավելի թանձը է պատրաստվում:

Հատ տեղերում թառնապուրին կրչնել են սպառ, իսկ ահա վանեցինները ավատին ստել են պառ:

Երբ պատիւմ է ք.Միծ պատր, ժողովու բայն առաջ է ք.

- Փա՛նը թեզ, թանապար' ք, մաստօն ապու բն եղավ գլխներին
կերաւոր:

Իսկ երբ պատր վերջանում է ք, առաջ է էին:

- Հոգու մեծնեմ, թանապար' ք, դու էլ եղար կերաւոր:

ՓԻՓԵՐԹՈՎԿԱՊՈՒԹ

Լվացյած գիշերքը կարասում է և թույնու է էն, որ բամբի: Զու-
ր հուացյուն է էն, մեջը կարսում է կապտոֆիլ, ավելացյուն է յու զով
առասած, ասի: Երբ կարտոֆիլը փափկու է, ապու թի մեջ են լոց-
ուն մ գիշերքը և բրան ավելացյուն է հարած ձու:

Մասուն ցաւ մ են տաք վիճակիւմ: Աւակիս, բառ ձաշակի, բրան
ավելացյուն մ են ծեծած պիտոր և մածուն:

ՉՈՐՍԱՍՆ

(Բաղազլոյշ)

Միծ պատիւ մաստօն ապու թի գոմեկու՝ մեզ հասած ծիսական
պարեզի ստորի թերփու խոսքերը վերաբու է էն, որ հնու մ շրա-
բանիր Զատկի սեղանի ծիսական կերաւու բներից է, եղել:

Ման չքաղիք, բարեկնայան:

Միծ պատն էլու եղամ մեղյան:

Զատկին բաղազլոյշ էնեյտ:

Մարս պատկաց հոխան մ շորբան:

Չորաբանիր պատրաստում է էն հետելյալ կերպ: Հարած շորա-
բանիր հուացնում է էն միջնի ոչ շատ թանձրանալը: Դախառակն հե-
տու խպջու է էն մանրաձափար կամ ոսպ: Միաժամանակ մեծ քա-
նութիւ թյունք գուր խտխու և յու լով տխառած էն պատրաստում,
և համեմու մ միտունու:

Չորաբանիր մասուն ցու մ են տխառածում համեմած, հետն էլ
սեղանին դ նու մ են չոր լավաշ՝ մեջը բրդելու համար:

Չորաբանիր պատրաստվել է, նաև տխագու, տխառածում, միայն
ոչ Զատկի սեղանիր համար:

Է. Հորսա ասեմ միամբ է:

ՏԱՊԱԿԱԾ ԲԱՆՁԱՐ

Զատկի շաբաթը օքը, երբ տղաները վրայիւմ էին ձու կյու-
լիցներով, սոլցիկներով ծով թերպուվ մտածես հանդերիս նորածի
բանչուր էին բարու մ' երեմբան յու լով և ձվով տապահելու հա-
մար: Բանչարի հետ նրանք տուն էին բերու մ նաև մասն շալներ.
որոնք խաշած է փնչելու դ նու մ էին Զատկի սեղանի վրա:

Բանչարը (սպամախ. շուշան, վիշիերք, թեկու կ. ճնճլազաւար,
սիբեկ) բանապուց հետո նիմու մ են բու լը տպաջրու մ: Այսու հետև
բամբ մ են և տապամերով յու լով մեջ՝ վրան սիմելացնու մ հարած
ձու:

Անդանին մատուցու մ են և՛ տաք, և՛ սառը վիճակու մ:

ՆՎԻԿ

Ասում են՝ տիբասացը Հիսուս որդու ն նվիկի տերեներով է,
խանձարութել: Դրա համար էլ Հաբատանի որոշ վայրերու մ, այդ
թիւն մ նաև Զերթունու մ, տփորու յուն է եղել՝ Ս.Ծննդյան իշխու-
մի օքը անպատճառ նվիկ ուտենք:

Նվիկը ծիսական կերաւուը է, եղել նաև ի հիշատակ Քրիս-
տոսի շարչաբանքների և խմած բացակի, ուստի նվիկը ճաշակի
են նաև բացախով և սխտորու:

Նվիկը համբարու մ են գարնանք, տերեները նման են ավե-
լուկի տերեների: Պատրաստում են ավելուկի պղցանի նման:

Նվիկը նաև դեղութույն է, բարմ վիճակու մ այն թունավոր է:

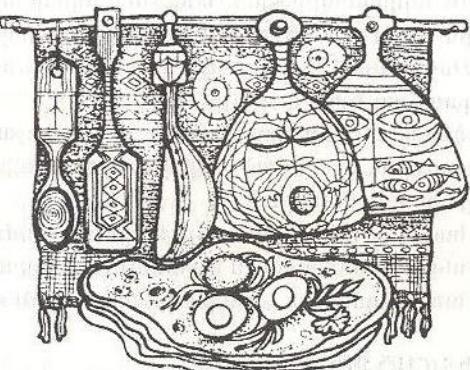
ՊԻՆԴԻՆԱԾԱԾ ԶՈՒ ԿԱՆԱՉԻԿ

Զատկի սեղանին հասուկ է, եղել տարբեր տևամի կանա-
չների տառատերին:

Զիի հետ ճաշակիր ամենասահրիւմ կանաչները եղել են
թարխունն ու դաղձը: Անդանին դրանք հաճախ մատուցվել են
միասին:

Երեւան պինդ խաշած ձուն ստավել հոգենի դարձնելու նպա-
տակով այն մաքրել են կեղենից, դանավոր երկու մասի բաժանել,
դեղնուց անջատել սպիտակուցից ու ատանձին պնակի մեջ

պղպեսի, այսի կարգով և թթվասների և լուս հարկը: Ավրապատրաստ-
ված ձվի դեղնուց պահ լցոնել և սպիտակուց, վրան կարտել թար-
հուն և, պնտելի մեջ շորելու. մատուցել ուղարկելու:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- «Նկագրական հանդես», խմբագրությունը Ե. Արտականի, 1-XXVI գրքեր, Թիֆլիս, 1896-1917թ.

Աշտարակ Հ., Հայերեն պատմության բառարան, Երևան, հ.հ. 1-4.

Երևանի համալսարանի հրատ., 1971թ., 1973թ., 1977թ. և 1979թ.

Վանսոս Նի Ս., Հազար բառ ու բառ, Վաղարշապատ, 1912թ.

Աստվածաշունչ, Հայ ավելացրածնշանկան վ'ամփերության և Միջապահին Սուրբ գրոց միավայրի գործակալությամբ ու ճախաւություն՝ 1986թ. Կոնստանտին Կուսական մ լույս տևած Աստվածաշունչի վերատպություն

«Հետազ շարադր», Երևան, «Գանձապար» հանդես, 1992թ.

«Լրտեստիկ - Խպահուն լուսիկ», Երևան, «Հովհաննես» գրության՝ 1984թ.

«Լրցախ», օրացույց 1995թ., Երևան, «Ակվանք» հրատ., 1994թ.

Բաղադրուն Լ., Ազգադին տառներ և ծխական կերպարներ, Երևան, «Գիտելիք» հրատ., 1991թ.

«Բարձրագույն առ քը գրոց», Երևան, «Ապոլոն» հրատ., 1992թ.

Բդյուսն Վ., Հայ ժողովրդական խաղեր, հատորներ 1, 2, 3, Երևան, ՀԱՀ ԳԱ հրատ., 1963թ., 1980թ., 1983թ.

Բնյան Վ., Հայ սպօնագրություն. համառոտ ուրվագիծ, Երևանի համայստարանի հրատ., 1974թ.

Բնյան Վ., Հայեական սպոնագրություն. Երևան, «Անվանված» հրատ., 1986թ.

Բնյան Վ., Բառերի խորհրդավոր տշխարհից, Երևան, «Արեիկ» հրատ., 1989թ.

Գարիկյան Ն., «Բառազիքր Մերսուսակայ գսկառակեզրի», տպարան Արքյան Հայոց Համբարձունց, Երևան, 1952թ.

Գրիգորյան Ռ., Հայ ժողովրդական օրորոշակին և մանեկան երգեր, Երևան, ՀԱՀ ԳԱ հրատ., 1970թ.

Եղիշշ «Պատրիարք Դուռիան, Հայոց կին կրոնը կամ հայկական դիցարանություն, Երևանական, 1933թ.

Թորոսյան Ա., Հայաստանի դեղաբույսերը, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1983թ.:

Թումանյան Մ., Հայրենի երգ ու բառ, Երևան, ՀԱՀ ԳԱ հրատ., 1-3 հատորներ, 1972թ.. 1983թ., 1986թ..

Լուսաւան Ե., Երկեր, հատոր 1, 2, Երևան, ՀԱՀ ԳԱ հրատ., 1983թ., 1988թ..

- Լիսոցյան Արտ. «Չափակութիւնները. Երևան, ՀԱՀ ԳԱ հրատ., 1969թ.:
- Լисициան Ս., «Старинные пляски и театральные представления армянского народа, том 1, 2, Ереван, изд. АН АССР, 1958г., 1972г.
- Խոաշտորյան Հ., Հայություն մ. Երևան. «Հայություն» հրատ., 1984թ.
- «Թորոսն լուսութափ», Երևան. Հայ առաքելքներուն սուրբ եկեղեցի. Կրտսելուն հայրավետական թօն, 1991թ.
- Կարապետյան Ա., Ասաուն. սպասարկման նրա թեր. Երևան. «Հայություն» 1962թ.
- Հնկորյան Գ., Հայրենին և լեռ. Երևան. «Հիմնուածին գրութ» հրատ., 1978թ.
- Հնկորյան Գ., Ներքին բանենի սպասարկությունուն և բանահյուսությունուն. Երևան. «Հայություն» հրատ., 1984թ.
- Հայ սպասարկություն և բանահյուսություն. հ.հ. 1-18. Երևան. ԳԱ հրատ., 1970-1991թթ.
- Հարուսն Ռ., Անձնական դիմում: Երաժումներ Մ. Թաթմազյանից՝ «Յալի» (պար). Մ. Ալոնդյանից. Վ. Ծառուրյանից՝ «Կորուլ» (պար). Հ. Խամբայազյանից՝ «Ռափայելի» (պար). Փ. Բաղդասարյանից՝ «Գայեր տևակեր» (երգ). Վ. Մուրադյանից՝ «Զնկիլի» (երգ). Գր. Անարելյանից (ավանդապատում)՝ «Հայր գևոնին ցցելը մեղք է»:
- Հարություն Ա., Հայ ժողովրդական հանելուկներ. Երևան, ՀԱՀ ԳԱ հրատ., 1965թ.
- Հարություն Ա., Հայ իին վիպաշխարհը. Երևան. «Արևիլ», 1987թ.
- Հնապական Ա. Վանի թագավորության պետական լրունը. Երևան 1990թ.
- Հոգունի Վարդան Վ., Ճաշեր և խնջույք իին Հայությանի մեջ. Աննելիկ, 1912թ.
- Կանոնադատական Ա. Հայկական սուտանի. ՀԱՍԴ ԳԱ հրատ., Երևան, 1951թ.
- Հանիկարան Հ., Հնություն Ալիսադ թիֆլիս, 1895թ.
- Մայխապան Արտ. Հայերենի բայտուրուկան բառարան, հ.հ. 1-4. Երևան. 1943-1945թթ.
- Մանուկյան Ա., Հայ եկեղեցաւուները, մենարան, «Եսիրի» տպարան, 1994թ.

- Մանուկյան Մ., Ժողովրդական ապետիչներ, Մայր Այսու Ս. Եջմիածին. ծին, 1995թ.
- Մուշտան Ե., Զատիկի. «Գարուն» ամսագիր, 1987թ. N5
- «Միфы народов мира», энциклопедия, том 1, 2, М., 1991г. 1992г.
- «Նշանական Արցախի բարեկարգություն» ժողովաց, կազմեց և ծանոթագրեց Լ. Հարությունյանը, Երևան. համալսարանի հրատ., 1991թ.
- Տահնապարյան Ա., Երգ ու հայ. Երևան. «Արևիլ» հրատ., 1989թ.
- Պետոյան Վ., Սասունի բարբառը, Երևան, 1953թ.
- Պետրոսյան Պ., Նոր Ջուղարի նախմին հայ բնակիչների կյանքը, Երևան, 1974թ.
- Պողոսյան Պ., Երկերի ժողովածու, հատոր 1, Երևան, Հայպետհրատ, 1962թ.
- Տահնապարյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրացին շրջան, Երևան, ԳԱ հրատ., 1987թ.
- «Սասունցի Դավիթ» (համահավաք բնագիր), Երևան, Հայությանի ԳԱ հրատ., 1993թ.
- Արվանձոյան Գ., Երկեր, հատոր 1, Երևան, ՀԱՀ ԳԱ հրատ., 1971թ.
- Վարդանյան Ա., Ալ խնձորիկ, Երևան, 1993թ.
- Վարդանյան Ա., «Գիլգամեշը», Խումբարան և ... խատուտիկը, «Առավոտ» օրաթերթ, 2 հունիսի, 1995թ.
- Օրմանյան Մ., Ծիսական բառարան, Երևան, «Հայություն» հրատ., 1992թ.
- Օրջանյան Պ., Հիսուս իին ուխտի մեջ, Երևան, «Մոմ» հրատ., 1993թ.
- Ֆրեզեր Ջ., Ուկեն ճրուլը, Երևան, «Հայություն» հրատ., 1989թ.

Զատիկը մինչև 2010 թվականը

1995թ. -	16 ապրիլ	2003թ. -	20 ապրիլ
1996թ. -	7 ապրիլ	2004թ. -	11 ապրիլ
1997թ. -	30 մարտ	2005թ. -	27 մարտ
1998թ. -	12 ապրիլ	2006թ. -	16 ապրիլ
1999թ. -	4 ապրիլ	2007թ. -	8 ապրիլ
2000թ. -	23 ապրիլ	2008թ. -	23 մարտ
2001թ. -	15 ապրիլ	2009թ. -	12 ապրիլ
2002թ. -	31 մարտ	2010թ. -	4 ապրիլ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախարանի փոխարեն	3
Զատիկի	5
Զատիկի ամսանուններ	10
Զատիկի օրերի բանավոր տոնացույց	15
Ալլատիկ. յոթ պրոլց ակլատիվի	
յոթերորդ փետուրի մասին	25
Չու	30
Ախար	35
Ծիսական պարեր	38
Ծիսական կերակուրներ	43
Զատիկի ավանդություններ ու պրոլցներ	49
Զատիկի առածանի	55
Զատիկի առություններ	57
Զատիկի երգեր	61
Զատիկի պարերգեր և պարեր	70
Զատիկի տոնի ձևախաղեր	80
Զատիկի խոհանոց	92
Օգտագործված գրականություն	99

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռուդիկ Զավենի Հարոյան

ԶԱՏԻԿ

Խմբագիր	Առիքեն Վարդանյան	գլուխ ստուգավէ
Նկարիչ	Քնարիկ Արույշյան	
Մրրագիր	Դորա Մարգիրոսյան	մեղութագիր մասնակի
Գեղ. խմբագիր	Գոհար Սահանյան	
Երաժշտ. խմբագիր	Գոհար Հարոյան	մասնակի ուղարկություն միաւու
Եջադրող	Արդակ Պետրոսյան	
Տեխ. խմբագիր	Ծովան Հայրյան	միանալու ընթաց

Ստորագրված է տպագրության՝ 21.03.96 թ.: Զափալ՝ 60×84 1/16: Թուղթ՝ օֆիսթ
№1: Տպագրությունը՝ օֆիսիք: Տպագանակը՝ 5000: Պատվեր՝ 31:

ՀՀ «Մինիթար Սեբաստացի» կրթահամալիրի «Շաղիկ» հրատարակչություն,
հասցեն՝ 375064 Երևան, Հարավարևմտյան զանգված,
Բ-1 թաղամաս, Ա.Քարաջանյանի փողոց:

Տպագրված է «Մինիթար Սեբաստացի» կրթահամալիրի տպարանում,
հասցեն՝ 375064 Երևան, Հարավարևմտյան զանգված,
Բ-1 թաղամաս, Բաֆֆու փողոց 4: